

सुनांवाइ सुतारण.

एक वारता.

भाग १ लो.

रयनार.

आत्माशम नारणुल नवाडी कावनगरवाणा,
अतुरसिंह प्रवास वगेरेना कर्ता.

हरिगीत छंद.

नगभा सुयश असराववा, गुगुवान भांन गव्याववा,
गुगली विशेष नव्याववा किल्लो सुकीर्ति यव्याववा;
जे होय छिंमत हृदय तो पड पडार ने धरधीर तु,
समशेर धर समशेर धर समशेर धर शुरवीर तु.

आवृत्ति पेहेल्ली.

नडियाड मध्ये.

“ सत्यसागर ” प्रिन्टिंग प्रेसभां छापी
प्रसिद्ध कर्युं.

संवत १८४५—सने १८८६

छिंमत इस आना.

સુનાંવાઈ સુતારણ.

૧૧૧ વારતા.

ભાગ ૧ લો.

૨૨૨૨૨.

આત્મારામ નારણી ત્રવાડી ભાવનગરવાળા.
ચતુરસિંહ પ્રવાસ વગેરેનો કર્તા.

હરિગીત છંદ.

નગમાં સુયશ પ્રસરાવવા, ગુણવાન ગાંધ ગણાવવા,
બુગતી વિશેષ જણાવવા કિલ્લો સુકીર્તિ ચાણાવવા;
ને હોય હિંમત હૃદય તો પડ પહાર ને ધરધીર તું,
સમશેર ધર સમશેર ધર સમશેર ધર શુરવીર તું.

આવૃત્તિ પેહુલી.

નડિયાદ મધ્યે.

“ સત્યસાગર ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપી
પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સંવત ૧૯૪૫—સને ૧૮૮૬

કિંમત દસ આના.

અર્પણ પત્રિકા.

મારા સજ્જન ગ્રાહકો જેણે આ પુસ્તકના હે-
ડખીલ ઉપરથીજ ગ્રાહક થઇ મને ધણું ઉત્તેજન આ-
પ્યું છે, જેણે મારી આ અદના કોશીશ ઉપર ઉમ-
ળકાની નજર નાંખી યથાશક્તિ નકસો ભરી ભરાવી
મને કિંમતી મદદ આપી છે અને જેણે મારા આ
પુસ્તકની સામઘી નકસોનો ઉઠાવ થવામાં પોતાનો
ઉદાર હાથ લખાવ્યો છે, એવા સધળા મારા મદદ-
નીશોને આ પુસ્તક તેમની પ્રીતિની નિશાની દાખ-
લ અર્પણ કરવાની રગ લઉં છું.

ભાવનગર તા. ૧ મે સને ૧૮૮૬

આત્મારામ નારણજી ત્રવાડી.

અંથકર્તા.

પ્રસ્તાવના.

મારા કેટલાક ઉત્સાહી મિત્રોની ભલામણથી આ પુસ્તક લખવું મેં શરૂ કર્યું છે. અગર જોકે આ વારતા નીતિ, સુબોધ અને આનંદ આપનારી છે. મારા ધારવા પ્રમાણે તે કાંઈક વધારે લાંબી થશે. તોપણ તે દરેક વાંચનારને પુરી વાંચવાને ખાસ આકર્ષણ કરશે એવો મને ભરૂંસો છે. આ વારતા પારસી સંસારી તરીકે લખવી શરૂ કરી છે તેમાં હું એક હિંદુ લખનાર હોવાથી કદાચ ફેરફાર આવે તો સુચ વાંચનાર ક્ષમા કરશે. જનતાં સુધી આ વારતાને સાદી અને સહેલી ભાષામાં લખવી શરૂ કીધી છે કારણ કે તે પારસી બાંધવોને વાંચવામાં પણ રસદ થઈ પડે. વળી તે રસીકી થાય તો તેનું સ્વાભાવિક લંગાણું કંટાળો નહીં પણ આનંદ આપનાર થઈ પડે. આ પેહેલા ભાગને માટે મેં રાખેલી વાકી કરતાં વધારે ગદદ મળી છે તેથી એવા મદદ આપનાર સાહેબોનો ઉપકાર ગાનવામાં આવે છે અને ચરજ કરવામાં આવે છે કે, આ વારતાના એક પછી એક બહાર પડનાર ભાગોને વાસ્તે એટલાજ ઉત્સાહથી મદદ આપવા કૃપા કરશો. તા. ૧-૫-૮૬

લી૦ સેવક.

આત્મારામ.

પ્રભુ પ્રાર્થના.

૫૬.

“ નાથ કેસે ગજકા બંધ છોડામેા. ” (એ રાગ)

પ્રભુ ૫૬ પંકજ છે સુખકારી, બયટાળે ભજનથી ભારી;—(ટેક) ૧

વિશ્વંભર વરદાયી સ્વયંભુ, સચરાચર વ્યાપારી;

દિન દુઃખ ટાળક પાપ પ્રજાળક, પાળક સૌ નર નારી. પ્રભુ ૦ ૨

અજરામર સુખકર પરમેશ્વર, અખિલ ભુવન હિતકારી;

જળ સ્થળ પર્વત વૃક્ષ વાટિકા, તેજ વાયુ કૃતિ સારી. પ્રભુ ૦ ૩

દયાસિંધુ દિનબંધુ જગતમાં, વસ્તુ વિશેષ વધારી;

વિશ્વ વિષે વ્યાપક વિશ્વેશ્વર, સર્વ લીએ છે સુધારી. પ્રભુ ૦ ૪

દિન જનની પ્યારી એ દોલત, સર્વ સ્થળે સુખકારી;

ભજનથકી ભવ તાપ નિવારે, બહુ વિધ જાઉં બલિહારી. પ્રભુ ૦ ૫

સુનાંબાઈ સુતારણ.

(એક વારતા.)

પ્રકરણ ૧. છું.

મારી માની છાની વાત.

મારી નાનપણની યાદદારત જોડે મારાં બધાં અને માયાળુ માઆપની બહાલ ભરી અને મમતાળુ રીતોતું આમેહુજ પ્રતિજ્ઞા મારા અંતઃકરણમાં મજબુત ચોંટીલું છે. અગર જોકે તેઓ ગરીબ હતો પરંતુ અમારા આખા કુટુંબતું યુજરાન ધણી આખર સાથે જલાવતાં હતાં. મારો બાપ એક શેજંદાર સુતાર તરીકે કામ કરતો હતો અને મને મળેલા અનુભવ ઉપરથી તથા મારી યાદદારતમાં ઠસેલી કેટલીક હકીકત ઉપરથી હું ખાતરીથી કહું છું કે, તે અતિ દ્રઢ, શાંત સ્વભાવવાળો અને ઉદ્યોગી હતો. મારી ઉપર તે અત્યંત હેત રાખતો હતો તે માનવાને મારી પાસે પુરતાં કારણો છે. અમે તેનાં બાળ જન્મ્યાંઓના સુખની મેહેનતુ શોધ પાછળ ને પોતાના સ્વધર્મ સુખનો ભોગ આપવામાં દીલ કરતો નહીં, તે વિષે મને જરાપણ શક નથી. કુદમાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે, અમારું ગરીબ કુટુંબ અમારા બાવનગર શહેરમાં ધણું સુખી ગણાતું હતું મારી

મા એક કામળ અંગવાળી ખુબસુરત ઓરત હતી. સુંદર અને કાળાવાળ સહીત તેણીનો જરા પીળાશ પડતો એહેરે અગર જોકે તદ્દન શોકાતુર તો નહીં પણ થોડો ચિંતાતુર દેખાતો હતો. વળી તે પણ મને યાદ છે કે, તેણીના દાંતો ઘણા મજબુત નાનુક અને હારળાંધ હતા. તેણીને પોતાના દાડગની કળી સરખા દાંતો સાચવવાની ટેવ હોવાથી અમે તેણીનાં સઘળાં બાળકોને—અમારા દાંતોની એવીજ સંભાળ રાખવાનો આગ્રહ કરતી. મારી મા ખુબસુરતીમાં જેમ ચડીયાતી હતી તેમ અક્કલમાં પણ હતી. અમે તેણીનાં નિખાલસ બાળકોના શુદ્ધ અંતઃકરણમાં તેણીના ઉમદા વિચારોનું આબેહુબ પ્રતિબિંબ પાડવાના શુભ હેતુથી તેણીનાં બેઘક વાક્યો અમારા મગજમાં વારંવાર ઠસાવતી તથા તેણીના ઉમદા વિચારોપર દોરવાને સદા ઉત્કંઠા ધરાવતી. આને પ્રસંગે ઘણી વેળા મારો બાપ તેની ઓરતના શુભ હેતુથી સંતુષ્ટ થઈ મંદગંદ હસતો. પાડોસીઓ મારી માને એક સદગુણી સ્ત્રી તરીકે ઘણા માનથી આવકાર આપતા અને વખતો વખત તેણીની ઉમદા સલાહ પુછતા હતા; એટલુંજ નહીં પરંતુ તે બલમનસાર્થના બદલામાં તેઓએ તેણીનું નામ “ સદગુણી સુતારણુ ” રાખેલું હતું.

એતો ખરૂં છે કે, મને, મારા ભાઈઓને, તથા મારી બેહેનોને ઉમદા ફળવણી આપીને ઉછેરવામાં મારી માએ બનતી મેહેનત લીધી હતી. તેણીએ અમેને લખતાં વાંચતાં સારી રીતે શીખવ્યું. ગણિત, તિલાસ અને બૂગોળવિદ્યાનો યોગ્ય અનુભવ કરાવ્યો અને વળી તે સાથે ધર સંસારી રીતોથી પણ સંપૂર્ણ વાકેફગાર બનાવ્યાં. મારા ભાઈઓને ખાનગીઅભ્યાસ સાથે ફેટલુંક સુતાર કામ શીખવવા-

માં મારા બાપનો થોડો વખત તેણી રોકતી હતી અને મને તથા મારી બેહેનોને રાંધાં, સીવવું અને ધરનાં રાચરચીલાં ગોઠવવાં વગેરે ગૃહધર્મથી વાકેફગાર કરવામાં તેણી જાતે મેહેનત કરતી હતી. આજે હું મારી આ હુંક હકીકત લખવાને કાંઈક શક્તિવાન થઈ છું તે એ મારી બધી માનો રૂડો પ્રતાપ છે. તેણીના અદ્ય પ્રસાદ વડે હું લેશ શક્તિ યતાવવાને મેદાન પડવા શીખી છું. એ બધી સ્ત્રીનાં વાવેલાં ખીજથી હમેશાં ઉમદા ફળ ઉતારવાની આશા ધરાવનાર કાષ્ઠ માણુ-સને કદી નિષ્ફળ થવાનો સંભવ નહોતો એક ગરીબ રોજંદાર સુતારની ઓરત તરીકે તેણીની સ્થીતિનો વિચાર કરતાં તેણી ધણીજ ચડી-યાતી હતી અને અમોને ઉમદા જ્ઞાન આપી સંપૂર્ણ રીતે કેળવ્યાં એ-જ તેણીની ઉમદા શક્તિની ખાત્રી લાયક સાખીતી તેમ ખીજ નિશા-જાનો ખર્ચ પુરો પાડવા શક્તિવાન નહીં હોવાથી, તેણી પોતાની કામેલીયતનો ઝંરો અમારે માટે ખુલ્લો મુકી તેણીનું ઉમદા જ્ઞાન અ-મોને આપતી અને તે નિખાલસ તથા પવિત્ર આનંદમાં તેણી મગ-ર રહેતી હતી.

આવી સરસ રીતે અમોને કેળવણી આપવામાં તેણી એટલો પ્રયત્ન કરતી હતી તેને માટે મારો બાપ તેણીના પ્રત્યે ધણુ ર્નેહ સહીત આભાર યતાવે એ સ્વાભાવિક હતું.

મારા નાનપણના અતિ સુખી સ્મરણ સાથે અમારા કુટુંબ સુખના ધણુ દેખાવોનું મિશ્રણ થયેલું છે. ધણી વખત ઉનાળાની સાં-જરે અમે અમારા ધરના આંગણમાં હવાસાફરેલાં હોઈએ, અંગર શિયાળાની રાત્રે ટાઢ હરણુ શગડીની આસપાસ વિટળાઈ ગોળાકાર ગોઠવાયાં હોઈએ, ત્યારે મારો મમતાળુ બાપ અમને તેના ખોળામાં

એસારી અમારી મા ને અમેને સ્વચ્છ રાખતી તથા સારો ઉપદેશ કરતી તેણી ઉપર હમેશાં હેત રાખવાનું ફરમાવતા અને તે પ્રમાનપૂર્વક અમે અમારી ઉંમરના પ્રમાણમાં કાલું કાલું બોલીને તેણીનો ઉપકાર જાહેર કરતાં ત્યારે તેણીનું હૃદય હર્ષથી છલકાઇ જતું; તેમજ મારો બાપ પણ પોતાના ફરમાનનો યોગ્ય ઉપયોગ થયેલો જોઈ આનંદથી હસતો અને “ બચ્ચાંતો આવાં ફરમાંબરદારજી જોઇએ ” એમ કહી અમારી પીઠ ધણી ખુશીથી ઠોકતો. વળી તે હું કદી વીસરીશ નહીં કે, કોઈ કોઈ વાર મારી માના એહેરા ઉપર અતિ શોકની નિશાનીથી અથવા તેણીના ગાલોપર ખરેખરાં આંસુના ટપકવાથી આ આનંદ જનક દેખાવોપર ઉઠાસીને પડદો પડતો અને તે વખતે મારો બાપ તેણીને દુઃખી થવાનું કારણ ધણી આજીજીથી પુછતો, તે વેળા—મને બરાબર યાદ છે કે—મારીમા ખરા દિલથી સીધો જવાબ આપ્યાને બદલે પોતાની જગાએથી ઉઠી મારા બાપની કોટે વળગી પડતી અને કહેતી કે, “મારા વહાલા મીચ્છી, તમે અતિ માયાળુ અને ઉમદા ધણી છો તો હું સુખી કેમ ન હોઉં વાર ?

વેહેલા સવારમાં નિયમસર મારો બાપ કામ ઉપર જતો અને હમેશાં તે આનંદી તેમજ ખુશ મિનનજમાં જણાતો હતો. બ્યારે તે બપોરે જમવા આવતો ત્યારે તથા સાંજે પાછો ઘેર આવતો ત્યારે તેવાજ મિનનજમાં માલમ પડતો હતો. મારા પાડોસીઓ મારા બાપને હસમુખો, સંતોષી બને ધણો ઉઘોગી કહેતા હતા અને તે ખરેખરે હતું. મારું ધરસ્વચ્છતાને માટે વખાણુવા યોગ્ય હતું. જો કદી નવરોજી શેઠ (જેને ઘેર મારો બાપ કામ કરતો હતો તે) અમારે કુપડે આવી ચડતા તો સમજે કેકાણે ચોખ્ખાઇ, બદોબસ્ત અને

વાજાની ગોઠવણુ થયેલી જોઇને મારી માનાં વખાણુ પેહેલાં કરતા હતા એટલુંજ નહીં પણુમારી માની લાયકાને માટે તેણીને “સદચુણી સુતારણુ” નું ઉપનામ અમારા પાડોસીઓ તરફથી કહેવાતું હતું તે વાજાની હતું એમ ઘણી ખુશીથી જણાવતા.

અમારી નાનપણુની જીંદગીના આવૃતાંતથી વાંચનારને વાકેફ-માર કયાં પછી અહિં મારે હવે કહેવું જોઇએ કે, અમે બધાં મળીને પાંચ બાળકો હતાં—બે બાઈઓ અને ત્રણ બેદનો—સોરાબ સૌથી મોટો હતો. તેની પછી મારો જન્મ થયો. અરદેશર ત્રીજો હતો અને તે પછી ખુરશિદ તથા દીનાંજન્મી. સૌથી નાનાથી સૌથી મોટાં સુધી અમારી એક બીજાની વચ્ચે બે વરસનો અંતર હતો. તે આ પ્રમાણે કે, સોરાબ (સૌથી મોટો) તેર વરસની ઉંમરનો થયો ત્યારે હું અગ્યાર વરસની હતી અને (સૌથી નાની) દીનાં પાંચ વરસની ઉંમરની હતી. આ ઉંમર મેં ખાસ વર્ણવી તેનું કારણ એજ કે, આ વખતેજ એક બનાવ બન્યો તે મારે વાંચનારની સેવામાં રજુ કરવો જોઇએ.

એક દિવસે બપોર થતાં અગાઉ અમારો બાપ ફરરોજના નિયમ પ્રમાણે કામ ઉપર હતો. અમે સઘળાં ટેબલ પાસે બેસી અમારી મા પાસેથી હમેશનો પાઠ શિખતાં હતાં, એવામાં એકાએક મારી માએ ધીમી હાથમારી. અમે સઘળાં બીકથી ચમક્યાં અને જલદીથી અમારી આંખો અમે બારી તરફ ફેરવી; કારણુ કે તેજ વખતે મારી માની નજર તે તરફ ચોંટીલી હતી; પણુ તરત તે-ણીએ અમને ચોપડીમાં ધ્યાન આપવા દ્રઢતાના અવાજથી હુકમ કર્યો. તે હુકમ અચટિત અને તોછડાઈ વાળો હતો, તથાપિ અમા-

રાં માળાપનો ગમેતેવો હુકમ સદા માથે ચડાવવાની અમને એવ
હોવાથી તરતજ નજર ફેરવી અમે પાઠમાં ધ્યાન આપ્યું. મેં તથા
સોરાબે (જેના વિષે પાછળથી જાણવામાં આવ્યું તેણે) નજર કરી તે-
જ પળે જારીમાંથી એક શપ્તજલદી ખસનાં અમે જોયો. મને લાગ્યું કે
તે અજાણપણામાં ધસી આવ્યો હશે તેને લીધેજ મારી મા ચમકી
હશે, પણ મને સારી પેઠે યાદ છે કે મારી માના કઠોર અને
કરડા શપ્તો સાંભળતાંજ મારું હૃદય ઉપસી આવ્યું અને ફાટવાની
તૈયારીમાં હતું એમ મને લાગ્યું પણ તેજ વેળા તેણીની આ વ-
ર્તણુકથી મારા મન ઉપર કેવી અસર થઇતે તેણીએ જાણ્યું હશે તે-
થી તેણી તરત બોલી, “સાવધાન પ્યારી સુનાં, તને તેમજ તમારા
માંહેના કોઇને ધમકાવવાની મારી મતલબ નહોતી.” એટલું બોલી
રથા યાદ તરત તેણી પોતાની જગાએથી ઉઠીને અમને સમજાવે
જવ્વચીઓ લીધી અને પોતે પાછી આવે ત્યાંસુધી શાંત બેસી રહે-
વાનો તથા પોતપોતાની જગાએથી નહીં ઉઠવાનો અમને હુકમ કરી
બહાર જવા ચાલી. જતાં જતાં કહેતી ગઇ કે પોતે માત્ર એક બે
મિનિટ બહાર રોકાશે. આ પ્રમાણે સાડી કે શાલ વિટાળ્યા વિના
માત્ર સદરાભેર બનતી ઉતાવળે પોતાની પાછળ બારણું બંધ કરી-
ને ચાલી ગઇ.

તે વેળા મારા મન ઉપર કેવી લાગણી થઈ હશે તે હું જાણુ-
તી નથી, કેમકે તે વખતે મારી ઊંચર માત્ર અચ્ચાર વરસની હ-
તી; તો પણ આટલું તો ‘અર’ છે કે, મારી માની તે વર્તણુકથી મા-
રી છાતી સક્રાંચાતી હતી અને કાંઇ ખરાબ થવાનું હોય એમ મ-
ને ભાસ્યું. સોરાબને પણ એવોજ શક આવ્યો તેથી મારી તરફ ભં-

બાધ તેણે મને કાંનમાં કહ્યું. “સુનાંબાધ, વહાલી મા બહાર ગઇ તે વેળાએ તેણી કેવી કઢંગી દેખાતી હતી તે તેં જોયું ?”

“ચુપ.” મેં તેને એકદમ કહ્યું. “તે વિધે આપણે કાંઇ વાત કરવી નહીંજોઈએ વળી ગાએ તને કહ્યું હતું સોરાળ કે શાંત જેસી રહેવું અને પોતાની જગા છોડવી નહીં.”

“પણ કાંઇ ખરાબ થવાનું હોય એમ મને લાગે છે. સોરાળે ધીમેથી પણ ગદગદ કંઠે કહ્યું. “પેલો શખ્સ જેણે ખારીમાં ડા-કીયું ફીધું તેને તેં જોયો હતો ?”

“હા.” મેં ઉત્તર વાળ્યો. “હું જાણું છું કે તે કોઇ જંગલી માણસ આપણી ઉપર તાકાને જોઇ રહ્યો હતો.”

“હું તેમ માનતો નથી.” સોરાળ વિચિત્ર અવાજ તથા વિ-લક્ષણ એહેરે બોલ્યો. “મેં તેજ શખ્સને આવીજ રીતે અગાઉ એક વખત ખારીમાં ડાકીયું કરતાં જોયો હતો અને આજની પેઠે તે વેળાએ પણ આપણી મા બહાર ગઇ હતી.”

આ વખતે ખારણું ઉઘાડયું અને તરત સોરાળ પોતાની જગાએ ગોઠવાઈ ગયો પણ જેસતાં જેસતાં ખારી ગાએ તેને જોયો. મેં સ્વાભાવિક રીતે આસપાસ નજર કરીને જોયું તો ખારી મા ફીક્કી પૂડી ગયેલી હતી એ ખારણામાં આવી તે વખતે અરે ! તેણીને કેની ઉઘાસી જણાઇ હતી, પણ બીજી પળે સોરાળને તેની જગ્યાએ જલદીથી જેસી જતાં જોતાંજ તેણીના ગાલોપર લાલી ચડી આવી તે કપાળ સુધી ફેલાવો પામી. તેણીની આંખો વિચિત્ર રીતે અળ-કાઠ મારતી જણાઇ, એવી તેણીની આંખો મેં કદી જોઇ નહોતી. ખરેખર તેણીની રીતભાતમાં વિચિત્ર ફેરફાર થયેલો જોઇને હું એટ-

હી બીધી કે મેં એકદમ મારી આંખોને બીજી બાજુ ઉપર ફેરવી દીધી અને મારા પાઠ ઉપર નજર ફેરવી. મને તરત લાગ્યું કે મેં મારી માને જુદાજ રંગમાં જોઈ અને તેણીની શુદ્ધતા વિષે જે મજાનુત આસ્થા મારા મનમાં બેઠેલી હતી તે આ વખતે ડગમગતી જણાઇ. આ દેખાવે મારા મન ઉપર કેવી દ્રઢ છાપ બેસાડી દીધી તે વાંચનારને સેહેજ જણાઇ આવશે, કારણ કે આ વારતા લખતી વખતે હું તેનું ઊપર પ્રમાણે આટલું ખરું વર્ણન આપી શકું છું.

પોતાની જગ્યાએ બેસી મારી માએ દરરોજના નિયમ પ્રમાણે અમારા પાઠ સાંભળ્યા. મારા હાથમાં ચોપડી પકડી તેણીની આગળ હું ઉભી રહી તે વેળા બીકથી મેં તેણીના એહેરા સામી ફરી નજર કરી. તેણીએ પણ મારી સામું જોયું, તથાપિ તેણીની નજર હમેશના જેવી પ્યાર ભરેલી છતાં જુદીજ તરેહની લાગતી હતી; જે હું તે વખતે તો સમજી શકી નહીં પણ હવે તે સમજવાને શક્તિવાન થઇ છું કે તે તિક્ષણતા તથા બેચેની દર્શાવતી હતી. એટલું છતાં તે વખતે તેણી કાંઇ બોલી નહીં પણ દરરોજના નિયમ પ્રમાણે સવારનું શિક્ષણ પુરું થઈ રહ્યા પછી તેણીએ અન્નેશર, ખુરજોદ અને દીનાને બહાર જઈ રમવાનું ફરમાવ્યું અને મને તથા સોરાબને પોતાની પાસે રહેવાનું કહ્યું. પછી અમે એકલાં રહ્યાં ત્યારે મારી માએ અમને પોતાની તરફ ખેંચ્યાં અને અમારા બંનેના એહેરા તરફ તાકીને જોતાં બોલી. “મારાં પ્યારાં બાળકો, મારે તમને કાંઇ કહેવાનું છે. મને ખાતરી છે કે હું તમને જે પુછીશ તે ખરેખર જ કહેશો.” તેણી અટકી અને થોડી વાર પછી કુજતા અવાજે પાછી બોલી. “સોરાબ, તારી જગ્યાએથી

હડીને તું શું કરતો હતો વાર? અગર હું એકઠે બિનિટ બહાર ગઈ તે દરમ્યાન તું સુંના બેઠેનને શું કહેતો હતો ? ”

“કાંઈ નહીં મા.” સોરાબે એટલી ખીન ધડક રીતે જવાબ આપ્યો કે, હું ખરેખર તાબુત થઈ. “મેં તેણીને કાંઈ કહ્યું નથી.”

“ સોરાબ, તું મને ઉડાવવા હિંમત ધરે છે ? ” મારી માએ કહ્યું. ” આ ધનુજ જેરવાજની કહેવાય. તારા સરખાં કુમળાં બાળકો આટલી નાની ઉંમરમાં જૂઠું બોલવાની હિંમત બીડે તે પરિણામે તુકસાન કારક થઈપડે. જૂઠું બોલવું એ મહાપાપ છે. તું મારી ખ્યારી સુનાં મારી માએ મારી તરફથી જવાબ મળવાની આશાથી આતુર આંખોવડે મારી તરફ જોઈને પુછ્યું. “ તું સમજી ખરે બોલોશ. સોરાબ તેની જગ્યાએથી હડીને તને શું કહેતો હતો ? ”

“ તેણે મારી પાસે આવી મારા કાનમાં કહ્યું કે, તેણે એક શખ્સને બારીમાં ડોકીયું કરતાં જોયો.” જોકે આ વખતે સોરાબ માથું ધુણાવી મને ના કહેવાની ઇશારત કરતો હતો, પણ મેં તેની કરી દરકાર કર્યા વિના જવાબ આપ્યો “મેં પણ તે શખ્સને જોયાની હા કહી, તેથી તેણે મને કહ્યું કે, અગાઉ પણ એક વખતે તેજ શખ્સને તેણે બારીમાં જોયો હતો અને આજની માફક તે વખતે પણ તું બહાર ગઈ હતી. મા, તું સોરાબ ઉપર ગુસ્સે થઈશ નહીં. ”

“ ના ” તેણીની છાતી ઉપરના ઉભરાઓ મહા મુશ્કેલીથી દબાવતાં તેણીએ કહ્યું. “હું તેના ઉપર ગુસ્સે થઈશ નહીં. તેના ઉપર ગુસ્સે થવાનો મને હક નથી. તમને હું કહું તે સાંભળો ખ્યારાં બાળકો, તે શખ્સ ” આ વખતે પોતાનો કમાલ આંખોપર ઢાંકી તેણી ડુંસકાં ભરતી સંભળાઈ. “ તે શખ્સ—” તેણીએ બોલવું મરી

રાખ્યું. તે એવા વિચિત્ર અવાજમાં હતું કે હું ગભરાઈ ગયું. “એક સંદેશો જે કાંઈ એટલા ઉપયોગનો નથી તે કહેવાને આવ્યો હતો. તમે તેને જોયો હતો એમ તમે તમારા બાપને કહેશો નહીં. હવે સોરાળ, તું અને સુનાં મને વચન આપો કે આ બનાવ ઉપર તમે કોઈ કાંઈ વિચાર કરશો નહીં અને ગમે તેમ થાય પણ તમારા બાપને આ બાબતનો એક શબ્દ વટીક કહેશો નહીં. ”

“ અરે ! આ ક્ષણેથીજ હું તે બુલી જઈશ. ” હું તેણીની કા-
ટે વળગીને બોલી.

સોરાળ પણ ધણો નરમ પડેલો જણાયો અને જૂઠું બોલ્યો તેને વાસ્તે દીક્ષગીર થયો. અમારી માએ અમને બંનેને પોતાની છાતી સાથે આંખ્યાં તથા વારંવાર બચ્ચીઓ કરવા લાગી અને “ મારાં પ્યારાં બાળકો ” કહેવા લાગી.

આ બનાવ જે મેં હમણાંજ વર્ણવ્યો તેણે મારા મન ઉપર ધણી ઊંડી અસર કરી પણ સોરાળ તે તદ્દન બૂલી જતો જણાયો. તે પાછળથી કઠોર, બેદરકાર અને જક્કડી સ્વભાવનો થવા લાગ્યો. ઉપર જેમ ઠપકામાંથી બચવાને માટે જૂઠું બોલતાં વાર લગાડી નહીં તેમ તે કાંઈ અવળાં કામ કરીને આવ્યો હોય ત્યારે હડહડતું જૂઠું બોલતો હતો. મેં તેને એકદવર જૂઠું બોલવા બાબત ઠપકા આપ્યો ત્યારે તેણે કઠોર અવાજમાં જવાબ વાળ્યો કે, “ મને તે દહાડે માએ પેલી વાત બાવાજીને કહેવાની ના કહી તે જેમ પોતાના બચાવ માટે તેણીએ કર્યું તેમ મારા બચાવને માટે હું જૂઠું બોલું તેમાં શું ગેરવાજબી છે ? ”

આ જવાબે મારા મન ઉપર અનહદ અસર કરી. હું મારા

મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, તે ખરું હશે ? મારી માએ કાંઈ ખોટું કામ કરીને તે મારા બાપથી છુપાવવાની ઇચ્છા ધરાવતી હશે ? ના,ના. તે ખરું નહીં હોય. તેણી એટલી ખરાબ નથી. તેણી સદગુણી છે અને સદા સદગુણી રહેવાને પ્રયત્ન કરેછે. ગમે તે થાય પણ શુભ રસ્તો છોડીને દુષ્ટકર્મમાં પગલું મુકવાની હિંમત તેણી કરે નહીં. દરેક પાડોસો કહેછે કે તેણી સદા સંતુષ્ટ રહેનારી સદગુણી સ્ત્રી છે અને હું ખાત્રીથી માનું છું કે, તેણી મહા ક્યાણુ અને નીતિ રાહ અખત્યાર કરેલી ઉત્તમ મા છે. ”

આ પ્રમાણે મેં મારા મનને સમજાવ્યું પણ મારું મન મારી વિશ્વકોના પક્ષ છોડી મારી તરફેણમાં થયુંજ નહીં. તે ડામાડોળ હાક્ષતમાં રહ્યું. ધડી હા, અને ધડી નાની ઢ્યુપડ્યુ પ્રકૃતિમાં રહ્યું. હવે ચૌદ વરસની હોવાથી મારી માની પવિત્રતા વિષે આગળ કરતાં મને વધારે શક પડ્યા લાગ્યો. સોરાળનાં વચનોએ મારી છાતીમાં ઉડું ધર ધાલ્યું, પણ શી બાળતનો વેદમ હું મારી મા બપર લાવી, તે હું જાણતી નહોતી. મારા વિચારને કાંઈ પણ રૂપ આપવાને શક્તિવાન થાઉં એટલો અનુભવ મને તેવખતે નહોતો; તોપણ કાંઈ કારણસર સમજાયા વિના મને બેચેની રહ્યા કરતી હતી. દિવસના વધારા સાથે મારા શકનો વધારો એટલો થયો કે તેણે દ્રઢતાનું રૂપ પકડ્યું. આટલું છતાં હું શા વિષે શક લાવતી હતી તે હું જાણતી નહીં અને દુઃખી રહ્યા કરતી હતી. હું નાનપણથીજ એવા ઉદારીયા સ્વભાવવાળી હોવાથી તે ગુપ્ત વાત વિષે બહુ વિચાર કરતી હતી.

પ્રકરણ ૨. જી.

કાળા સોલવાળો કાગળ.

હું પંદર વરસ પુરાં કરી થોડું આગળ વધી એટલામાં સોરા-
 જે સત્તર પુરાં કરી લીધાં હતાં. અગર જો કે તે મારી માના એહેરા
 સાથે મળતાપણું ધરાવતો હતો, પરંતુ દેખાવમાં તે સારો નહોતો.
 તેના એહેરામાં કાંઈ અઘટિતપણું હરદમ વાસો વસેલું હતું. જ્યારે
 તે કાંઈ વાત કરતો હોય ત્યારે સાંભળનારને કંટાળો આવ્યા વિના
 રહે નહીં. કારણ કે તેનો દરેક બોલ નૂઠો હશે અથવા તેમ નહીં
 તો તેના દરેક શબ્દમાં પેચ કે કપટ તો જરૂર હોવાં જોઈએ એવો
 શક રહેતો હતો. તેણે તેના દુનિયરણુની સાળીતી તરીકે કશું
 એવું ગંભીર કુકર્મ તો કર્યું નહોતું, પણ મેં આગળ કહ્યું તેમ તે
 સત્ય કહેવા તરફ જે દરકાર રહેતો હતો. વળી તે ઉદ્યોગી પણ ન-
 હોતો. કામ ઉપર બેસવાનું તેને બીલકુલ ગમતું નહોતું. જે નવરો-
 જી શેઠને ત્યાં મારેળાપ કામ કરતો હતો ત્યાં તેને પણ રખાવ્યો
 હતો. એ શેઠના કારખાનામાં બીજા ધણા રોજદા સુતારો વગેરે મ-
 જુરો કામ કરતા હતા, પણ તે સઘળામાં મારા બાપ જેવો નિયમિ-
 ત કામ કરનાર બીજો કોઈ નહોતો કમનસીબે સોરાળ એવી કુસં-
 જતમાં પડ્યો હતો કે તેને લાભને જદ્દે હાંનીમાં આવી પડવાની
 તૈયારી હતી. મારી મા તેને વારંવાર ઠપકો આપતી તથા મારા બા-
 પનો સારો સ્વભાવ તથા પ્રમાણિક ચાલચલણનો દાખલો લેવાનું ક-
 હેતી; એટલુંજ નહીં પણ પ્રમાણિક મેહેનતથી થતા ફાયદાઓ વિ-

મેં બોધકારક વાક્યો કહી તેના અંતઃકરણમાં ઉતારવાને બનતી મેહેનત કરતો અને તે ઉપરાંત આખા શેહેરમાં દુષ્ટતાને માટે પંકાઈ ગયેલા હરામખોરો હોમલો જુગારી તથા શાપુર છાકટાનો અસરકારક દાખલો આપી દુરાચારથી થતા ગેરફાયદા તથા તેથી મળતા પ્રિટકારનો ખ્યાલ તેના મગજમાં ઉતારવાને બનતું કરતી હતી. સોરાળ મારી માના આવા ઉત્સુક તથા નમ્ર ઠપકાઓને ખીલકુલ નહીં ગણુકારવાથી તેના ઉદ્ધતસ્વભાવનો ભોગ થઈ પડ્યો. તે કાંતો મારી માના કહેણોનો કશો ઉત્તર વાળતો નહીં અગર એદરકારીનું ડોળ કરી ચાલ્યો જતો. મારોઆપ સોરાળની આવી ઊદ્ધત ચાલચલણુ તરફ ટાઢા કાંન રાખતો તે એમ સમજીને કે, તેની ઉદ્ધતાઈ તથા જંગલીપણું જરા વધારે ઉંમરે પહોંચ્યા પછી સમજણુ આવવાથી જતું રહેશે.

મારો ભાઈ અરદેશર જે આ વખતે તેર વરસની ઉંમરનો હતો તે ધણી બાળ્યોમાં સોરાળથી જૂદો પડતો હતો. તેનામાં પણ મારી માના ચેહેરાનું મળતાપણું હતું, તે ઉપરાંત મારી માના ચેહેરા ઉપરના નિખાલસપણાની આબેહુલ છાપ તેના ચેહેરા ઉપર સચવાઈ રહેલી દીસતી હતી. તે પોતાની ઉંમરના પ્રમાણુ કરતાં કાંઈ વધારે ઉંચો, નાજુક બાંધાનો અને સુશોભિત દેખાવનો એક હસમુખો છોકરો હતો. તે દયાળુ દિલનો તેમજ ઉદારસ્વભાવનો મનહર મનુષ્ય હતો. વળી તે ખરા અંતઃકરણથી સત્યનો ચહાનાર હતો. તેની બુદ્ધિ સોરાળ કરતાં વધારે ઉગ્ર હતી. અગર જો કે તે તેના મોટા બાધથી ચાર વરસે નાનો હતો, પણ બુદ્ધિ બળ અને સમજશક્તિમાં

ચઢીયાતો હતો. “ પૂત્રના પગ પારણામાંથી વરતાય. ” એ અનુ-
ભવી કહેવત તેણે બરાબર પોતાની ઉપર લાગુ પાડી હતી.

મારી બેહેન ખુરશેદ જે આ વેળાએ અગ્યાર વરસની હતી,
તેણી એક સુંદર છોડી જાણે નાના આકારમાં મારી માનીજ છપ્પી
હોય એવી દીસતી હતી. તેણીના વાળ કાળા ને સુંવાળા, આંખો મો-
ટી અને સુંદર હતી. તેણીની ઉમર તરફ નજર કરતાં તેણીની આ-
કાર શુદ્ધતા સંપૂર્ણ અને મનોહર હતી. હાથ પગ નાનુક હતા. હું-
કામાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, તેણી યોગ્ય ઉંમરે પહોંચતાં એક
રૂપવાન સ્ત્રી થવાની આશા આપતી હતી.

સૌથી નાની મારી બેહેન દીનાં નવ વરસની હતી. તેણી એક
જડી, ગાંઠા જેવી, આસમાની આંખોવાળી અને ભૂરા વાળવાળી
છોકરી હતી. તેણી મારી મા કરતાં મારા ગાપને વધારે મળતી હતી.
તેણી સારા સ્વભાવ વાળી, આનંદી અને સુખી દેખાતી હતી. કુટુંબમાં
સૌથી નાની હોવાથી સર્વે કરતાં વહાલી થવાને તેણીને હક હતો.

મારાં માઆપ, મારા બાઈઓ અને મારી બેહેનો સાથે વાંચ-
નાર એટલે સારી પેઠે ઝોળખીતો થયા પછી મારા વિષે કાંઈ જા-
ણવાને કદાચ ઇચ્છશે તો બડાઈના દોષથી દૂર રહી હું કહેવાની રજા
લઉં છું કે, મારી આ ઉંમરે હું મારી મા અને મારી બેહેન ખુરશેદ-
ના જેવીજ કાળા વાળવાળી, સુંદર આંખોવાળી અને ગાલ ઉપર થો-
ડા રંગ વાળી તથા થોડી નાનુક એક ખુબસુરત દેખાતી છોકરી
મળાતી હતી. ઉંચાઈમાં હું મારી આ ખીલતી યુવાવસ્થાએ મધ્યમ
કદથી થોડી વધારે મળાતી હતી અને જાણે જોરાવર થવાને જ-
રા પશુ બમણુ નહોત્ય એવી દીસતી હતી. મારા શરીર સંબંધી કે-

ખાવમાં એટલું કહેવું હાલને માટે બસ ધારી હું મારી વારતાની દોરી હાથમાં પકડું છું. [એક દહાડો—

જે દહાડો હું કહી બુલી શકીશ નહીં—અરદેશર, ખુરશેદ, દીનાં અને હું અમારા સ્વચ્છ ઝુંપડામાં અમારી મા પાસે બેઠાં હતાં. સવારના આશરે અગ્યાર વાગવાનો સુમાર હતો. અરદેશર વાંચતો હતો અને બાકીનાં સઘળાં અમે સીવવામાં યંથાયાં હતાં, એવામાં એકાએક અમારા બાઈ સોરાબને ધરની બહાર કોઈ સાથે કજીઓ કરતાં સાંભળ્યો. “હું કહું છું કે તે કાગળ તું મને આપ.” એ તેના શખ્તો અમારા કાન ઉપર આવ્યા. મારી મા તરત ચમકી ઉઠી. ઉનાળો હતો તેથી ધરનું બારણું ઉઘાડુ હતું. મારી જગાએથી અસ્યાવિના મે એકદમ બારણા તરફ નજર કરી, કારણ કે મને એમ ભાસવા લાગ્યું કે મારી માના ચુસ ઈતિહાસમાં આ કાંઈ નવો ઉમેરો હતો. નહીં તો ગમેતેમ થાત તો પણ મારી જીજ્ઞાસાને અસમ્ય બતાવી મારી માને હું માહું લગાડત નહીં. મેં સોરાબને તેના કામ કરવાના પોશાકમાં જોયો. તેણે એક શખ્સને તેના ગળા ઉપરનો ગળપટ્ટો થોભી પકડી રાખ્યો હતો. આ શખ્સ એક જાડો, ઠીંગણો જડસા જેવો ગાંડા ફરામ નામથી ઝોળખાતો પોતાના હલકા કામને લીધે ગામ પ્રસિદ્ધિયેતો હતો. તે એક જડની માફક સોરાબ સામું શત્રૂબાવથી જોઈ રહ્યો હતો. સોરાબે ફરીથી ફરામનો ગળપટ્ટો જોરથી પકડી બેચતાં કહ્યું. “ત્યારે તું મને તે કાગળ નહીં આપે કેમ ? પણ આ મારી મા આવી.”

“અત્યા બેશરમ સોરાબ, ને બિચારાને છોડીદે” મારી માએ તેઓની પાસે જતાંજ કહ્યું. “તું શાનાસ્તે તે બિચારાની પુઠેપડાછે?”

“હું તેને અહિં દરવાજા પાસે મળ્યો.” સોરાબે ખીજવાટથી કહ્યું. “અને મેં તેને પુછ્યું કે તે શા વાસ્તે અહિં આવ્યો હતો ત્યારે તેણે તારે વારતે એક ચીટી લઈ આવ્યાનું જણાવ્યું તેથી મેં તે ચીટી મને આપવા તેને ઘણો સમજાવ્યો, વળી કહ્યું કે તે ચીટી હું તને પહોંચાડીશ પણ તેણે એખખું કહ્યું કે તે એમ ક-રવાનો નથી. મારે બરસે તે કાગળ સોંપશે નહીં.”

“કદી નહીં.” ગાંડો ફરામ બોલી પડ્યો. “એમ કહું નહીં, એમ કહું નહીં.” એટલું બોલી તેણે પોતાના હાથ ધર્યા અને તે વખતે મારી મા સામું ખંદી કટાક્ષે જોયું.

“બસ બસ.” મારી મા બોલી, પણ તે એવા અવાજમાં તથા એવી ઢબમાં કે તેણી ખીકથી ધ્રુજતી હતી એમ મને જણાયા વિના રહ્યું નહીં; પણ તરત તેણીએ સલાહકારક અવાજે પ્રીતિ મેળવવાનું ડાળ કરીને કહ્યું. “ત્યારે ગિન્દરામ, મારે વાસ્તે તું શું લાવ્યો છે? જે લાવ્યો હોય તે મને આપ અને મારી પાસે તારે વાસ્તે કાંઈ છે તે લે.” એમ કહી તેણીએ ગજવામાંથી અરધો રૂપિયો કાઢ્યો.

“ના,ના. એમ કહું નહીં, એમ કહું નહીં.” તે મૂર્ખ માથું ધ્રુણાવી બોલ્યો. “જે સદ્ગૃહસ્થે મને આ કાગળ આપવા મોકલ્યો છે તેણે કહ્યું છે કે આ કાગળના બદલામાં કાંઈ લેવું નહીં અને સંભાળ રાખવી કે તે ગટરમાંપડી ન જાય અથવા ખીજી રીતે ખોવાય નહીં.”

“વાર, વાર. મને તે આપ.” મારી મા બોલી અને દૃઢ વેધક વેદનાથી દુઃખી થતી જણાઈ, કારણ કે તે બીના તેણીને છાની રાખવી હતી. સોરાબ સત્તર વરસની હંમરનો હોવાથી સઘળી વાત-

માં સમજતો હતો તેની આંખો મારી મા ઉપર દ્રઢ ચોટી, તે જાણે વેહેમ અને ગેર વિશ્વાસથી ભરપૂર હોય એવી દેખાતી હતી.

ગાંડા ફરામે તે કાગળ આપી દીધો જે ઉપર કાળું સીલ મા-રેલું હતું અને પછી તરત પોતાની પીઠફેરવીને દોડી નિકળ્યો, તથા બોલતો ગયો કે, “ એમ કંઈ નહીં, એમ કંઈ નહીં. મારી મેહેનતના બદલામાં હું કાંઈ લઉં શું? એમ હોય નહીં, એમ હોય નહીં.”

મારી માએ તે કાગળ જલદીથી તેણીના કપડાની અંદર છાતી ઉપર સંતાડ્યો અને પછી સોરાળ સામું નેઈને તેણીએ ધીમા ધ્રુજતા અવાજે પુછ્યું. “દરરોજના નિયમ કરતાં આજે કેમ વેહેલો આવ્યો ? ”

“ હું કાંઈ ચીજ લેવાને આવ્યો છું—જે મારા બાપે મંગાવી છે. ” સોરાળે જવાબ આપ્યો. “પણ મા તને શું થયું છે? ” તેણે તેણીની સામું દ્રઢ નજર કરીને પુછ્યું.

“ મને શું થાય ? ” તેણીએ પોતાના મધુર અવાજથી ઉત્તર આપ્યો, જે તેણીનું કાળજી કાપતો આવેલો જણાયો. “ કાંઈ નહીં. મને કાંઈ થયું નથી. ” પછી થોડી વાર સુધી ગભરાએલી રહી અને મહામુસ્કેલીથી બોલી “ સોરાળ, આ કાગળ એક પ્યારા દોસ્ત તરફથી છે, પણ તેને તારો બાપ ચલાતા નથી; તેથી મને આ કાગળ મળ્યો છે તે વાત તારા બાપના કાન સુધી ન જાય તો વધારે સાચું ગણાય. ”

“ જો તું મારી છાતી વાત મારા બાપને કહે નહીં, તો હું તારી વાત તેને જણાવું નહીં. ” સોરાળે કઠોર અવાજથી કહ્યું. “ વાસ્તે જો તું ફરીથી તારું મનું ધચ્છતી હોય તો યાદ રાખજે

કે, છેલ્લા શનિવારે તેં કહ્યું તેમ હવે કોઈ દિવસ મારા બાપને મારા વિષે કાંઈ કહીશ નહીં. તારા પોતાના ભલાની ખાતર હવે પછી કોઈ વખત એવી ભૂલ કરીશ નહીં. કદાપિ કોઈ દહાડો આ કરાર ભૂલી જઈશ તો તેના બદલામાં તારા આ કાગળની વાત બહાર આવશે અને તને શેરને માથે સવાશેર મળશે એવું ખાત્રીથી માનવું.”

“ સોરાબ, આ તારી તરફથી ? ” મારી મા બુગ પાડીને બોલી અને બહુ તેણીને એકાએક હથોડાનો મજબુત ડટકો વાગ્યો હોય તેમ એક બે ડગલાં પાછી હટતી મેં જોઈ. પછી તેણી સોરાબ સામું અચંબાથી તાકીને જોઈ રહેલી ઉભી અને બહુ પોતાનાં કાન તથા આંખને કેમ જુઠાં માનવાં, તે વિષે વિચાર કરતી જણાઈ.

“ જો મા, હવે તું મૂર્ખ થઈશ નહીં.” સોરાબે ઉદ્ધતાથી કહેવા માંડ્યું. “ હવે મને શિખામણુ અને સુખોદક દાખલા દલીલોની ખાલી માથાકુટમાં નાંખીશ નહીં. હવે એ બગધ્યાનીપણું તું છોડી દેજે અને જેમ થાય તેમ થવા દેજે. તું તારા પેચદાવમાં જેમ ખેલ ખેલે છે તેમ હું મારા પેચમાં ફરતો ફરીશ. આપણે એક બીજાના કામમાં આડે આવવું નહીં, તેમજ કોઈને કાંઈ જણાવવું નહીં; પણ પોતપોતાના પ્રપંચમાં આનંદ મેળવવો. ”

“ દયાળુ ખુદા ! ” મારી માએ નિરાશાથી પોતાના બંને હાથ જોડ્યા. “ તારે મને આ પ્રમાણે બોલવું વાજબી છે સોરાબ, તારી ધારણા ઉપર તું આટલો ભાર મુકવાને હિંમત ભીડે છે ? ”

પણ સોરાબે તેણીના બોલવા ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં. તે ઘરમાં આવ્યો અને જે ચીજ તેને જોઈતી હતી તે લઈને તે બહાર નીકળતો હતો, એવામાં મારી મા જે આવખતે બરાબર બા-

રણુમાં આવીને ઉભી રહી હતી તેણીએ ધીમા ઉદાસી અવાજે કહ્યું. “ સોરાળ, હું તારી ઉપર કેટલો પ્યાર રાખું છું, તારા બલ્લાને માટે કેટલી કાળજી ધરાવું છું અને તને સુખી થએલો જોવાને કેટલી આતુર છું; તે સઘળું તું ભૂલી ગયો કે શું. ? હું તારી સંભાળ રાખું છું, તારા બલ્લાને માટે પુરતો પ્રયત્ન કરું છું અને તારા હિતના ઉપાયો યોજવાને સદા આતુર રહું છું તે સઘળી મેહેનતનો ખદ્દો આવો મળશે? અને મારી ઉત્તમ ધારણાઓ નિષ્ફળ થશે?”

“ વારું, તે હું ક્યાં ના પાડું છું?” સોરાળે તોછડાઈથી કહ્યું. “ પણ હવે હું કાંઈ અણસમજી નથી. હું છેક નાનો નથી. હવે તો જીવન માણસ થયો છું અને તું પણ માનતી હોઈશ કે, હવે હું જીવન છું. કદાચ તેમ ન જાણતી હોયતો આજથી ખાત્રી પૂર્વક જાણજો. હવેથી હું મારે મનગમતી જગાએ જઈશ, ગમે તેને મળીશ અને ફાવે તેમ વર્તણુંક ચલાવીશ. તારે મારા કામમાં આડે આવવું નહીં અને મારા બાપને માત્ર એટલુંજ કહેવું કે, તે મને કાંઈ કામ સારું મોકલ્યો છે. જો આ પ્રમાણે કરવામાં કાંઈ કસ્ટર કરીશ તો ખચિત જાણજો કે, આજના કાગળની વાત, ત્રણ વરસ ઉપરની વાત અને તું તે શખ્સ પાસે ગઈ હતી; એ સઘળું એક પળ વારમાં ખૂલ્યું થશે. ”

“ સોરાળ, સોરાળ, તે આ શું કર્યું ?” હું બોલી ઉઠી અને એકદમ મારી મા પાસે ગઈ. કારણ કે મેં તેણીને આ વખતે પ્યારણામાં તમ્મર ખાતી જોઈ અને બીજાક્ષણે હું મારા હાથ લાંબાવી ટેકા આપવાની તૈયારીમાં હતી એવામાં તેણી ઉઘે માથે પછાડા. ઈંટની ભીંત સાથે તેણીનું માથું ઝીકાયું અને તે એવા જો-

રથી કે તેણી બેશુદ્ધ થઇ ગઇ. આખા ઘરમાં ગભરાટ પ્રસરી રહ્યો. સોરાળ જોને બેશક તેના આ અવિચારી કાર્યને માટે પશ્ચાતાપ થયેલો જણાતો હતો, તે પણ દોડી આવ્યો અને મારી માને ઉચ્કવામાં મદદ કરવાને સામેલ થયો, પણ બિચારો અરદેશર આગળ ધસી આવ્યો. તેના મોઢા ભાઇને ધક્કો મારી એક બાજુએ ખસેડ્યો. અને જુસ્સાથી બોલ્યો. “ અરે! સોરાળ, આ સમજું તેજ કર્યું છે. ” આ વખતે તે માયાળુ છોકરાના ગુલાબી ગાલ ઉપર સફેદ આંસુઓ મોતીની મિસાલે ચળકતાં હતાં; તેણે આંસુથી ટપકતી આંખો સહીત મને મદદ આપી. અમે અમારી મમતાળુ અરે! મહા હૈતસ્વી માતાને ઉચકીને અંદર લઈ ગયાં અને તેણીના બિહાનામાં સુવાડી દીધી. અને ખુરશેદ અને નાની દીનાં રડતી રડતી અમારી પાછળ અંદર આવી.

મારી માનું કપાળ ભયડાઇ ગયું હતું, પણ લોહી બહાર આવ્યું નહોતું. મેં સરકા અને પાણીવતી તેણીનું કપાળ ધોવું શરૂ કર્યું, પણ શ્વાસ પાછો આવતો જણાયો નહીં. મેં તેણીને પોશાક ચીરી નાંખી ઉતારી લીધો તેથી તે માંહેનો પેલો કાગળ ભોંય ઉપર મારા પગ પાસે પડ્યો. મેં તે ત્યાંજ રહેવા દીધો, કારણ કે આ વખતે મારી ખ્યારી માના બચાવના વિચારો શિવાય બીજા કશામાં મારું ચિત્ત ચોટ્યું નહોતું. આ વખતે તેણી તદ્દન મરી ગઈ નહોતી એમ હું ખાત્રીથી માનતી હતી, કેમકે તેણીના હોઠ ધીમે ધીમે ફડફડતા હતા, મેં જોયું તો તેણીનું હૃદય ધીમી આલથી ધબકતું હતું અને તેણીનાં પોપચાં હળવેથી હાલતાં હતાં. હું તેણીને પવન નાંખવા લાગી પણ ફેકટ. તેણીને સરકો સુંધાડતાં

કંઈ કાયદો થયો નહીં. હજુ તેણી બિછાનામાં બેશુદ્ધ થઇને પડેલી હતી. અરદેશર વ્યગ્રચિત્ત થયેલો જણાતો હતો, તથાપિ તેણે સોરાળને કાંધ વધારે ઠપકાનાં વચનો કહ્યાં નહીં. સોરાળ ઉદાસી અને પશ્ચાતાપનો ભોગ થયેલો દીસતો હતો. નાની બિચારી દીનાં ચોધાર આંસુથી ભિંજતી હતી અને ખુરસેદ તેણીને છાની રાખવામાં રોકાએલી હતી. મારી લાગણી વિષે વર્ણન કરવા કરતાં ખ્યાલ કરવાથી વાંચનારને તેનો આબેહુલ ચિતાર જણાઇ આવશે. અગર જોકે મેં હમણું કહ્યું તેમ વિચાર કરવાને મને ખુરસદ નહોતી પણ દિવાના જેસની કાર ઉપર હું ડોલાં ખાતી હતી અને તેજ સ્થિતિમાં મારી બેશુદ્ધ માતાની આસનાવાસના કરવામાં રોકાએલી હતી.

“હવે દાકતર બરજોરજીને બોલાવવા જોઇએ. ” મેં કહ્યું અને અરદેશર તથા સોરાળ બંને તેજ વખતે દોડી નીકળ્યા.

તે પછી આશરે દસ મિનિટ ગઇ અને હજુ પણ મારી મા બેશુદ્ધ હતી. હું જાણતી હતી કે તેણી મરી ગઈ નહોતી; કારણ કે તેણીના હોઠ વારંવાર આંચકો ખાતા હતા, છાતી ધડકતી હતી અને પોપચાં ફડફડતાં હતાં. પેલો મારા પગ પાસે ખાંનગી કાગળ પડ્યો હતો તે વિષે તો હું ભૂલીજ ગઈ. મને તે કાગળ ફરીથી યાદ આવ્યોજ નહીં તેથી હજુ તે જ્યાંનો ત્યાં પડ્યો હતો.

દસ મિનિટ વિત્યાબાદ સોરાળ મારા બાપ સહિત પાછો આવ્યો. મારો બાપ તેણે સાંભળેલા સમાચાર ઉપરથી તેમજ આ દેખાવ પોતાની નજરે જોવાથી અત્યંત ગભરાઇ ગયો. તેણે જોયું કે પોતાની પ્યારી ઓરત બેશુદ્ધ હાલતમાં હતી અને તેણી મોતથી

વધારે દૂર નહોતી.

“અરદેશર ક્યાં છે ? દાકતર બરબેરજી આવ્યા છે કે નહીં ? ”
મેં મારી વેદનાના આવેશમાં ઉતાવળથી સોરાબને પુછ્યું.

“અરદેશર તેને વાસ્તે ગયો છે. ” સોરાબે જવાબ આપ્યો.
“ અને હું જમ્યાવાળને બોલાવી લાવ્યો છું. ”

“ અરે ખુદા ! મારી પ્યારી—પ્યારી સ્ત્રીને બચાવો. ” મારા બાપના હોઠમાંથી ગર્જના કરતી બૂમ નીકળી અને આ વખતે તે વાંકો વળી મારી મા સામું જોઈ રહ્યો હતો. “ તારી આંખ ઉઘાડ. બોલ. મારી સામું જો. તું મને જોળખે છે ? અરે ખુદા ! જીંદગી પાછી આવવાની કાંઈ નિશાની બતાવ આવી રીતે અમારાથી જુદી પડે નહીં. આ તારાં વહાણાં બચ્ચાંને તારી એક મીઠી નજરથી એકવાર જો અને તેઓના કળકળતા કલેજને કાંઈક શાંતિ આપ. તને આટલી આજીજી સાથે આંખો ઉઘાડવાની જે વિનંતી કરે છે તે તારો પ્યારો પતિ છે. ” ત્યાર પછી એ દિવાના જેવા થઈ ગયેલા મારા બાપે તે બેશુદ્ધ પડેલી મારી માના એઢેરાને સુમીયોથી બરી દીધો.

“ બાવાજી, પ્રિય બાવાજી. ” મેં અરધી ગાંઠીની પેઠે બડબડવા માંડ્યું. “ તેણીને આરામ કરવાનો આ રસ્તો નથી. દાકતર બરબેરજી આવે ત્યાં સુધી તેણીનું કપાળ અને ધોવાદો. અરે ! ખુદાનો ઉપકાર માનો. આ દાકતર સાહેબ આવ્યા. ”

કારણ કે તેજ ક્ષણે અરદેશર ઓરડામાં પેઠો, તેની પાછળ માયાજી અંતઃકરણનો અને લાયક દાકતર બરબેરજી હતો. તેણે તરત મારી માના હાથની ધસ બોલવાનું શરૂ કર્યું, ઓરડામાં એક ગં-

બીર ચુપકીદી પ્રસરી રહી તે ધણી બિહામણી લાગતી હતી. અમે સઘળાં અમારી માના બિહાનને ઘેરીને ઉભાં અને દાકતર બરબેર-જીના મોઢા સામું ચિંતાથી જોઈ રહ્યાં, તે એવી ધમ્મજાથી કે દાકતર ના મોઢામાંથી આશાનો એક શબ્દ પણ અમારી ધડકતી છાતીને શાંતિ આપવાને બહાર આવે.

“ હજી આશા છે. ” દાકતર બરબેરજીએ ચુપકી તોડી. “ ખરેખર દરેક આશા છે. ” તેણે મારી માના હાથમાંથી બેસબંધ વેહેતું લોહી જોઈ વધારે ક્યો અને બીજી મિનિટે તેણી ટુંકો ટુંકો શ્વાસ લેવા લાગી તેથી જીંદગી સાથે દુઃખની લાગણીઓ પણ સજીવન થતી જણાઈ.

થોડી વધારે મિનિટે પછી તેણીએ ધીમેથી અને નમ્રબાઈથી પોતાની આંખો ઉઘાડી અને તરત પાછી બંધ કરી દીધી.

“ તેણી જીવશે ? ” મેં ધુજતાં ધુજતાં ધીમેથી દાકતરના કાનમાં પુછ્યું. “ કાંઈ આશા છે ? ”

“ હું એવી આશા રાખું છું. હું એમ માનું છું. ” દાકતરે દ્રઢતાથી જવાબ આપ્યો. “ જીંદગી જલદી પાછી આવતી જણાય છે. ” પછી થોડી મિનિટ બાદ મારી માની આંખો બંધ હતી તે દરમ્યાન પણ તેણે ખાત્રીવાળાં વચ્ચે વધારે કહ્યાં.

“ સુનાંબાઈ, મને કહે. ” મારા બાપે મને એક બાજુએ લઈ જતાં ધણી ધીમા આવજો પુછ્યું. “ કેમ થયું વાર ? મને સોરાબે ઉતાવળમાં ફેટલીક હકીકત કહેતી છે. પણ હું ધણી આવેશમાં હોવાથી સમજી શક્યો નથી. મને એટલું તો યાદ છે કે, એક કાગળના સંબંધમાં સોરાબ તથા તેની મા વચ્ચે ગોલાચાકો થઈ છે.

સારાએ મને વિનંતિ કરીને માગી લીધું છે કે, તારી માની હાજરી-માં તે વિષે કાંઈ કહેવું નહીં.—અરે ! આ શું છે ? ” એટલું બોલી બિછાના તરફ વધી મારો બાપ નિચો વળ્યો અને પેલા કાગળ જી-પર તેની નજર હમણાં પડી હતી તે ઉપાડી લીધો.

“ બાવાજી, તે તમે વાંચશો નહીં. ” તે કાગળનું સીલ તોડ-તો અટકાવતાં મેં કહ્યું અને તેજ ક્ષણે જાણે મને પગથી તે માથા સુધી વિજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ ચોંકી. આ વખતે મેં ધ-ણીજ બીકથી મારા બાપ સામું જોયું હશે એમ હું માનું છું.

“ કેમ નહીં સુનાંબાઈ, ” કાગળ નહીં ઉખેડવાની વાત હસ-વા યોગ્ય હોય તેમ તેણે અરધા હાસ્યથી કહ્યું. “ તારી મા અને મારી વચ્ચે કાંઈ ગુપ્ત રાખવા જેવી વાત હોયજ નહીં. અમારે કદી તેમ થયું નથી અને તું ખાત્રીથી જાણુ કે જો આ દુઃખ દાયક બના-વ બન્યો નહોત તો તેણી પોતેજ મને આ કાગળ ધણી ખુશીથી વંચાવત. ” અહિં તેણે બિછાના તરફ નજર કરી. મને ખાત્રી હ-તી કે મારી મા આ કાગળ કદી તેને બતાવત નહીં, પણ મારા બા-પને એમ કહેવાની મારી હિંમત ચાલી નહીં. વળી તેમ કરવાનો વ-ખત પણ નહોતો, કારણકે સીલ તો કચારનું મારા બાપની આંગળી-ઓ વચ્ચે બાગીને ભૂકા થયું હતું. તેણે કાગળ બહાર કાઢ્યો, ઉ-ખેલ્યો અને ખારી પાસે જઈને વાંચવા લાગ્યો.

અરે ! ખુદા. તે પછી જે દેખાવ થયો તેનું વર્ણન હું કેવી રીતે આપી શકીશ ? મારા બાપના ચેહરામાં એકાએક ધાસ્તી ઉ-પજાવે એવો ફેરફાર થઈ આવ્યો તે હું શી રીતે વર્ણવી શકું ? જા-ણે તે કાગળને તે બીલકુલ ગાનતો ન હોય તેમ કેટલીકવાર સુધી

એક ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો અને પછી તેનો ચેહેરા ફિક્કો, બિહામણો અને કોંધાતુર થયો. તે એકાદ બે ડગલાં પાછો હઠ્યો તથા પોતાની છાતી ઉપર હાથ મુકીને વિચાર કરવા લાગ્યો અને “ અરે ખુદા ! અરે ખુદા ! ” એ શબ્દો તે બડબડ્યો.

આ સધળો બચંકર અને માનસિક વેદનાનો દેખાવ અરધી મિનિટ કરતાં થોડા વખતમાં બન્યો. એ વખતે હું બચબીત થઈને સ્તબ્ધ ઉભી રહી હતી. એકાએક જોસ લાવી હું મારા બાપને થોડાક પ્રશ્નો કરવાની તૈયારીમાં હતી, એવામાં બિહાના તરફ તે ધસ્યો અને દાકતરને એક બાબુએ ખસેડી મારી માના ચેહેરા તરફ વિચિત્ર અને અસ્વાભાવિક સ્થિરતાથી જોઈ રહ્યો. દાકતર તેની સામું આશ્ચર્ય થતો જોતો હતો. સોરાળ પણુ ધણો ગભરાયેલો દીસતો હતો જેવો તે કદી અગાઉ થયો નહોતો. આ વખતે અરદેશર જાણુતો હતો કે કાંઈ ખરાબ થયું છે, પણ શું ખરાબ થયું તે તે સમજી શકતો નહોતો. તે ગભરાયેલો ચેહેરે મારા બાપ સામું જોવા લાગ્યો. પુરશેદ તથા નાની દીનાં આ ધાસ્તી જનક દેખાવ જોઈ એક ખુશામાં જઈ રડતી હતી. હવે આ શોકકારક દેખાવ ઉપર હું વધારે લખવા ટકી શકીશ નહીં, કારણકે તે દુઃખકારક દેખાવ આ વખતે પણ મને લખવામાં નાહિંમત બન્યો. મારો બાપ એકાએક પોતાના હાથમાં કાગળ લઈ બારણા તરફ ચાલ્યો અને લથડતાં ડગલાં ભરતો હોય એમ જણાયો. તે વખતે તેના હાથમાંનો કાગળ પડી ગયો તે તરફ તેનું ધ્યાન ખીલકુલ ગયું નહીં, તે બારણા પાસે જઈને પાછો ફર્યો અને અમારી તરફ નજર કરી થોડીવાર સુધી અદબવાળીને તેજ જગ્યાએ ઉભો રહ્યો અને નિરાશાની

છેલ્લી નજર અમારી ઉપર નાંખી.

ખીજ ક્ષણે જાણે જંગલી પશુ બરાડતું હોય તેમ ગુસ્સાનો ઉદ્ગાર તેના હોઠમાંથી શીટી નિકળ્યો અને એકદમ ધર બહાર નીકળી ખેતરો તરફનો રસ્તો લીધો. હું તેની પછવાડે દોડવાની તક ઉપર હતી. અરદેશર પણ તેજ ધરાદાથી બારણા તરફ કુદવાની તૈયારીમાં હતો, એવામાં મારી માએ અકસ્માત પોતાની આંખો ખુલ્લી કરી. તેણી બિછાનામાં બેઠી થઈ અને ગાંડીની પેઠે આસપાસ તેણીની આતુર ચશ્મો ફેરવી.

અવાજ અને કાનની મદદ વિના એક ખીજના મનની કાંઈ ગુપ્ત સંબંધથી કે પછી ગમે તેમ હોય પણ તે એક પળમાં શું ખીના બની હતી, તે સંધ્યું સમજી ગયું. મારા બાપના હાથમાંથી પડી ગયેલા કાગળ ઉપર તેણીની નજર પડતાં તે ખુલ્લો જોવાથી એક છાતી ફાડીનાંખે એવી ભયંકર ચીસ પાડતી પોતાના બિછાનામાં પાછી પડી. ખીજ ક્ષણે તેણી મડદા જેવી બે, શુદ્ધ થઇ ગઇ અને આવેળાએ તેણી 'અરેખર' મડદું બની ગઇ હતી.

પ્રકરણ ૩ નું.

કમનસીબનો ખ્યાલો કાંઠા સુધી બરાબો.

મારી માના અચાનક મૃત્યુથી મારા મન ઉપર ભયાનક અસર થઈ, પણ તે હું માનતી નહોતી. મને આ મોત નહીં. માનવા યોગ્ય જણાયું કારણકે અરધા કલાક અગાઉ તેણી સંપૂર્ણ તંદુરસ્તીમાં

ખીલતા એહેરા સાથે અમેને આનંદી વાક્યોથી હસાવતી, સુખોધક વાક્યોથી જ્ઞાન આપી રીજવતી અને અમારા બધા તરફ પુરતા ખ્યારથી લક્ષ આપતી બેઠીહતી. હજુ તેણીની ઉમરનું પાંત્રીસમુ વરસ પુરું થઈને છત્રીશમું બેઠું હતું, તેણી એટલી થોડી મુદતમાં આ જ્ઞાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી અમે નાનાં બાળકોને નિરાધાર, કોઈના આશરા વિના અને નમાયાં મુકી અમારાથી સદાને માટે છુટી પડે એ મનાયજ કેમ ? સોરાખ મારી માના પડેલા રવાન તરફ આંસું ભરેલી આંખોએ જોઈ રહ્યા હતા. તેના હુસકાંના અવાજ જે તેની છાતી ચીરીને બહાર આવતા જણાતા હતા તે ઉપરથી તથા તેના હોઠની હિલચાલ ઉપરથી જણાતું હતું કે તે અત્યંત ઉદાસી તથા સંપૂર્ણ ગભરાટમાં ઘેરાયેલો હતો. અરદેશર પણ અમારી આ અવર્ણુનિય વેદનામાં ભાગ લેતો જણાતો હતો. ખુરશીદ તો તરત એમ સમજતી દેખાતી હતી કે, જેની ઉપર તેણી તાકીને જોઈ રહી હતી તેણી ખરેખર મડદુંજ હતી; પણ નાની દીનાં જેને કાંઈ એટલી સમજ શક્તિ નહોતી, તેણી મારા ઢીંચણે વળગી ધીમા અને ખીધેલા અવાજે મને પૂછવા લાગી. “ મોટી બેહેન, માને શું થયું છે? તેણી કેમ કાંઈ બોલતી નથી અને આ દાકતરે માના હાથમાંથી લોહી શા વારતે કાઢ્યું ? ”

હવે મારી વેદનાનો પાર રહ્યો નહીં. એક ખુરસી ઉપર બેસી મેં મારી નાની બેહેનને મારા ઢીંચણ ઉપર બેસાડીને છાતી સાથે ખ્યારથી ચાંપી, કેમકે મેં મારા મન સાથે નક્કી કીધું હતું કે તેણીની માની ગરજ પુરી પાડવાને આ દુનિયામાં તે બિચરીને હું એકજ રહી હતી. દાકતર બરજોરજ પણ આ દેખાવથી ધણો પીગળ-

લો જણાયો. દસ મિનિટ પછી તેણે અમને ધણા આગ્રહથી ખીન્ન ઝોરકમાં જવાનું કહ્યું અને અમે સઘળાં તેની આ માયાળુ શિખા-મણુને તાબે થયાં. મેં ખીન્ન ઝોરકમાં ગયા અગાઉ મારી માના રવાન ઉપર ફરીથી એકવાર દ્રષ્ટી ફેંકી અને તેણીના અફડ ગાલ ઉપર એકવાર પ્યારની ચુમી લીધા વિના મારાથી રહેવાયું નહીં. હું જહાર જવા નિકળી એટલામાં સોરાળને પેલો ભોંય ઉપર પડેલો કાગળ લેવા વાંકો વળતો જોયો.

“ તારે તે કાગળને અડક્યું નહીં જોઈએ સોરાળ, ” હું એટલા શેફથી તથા એવા અવાજથી બોલી કે હું પોતે પણ મારે માટે તાણુ થવા લાગી. “ સાહેબ ” મેં તરત દાકતર તરફ ફરીને કહ્યું. “ આ કાગળમાં મારી માની કાંઈ યુક્ત વાત છે અને તે ગમે તે હોય પણ અમે તેણીનાં જઞ્ઞાં હોવાથી અમારાથી યુક્ત રાખવી જોઈએ. ”

“ હું તમારા કહેવાની મતલબ સમજું છું સુનાંબાઈ દાકતર બરજેરજીએ જવાબ આપ્યો અને તે કાગળ લઈને તરત તેણે પોતાના ગંજવામાં સેરવી દીધો. “ તમારી એવી ઈચ્છા છે કે તે મારી પાસે રહેવા દેવો ? ”

મેં તેના તરફ આભાર સુચવતી નજર કરી કારણ કે મારી છાતી એટલી બરાઈ આવી હતી કે, હું કશું બોલી શકી નહીં. પછી મારા બાઈઓ તથા મારી બહેનોને લઈને દાકતર સાથે ખીન્ન ઝોરકમાં ગયું. ત્યાં નમ્રતા તથા માયાળુ પણે થોડા વખત સુધી અમને દિલાંસો આપ્યા પછી દાકતર બરજેરજીએ કહ્યું કે, તે હવે જઈ અમારા બાપની જલદી શોધ કરશે. વળી તેણે એમ પણ સુ-

ચંચુ કે, મરણુક્રિયા ધણી આબરુદાર રીતે કરશું અને શેહેરના મોટા મોટા માણસોની મદદ લેશું. ત્યાર પછી સાંજે પાછા આવવાનું વચન આપી તે અમારાથી જુદો પડ્યો.

ધણા કલાકો ગયા પણ અમારો બાપ પાછો આવ્યો નહીં, તેનું શું થયું હશે ? તેણે સદાને માટે પોતાનું ઘર તજ્યું હશે ? તેણે ચાલતી વખત અમારા ઉપર નજર કરી હતી તે છેલ્લી વારની હશે ? ટુંકામાં અમે નિરાધાર બાળકોનો હવાત્રો લેવાનો અમારા બાપનો છાંયો પણ અમને સંજીવ નહીં હોયકે શું ? તેણે પોતાનું ઘર તથા કુમળાં બાળકો આ રીતે તજ દીધાં ?

સાંજ પડી અને સૂર્ય પશ્ચિમ તરફની દ્રષ્ટી મર્યાદા તેના સોનેરી કિલ્લેથી પ્રકાશિત કરતો હતો. તે વખતે ગાંડો ફરાંગ અમારા ઝુંપડાના બારણા પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. અમે સઘળાં એક બીજાંની અડોઅડ બેઠાં હતાં. અમારી સામું જોતો તે ચોડીવાર સુધી ઉભો રહ્યો. અમે જાણ્યું કે દુર્દેવના સમાચાર સાંભળીને તે અમારી ઉપર દયા બતાવવાને આવ્યો હશે, તેથી અમે તેની પાસે ગયાં નહીં; તેમજ તે શા માટે આવ્યો હતો તે પણ તેને પુછ્યું નહીં. તરત તેણે ઝુંપડાંની અંદર પગલાં બંધાં અને અમારી પાસે આવીને તેણે વિચિત્ર અવાજે તથા તેથી પણ વિચિત્ર એહેર કહ્યું. “ ગયાં ? બને ગયાં ? તેઓએ મને કહ્યું કે મા મરી ગઈ અને બાપને તો મેં મારી નજરે જોયો કે,—”

અમે સઘળાં ચમક્યાં અને આંસુથી ભરેલી આંખોએ અમે તેના કહેવાની મતલબ સમજાવવાની પ્રાર્થના કરી.

“ મારે તે તમારાથી કુપ્રેરણાનું જાણ્યું નહીં. ” તેણે અ-

મારી તરફ ધણી વિચિત્ર રીતે જોઈને કહ્યું. “ના’ના. એમ કંઈ નહીં, એમ કંઈ નહીં. હમણાંજ નદી કિનારે મેં સધળું જોયું.—પે-હેલ વેહેલુ ગળું કાપ્યું—પછી નદીમાં પડ્યો.—બયાનક—અરે ! કેવું બયાનક ?”

આ સમાચારથી તે નાના ઓરડામાં કેવો ગભરાટ પ્રસરી રહ્યો, તેનું વર્ણન કરવું કોઈ મહાકવિને પણ બારી થઈ પડે એવું હતું; તો હું અલ્પ મતિવાળીની કલમમાં તો તાકાત ક્યાંથી હોય ? સૌરાણ અને અરદેશર તેજ વખતે તે ગાંડા ફરામ સાથે જઈ તે જગોએ પકકો તપાસ કરવા તૈયાર થયા અને હું મારી બેહેનો સાથે ત્યાં બેસી રહી. તેઓ ત્યાંથી આવ્યા અને પાછળથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે, એક પાડોસીને તેઓ સાથે લેતા ગયા હતા. તે પાડોસી ડુબેલાને શોધવા સારૂ બિલાડી તથા ફાનસ લઈને સાથે ગયો હતો.

ઘડેચી નદી ભાવનગર શહેરથી અરધા માઈલને છેટે આવેલી છે. તે ભાગમાં તો તે એક સાંકડો અને હીછરો વેહેતો ઝરો છે, પણ કેટલીક જગોએ ઊંડી છે. લીલા કાંઠા વચ્ચે યધને તે ફોડે છે અને હિંદુઓના સ્મશાનના બંગલા પાસે જતાં તે પોતાનો વિસ્તાર પોહોળો કરે છે. અહિંથી તેનું નામ મોતી તળાવ કહેવાય છે અને ત્યાંથી થોડે દૂર ગયા પછી તે સમુદ્રને મળે છે.

બે કલાક કરતાં વધારે વખત સુધી મારા બાઈઓ આ બિહામણી અંધારી રાત્રે બહાર રહ્યા. સૂર્ય નીચે પૃથ્વી પટમાં સંતાયો હતો તેથી અંધકારનો કાળો પડદો બચંકર રીતે છવાઈ ગયો હતો. મેં ધરનું બારણું બંધ કર્યું. મારી નાની બેહેનો યાદી ગયેલી હોવાથી

નિદ્રાને આધિન થઈ ગઈ અને ધરમાં જાણે હું એકલીજ હોઉં, એમ ખીલાની પેટે જડાઈ રહેલી જાગતી બેઠી. હા જ્યારે એક ઓરડામાં જીવતાં માણસો નિદ્રા દેવીના પંખામાં સપડાયેલાં હતાં ત્યારે ખીજા ઓરડામાં એક મુએલી ઓરતનું રવાન પડ્યું હતું. મને લાગ્યું કે ખત્તી એવી ઝાંખી અગાઉ કાઢ દહાડો બળી નહોતી. મને કાંઈ ખી-ક લાગતી નહોતી તેમજ મને કાંઈ વેહેમ પણ નહોતો. મેં જાણ્યું કે મારી માનો ભૂત પણ આ વખતે આવી મારી સામે ઉભો રહે, તો તે મને ખીવડાવવાને બદલે ઉલટો દિશાસો દેણ થઈ પડશે. તે મને આપ દેશે નહીં પણ આશિર્વાદ આપશે. હું ઘુટણીએ પડી અ-ને પાક પરવરદેગારની પ્રાર્થના કરી. અરે ! એવા જીવસાથી મે ક-દી અગાઉ પ્રાર્થના કરી નહોતી. મારું હૃદય એટલું—એટલું બધું બરાબ આવ્યું હતું કે તે ફાટ્યું નહીં તેથી હું અજાણ થાઉં છું.

આખરે બે કલાકો પુરા થયા. સારાજ અને અરદેશર પાછા આવ્યા. ગાંડો પ્રાગ તેને નદી કિનારે લઈ ગયો હતો. ત્યાં તેણે પગલાંની નિશાની, લોહીના ડાઘ અને રેતીમાં એક છીછરો ખાડો પડેલો જોયો તે ઉપરથી એવું અનુમાન થયું કે, મરનાર પોતાનું શરિર ધસડી ધસડીને નદીમાં જઈ પડ્યો હશે. કિનારા ઉપરથી છ-રી હાથ લાગી તે લોહીથી તરબાળ થઈ ગઈ હતી. તે મારા બાપ-ની છરી હતી. બિલાડી વતી ઘણો તપાસ કર્યો પણ તેમાં નિષ્ફળતા મળી. આ સઘળી તપાસ ઉપરથી એવું અનુમાન થયું કે, મારા બાપે આપઘાત કર્યો અને નદીમાં પડ્યો હશે. ત્યાંથી તેનું મડકુ ધ-સડાઈને સમુદ્રમાં મળી ગયું હશે. એ કમકમાટ ઉપજાવે એવા કૃત્ય-થી સાફ જણાઈ આવ્યું કે અમે હવે માઆપ વિનાનાં નિરાધાર

થઈ ગયાં હતી.

બીજે દહાડે સવારમાં દાકતર બરજોરજી મારે ઘેર આવ્યા. તેણે મારી માના રવાનને અવલ મંજલ પહોંચાડવાની સઘળી ગોઠવણ કરી હતી, તે પ્રમાણે બંદોબસ્ત કીધો અને મરણક્રિયા પુરી થઇ.

અરે ! જેઓને પોતાનાં પ્યારાં નજીકનાં સગાંવહાલાંના મરણનું કારી કષ્ટ ભોગવવું પડ્યું હશે; જેઓને પોતાનાં હેતુસ્વી મા-બાપનો શિતળ છાંયો એકજ વખતે છોડવો પડ્યો હશે અને જેઓ નિરાધાર અવસ્થાને આધિન થઈ વનના એકલવાયા ઝાડની પેઠે એકલાં રહી ગયાં હશે તેને મારી આ દુખદ અવસ્થાનું બરાબર બાન થઈ શકશે. મારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છેકે એવાં અનુભવી સ્ત્રી પુરૂષો મારી આ દુખદ કહાણીનું સ્મરણ થતાં—અરે ! આ દુખદ સ્થળ વાંચતાં પોતાની આંખોને આંસુથી ભિંજવ્યા વિના કદી રહેશે નહીં; પણ હવે તે શોક જનક વાત ઉપર લંબાણ નહીં કરતાં મારી વારતાની દોરી હું પાછી હાથમાં પકડું છું.

મારી માની મરણક્રિયા કર્યા પછી થોડાંક અઠવાડીયાં સુધી અમે અમારા ઘરમાંજ રહ્યાં પણ તે પછી તે ઘર છોડવું પડે તેમ હતું; કારણ કે દાકતર બરજોરજી અમને વારંવાર મળવા આવતા હતા, તેણે એક દહાડો મને કહ્યું કે અમારા ભવિષ્યને માટે તેણે એક ગોઠવણ કીધી હતી. અમે સઘળાં તે સાંભળવાને ધણી ખુશી સાથે તમર થયાં. અમે સારી પેઠે જાણતાં હતાં કે દાકતર બરજોરજી શિવાય આ જગતમાં અમારું બહુ ઇચ્છનાર બીજું કોઈ હવે નહોતું. દાકતર બરજોરજીએ કહ્યું કે, જે શેઠ નવરોજજી-

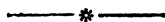
ને ઘેર સોરાળ કામ કરતો હતો ત્યાંજ તેને રહેવાનું નક્કી થયું છે અને શેઠ નવારોજીએ સોરાળને પોતાના ઘરમાં રાખવાને કમ્પ્લેક્ષ કર્યું છે. અરદેશરને તેણે પોતેજ રાખવાનું દીલ જણાવ્યું અને વળી કહ્યું કે રફતે રફતે ઔષધીઓનાં મિશ્ર કરવામાં તેને કામે લગાડશે. ખુરશેદ તથા દીનાં વાસ્તે તેણે ધનાંબાઈ ધોકડાંવાળાંને ત્યાં ગોઠવણ કીધી હતી. મારે ગાટે મને જણાવ્યું કે, ભાવનગરની નજીકમાં આવેલા ઘડેચી સ્ટેશનમાં એક બક્ષા પારસી કુટુંબમાં મોટી આયાના હાથ નિચે નાની આયા તરીકે નોકરીની ગોઠવણ કીધી હતી.

“ આ પ્રમાણે ” તેણે પોતાની કરેલી ગોઠવણ અગારી રૂબરૂ જણાવ્યા પછી કહ્યું. “ હું ધારું છું કે તમારે એક બીજાંથી જુદું પડવું તથા તમારું પ્યારું ઘર છોડવું તે તમને ઘણું કઠણતો લાગશે, પણ શું કરવું ? બીજો એક ઇલાજ નથી. વળી તમે એક બીજાંથી ઘણાં દૂર થવાનાં નથી, સુનાંબાઈ, તમારેજ માત્ર ભાવનગર છોડવું પડશે. તે પણ કાંઈ ઘણા માધલ દૂર જવાનું નથી. તમને તેહેબારની રજા મળે ત્યારે તમારા બાઈઓને તથા તમારી બેહેનોને મળવા આવજો. એટલામાં તેઓ તો પરરપર ઘણી વખત મળી ચુક્યાં હશે. ક્રમ, હવે મારી ગોઠવણ વાસ્તે તમારો શું વિચાર છે? ”

“ અમે શું કહીએ! ” અમે સઘળાંએ આભાર સૂચવતા અવાજમાં કહ્યું અને તે સાથેજ રડી પડ્યાં. અરે! તે વેળા મારું હૈયું જેવું ભરાઈ આવ્યું તેવું કાંઈ ઢહાડો અગાઉ થયું નહોતું. મેં મારી બને બેહેનોને ગોઠમાં લઈ બચીઓ કરી. મેં અગાઉથીજ ધાર્યું હતું કે, અમારે એક બીજાંથી જુદું પડવું પડશે અને હવે તે સ-

મથ બહુ નશ્ક આવ્યો, પરંતુ બીજો એક ઉપાય નહીં હોવાથી અમારે તે ગોઠવણને શરણ થયા વિના છુટકો નહોતો. ગરીબ બિ-
ચારો અરદેશર ધણો દુઃખી થતો જણાયો અને સોરાળ તે વિષે
ધણી થોડી કાળજી રાખતો હોય એવો માન્ય પડ્યો.

બીજો દિવસે સૂર્યોદય થતાં અમે જુદાં પડ્યાં. ખુરશેદ અને
દીનાંને દાકતર બરબેરજી, ધનાંબાઈ ધોકડાંવાળાંને ઘેર લઇ ગયા.
ખુરશેદ મારી પેઠે ધણી ઉદાસીમાં ડુબી ગઇ હતી અને નાની દી-
નાં તો મને એવી રીતે બાઝી પડી કે તેણીથી જુદું પડતાં મારું
હૃદય કાટવા લાગ્યું; પણ આખરે અમે જુદાં પડ્યાં. બંને બેહોતો
મારાથી છુટી પડી અને તેજ બપોરે હું પણ સોરાળ અને અરદે-
શરથી જુદી પડી. તેઓ મને સ્ટેશન સુધી વળાવવા આવ્યા અ-
ને જુદાં પડતી વેળા સોરાળની આંખોમાંથી તો ઘણાં થોડાં આં-
સુ પડ્યાં, પણ અરદેશર હુસકે રડવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મારી પેહુલી નોકરી.

જે કુટુંબમાં મને નોકરી મળી હતી તેનું નામ રેડીમની કુટું-
બ કહેવાતું હતું. તે બાવનગરથી આશરે બે માઈલને છેટે ઘડેચી
સ્ટેશન નજીક “રેડીમની લોન્” નામથી ઓળખાતા મકાનમાં ર-
હેતું હતું. આ મકાન સાધારણ ઉંચાઇનું હતું તેના આગલા બા-
ગમાં બગીચો બનાવેલો હતો અને પાછલા બાગમાં નોકરોને રહે-

વાની કોટડીઓ હતી. હું પછવાડેના બારણાથી અંદર ગઈ, માંહે પેસતાંજ એક બાજુ તરફ રસોડાની સગવડ જોઈ અને બીજી બાજુએ તેની સામેના ઝોરડામાં રાધળા નોકરો જોઈલા જણાયા. આ ઝોરડો નોકરોને બેસવા માટેજ હતો એવું મેં પાછળથી જાણ્યું. હું તે ઝોરડામાં ગઈ ત્યારે એક બપ્પરચી, એક સ્ત્રી, (જે મેં પાછળથી જાણ્યું કે મોટી આયા હતી, એક બીજી ચાકર તથા એક દાસી એટલાં જણ બેઠાં હતાં. તેઓની પાસે જઈ મેં મારી ઝોળખાણુ આપી, તે ઉપરથી તેઓ સધળાંએ મને આવકાર આપ્યો અને ઘણા હેતથો બેસવાને ખુરસી આપી. જે મજુર માણસ પાકીટ ઉપાડી સાથે આવ્યો હતો, તેને તેઓએ મજુરીના પૈસા ચુકવી દીધા. થોડી વાર સુધી ત્યાં બેઠા પછી જે ઝોરડામાં મારા શેઠનાં છોકરાં હતાં ત્યાં મને લઈ ગયાં. ત્યાં ગયા પછી મને જણાયું કે, એક દસ વરસનો છોકરો, એક છ વરસની છોકરી અને એક નાના માવ એક વરસના બાળકની મારે સંભાળ રાખવાની હતી. હું તે બાળકોને મમતાથી બોલાવી મારી ઝોળખાણુ આપવાની તૈયારીમાં હતી, એટલામાં એક જોસબેર દોડી આવતી ગાડીના ઘોડાની ખરીઓએ અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું. તે ગાડી અમારા બંગલાને દરવાજો આવી ઉભી રહી કે, તરત બાળકોનો હર્ષનો નાદ થયો. આ ઉપરથી મને સમજાયું કે, મારો શેઠ અને શેઠાણી બહાર ફરી પાછાં આવ્યાં હતાં. આશરે ૨૦ મિનિટ ગયા બાદ મને મારાં શેઠ અને શેઠાણી તરફથી કહેણુ આવ્યું કે, મારે દિવાનખાનામાં એકદમ હાજર થવું.

મેં તરત તે હુકમ માથે ચડાવ્યો અને ધાસ્તીથી ધડકતી છા-

તીએ દિવાનખાનામાં પેઠી. અંદર પેસતાંજ મારી શેઠાણી રતન-
બાઇને જોઇને મને અસંતોષ ઉપજ્યો; કારણ કે પેઠેલી નજરેજ મ-
ને તેણી ગરમ ગિજ્જની, ફાટેલ મગજની અને તીણી આંખો-
વાળી કંકશાખાનું જણાઈ હતી. તેણીનો ખરો સ્વભાવ ઝોળખવા-
માં મારા જેવી અજાણી અને ખીન અનુભવી તપાસનારીને પણ
બૂલવાનો સંભવ નહોતો. તે આશરે ૩૨ વરસની જામરની જણા-
તી હતી. તેણીએ ઘણેજ ભભકાદાર પોશાક પેહેયો હતો અને શ-
રીર ઉપર ઉચકી શકાય એટલાં ધરેણાં ખડક્યાં હતાં. તેણી જોટ-
લી છટેલ અને ફૂર દેખાતી હતી તેટલોજ તેણીનો ભરથાર—રતન-
જી રેડીમની—પરોપકારશિળ અને નમ્ર દેખાતો હતો. જામરમાં
તે તેણીનાથી બમણો હતો. તેના વાળ સફેત થઇ ગયા હતા. માથા-
માં ટાલ હતી પણ મજબુત બાંધાતો અને આનંદી દીસતા એહેરા-
નો હતો. તેણે તદ્દન સાદો પોશાક ધારણ કર્યો હતો. સફેત પોહો-
જો પાટલુન છેક ઘુંટી સુધી ધાલેલો હતો અને પગમાં સારા ઉં-
ચી જતના બૂટ હતા, તે ખાંદાન ગીરાસદાર હતો. થોડાંક વરસ
થયાં તેણે પોતાના ગીરાસની જમીન પોતાની આગલી ઓરત-
ના મોટા છોકરાને સોંપી દઇ પોતાને માટે રાખેલી થોડી જગીર
ઉપર નિર્વાહ ચલાવતો હતો અને ઠંડે પેટે પોતાના ઉદ્યાગનું ક-
ળ આપતો તેની બાકી રહેલી જીંદગી સુખમાં ગાળતો હતો.

“ દાકતર બરજેરજીએ જે જીવાન સ્ત્રીને માટે એટલી મજ-
બુત બલામણુ કીધી છે તે તુંજ કે અલી ? ” તિક્ષણ આંખો મા-
રી સામે ઠરવીને મારી શેઠાણીએ પુછ્યું.

“ હા. બાઇસાહેબ, ” મેં વિનય પૂર્વક જવાબ આપ્યો. “ આ

પેં ગજ રંક ઉપર આટકી રહેમ કીધી તે માટે હું આપનો ધણો-
જ ઉપકાર માનું છું. ” હું આટકી પડી અને આંખોમાંથી આંસુ-
ની ધારા ચાલી.

“ આવ, આવ, કેવી નાદાન છે ? ” તેણી પ્રથમ હસી અ-
ને પછી કરડો અવાજ કરીને બોલી. “ આવડી મોટી સાંઢીયા જે-
વડી થઇને રડે છે શું ? શરમાતી નથી! આવતાંને વાર પલપક્ષીયાં
શું પાડે છે? ”

“ મારી પ્યારી, તે બિચારી ઉપર ગરમ થતી ના. ” મારા શે-
ઠે પટાવીને કહ્યું. “ તેણી બિચારી ગભરાતી હશે. ”

“ તમે તમારી જીભ પકડીને બેસી રહો રતનજી, ” મારી શે-
ઠાણીએ રોષથી કહ્યું. “ મારા કામમાં આડે આવવાનો તમને બીલ-
કુલ હક નથી. ધરનો કારોબાર ચલાવવાનું કામ મારું છે તે શું ત-
મે જાણુતા નથી? આટલું છતાં મારા કામમાં વચ્ચે પડવાની ત-
મને શું જરૂર છે? ”

“ પણ મારી પ્યારી. ” મારા શેઠે શિખામણ રૂપે પણ ઠ-
પકાના અવાજમાં કહ્યું. “ મેં માત્ર— ”

“ બસ, બસ. રતનજી, ” મારી શેઠાણીએ ગર્જના કરી તે-
ને બોલતો આટકાવીને કહ્યું. “ મેહરબાની કરીને તે બાબત ઉપ-
ર આ વખતે દલીલ કરો નહીં. ” પછી તરત બેરવ સરખી આં-
ખો મારી તરફ ફેરવીને પુછ્યું. “ તારી ઉંમર કેટલી છે જીવા-
ન સ્ત્રી ? ”

“ સોલેક વરસ થયાં છે બાઇસાહેબ, ” મેં જવાબ આપ્યો.
“ અરે! ત્યારે જીવાન સ્ત્રી શાની ? ” મારા શેઠે કહ્યું “ માત્ર છો-

કરી કહો. ”

“ મેહેરબાની કરીને અમારી વચ્ચે ન પડો. ” તેની ઓરતે કરડાઈ સાથે આજીજી કરી. પછી તેણીએ મને પુછ્યું. “ અલી, તારું નામ શું ? દાકતર બરબોરજીએ મને કાંઈ કહ્યું હતું ખરું ? પણ તે હું બૂલી ગયો. ”

“ મારું નામ સુનાં છે બાઈસાહેબ, ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ બરબોર સઘળી આયાઓનાં નામ સુનાંજ હોય છે. ” મારા શેડે મજાકમાં કહ્યું. “ તેજ પ્રમાણે—”

“ તમારી હુશિયારી તમારી પાસેજ રાખવાની મેહેરબાની કરશો ? ” તેણીએ અતિ કરડી નજર કરીને કોપથી કહ્યું. “ હવે તમે ચૂપ રહેશો ? ”

“ મારી પ્યારી’ મેં માત્ર મજાકમાંજ કહ્યું છે. ” મારા શેડે તેણીને ઠંડી પાડવા કહ્યું. “ એક મજાક ખાતર—”

“ પણ તમારે નોકરોની હાજરીમાં મશ્કરી કરવાનું એટલું લાગ્યું છે કે શું ? ” તેણીએ ઠપકો આપી પોતાના બેરવ સરખા ડાળા મારી તરફ ફેરવ્યા. “ સુની, તું બહુતી હોઈશ કે તારે વાસ્તે દાકતર બરબોરજી સાથે મેં કેવી ગાંઠવણ કીધી છે ? તારે હમેશાં મારા બાળકોની પાસે તેઓના ઓરડામાંજ રહેવાનું છે. નોકરોના ઓરડામાં કે રસોડામાં તારે જવાનું કાંઈ કામ નથી તે તું બરાબર યાદ રાખજો. હું લવારો કે ગરબડ કરવા દઈશ નહીં, તેમજ ખીખી ખાખા અને કાનપુરીયાં કરવા સામે અગાઉથી ચેતવણી આપું છું. વળી તારાં કોઈ સગાં વહાલાંને હું અહિં ખીલકુલ પેસવા દઈશ નહીં. તને કોઈ મળવા ઈચ્છે તો તારે બહાર જઈ તેમની સાથે

વાતચિત્ત કરવી અને પાછાં જલદી આંદર આવવું. હું તેમને મારા બંગલામાં તારી પાછળ દોડવા દઈશ નહીં. હું શું કહું છું તે તું બરાબર સમજે છે કે અહીં ?”

હું સંપૂર્ણ રીતે સમજતી હતી કે, મારી શેઠાણી અને નકામી સાવચેતી આપતી હતી અને તે વળી એવી રીતે તથા એવા અવાજમાં કે, જાણે એવી ભૂલ હું અત્યારથીજ કરી ચુકી હોઉં અને તેણી અને ઠપકો દેતી હોય. હું કામમાં તેણીના શબ્દો અને હા-કેહાડ ઉતરી ગયા. હું તેણીને બનતી મેહેનતથી રાજી કરવાના ઇરાદાથી અહિં નોકરી રહેવા આવી હતી, પણ અને આવી શરૂઆતથી ખાતરી થઈ ગઈ કે, હું મને તેટલું કરીશ પણ તેણી ખીલકુલ પ્રસન્ન થશે નહીં. “ આગેસેં ગદ્દા આયા, લસકરકા ભેદ પાયા.” જ્યાં શરૂઆતજ નિષ્ફળતામાં જણાય ત્યાં લાજની આશા ક્યાંથી હોય ? તોપણ મારી લાગણીઓ મેં સુરકેલીથી દાખી દીધી અને હું સમજી કે નહીં, તેના ઉત્તરમાં ધીમેથી “ હા.” બોલી.

“ તું જુએ છેકે તેણી ગિચારી કેવી ખીલણ તથા શરમાળ છે?” ફરીથી રતનજી શેઠ મારી તરફેણમાં બોલ્યો.

“ તમારી જીભ પકડીને બેસી રહેા રતનજી, ” તેણીએ ડાળાના દાળથી દળાવવાની ઢળે કહ્યું. “ તમે શું સમજે છો? જે પાણી જેવામાં ધણું શાંત દેખાય, તે કેટલી વખત ધણું ઉંડું જણાઈ આવે છે. હું અહિં આ છોકરીને વારતે કહેતી નથી. આખરે તેને સારી અજમાયેશ—”

“ બરાબર, બરાબર. તે ગિચારી—” મારે શેઠ ચીપીઆવતી પોતાની પાસે પડેલી શણકીમાં દેવતા સંકારવા લાગ્યો.

“ દેવતાને હમણાં સંકારવાની કશી જરૂર નથી રતનજી.” તેની ધણીઆણી તરત બોલી ઉઠી. “ આ પ્રમાણે તમે બળતણ બગાડો તે મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. ” પ્રીતી મારી સામી આંખો ઠેરવી તેણીએ બોલતું જારી રાખ્યું. “ અહીં જીવવાનું સ્ત્રી, તારે એક નાના બાળકની સંભાળ રાખવી પડશે. તે ધણીજ સારા મિત્રજનું—”

“ ધણીજ આડા મિત્રજનું ” મારો શેઠ બડબડ્યો.

“ નહીં સાહેબ. ” તેની ધણીઆણીએ ગર્જના કરી અને મારા શેઠ તરફ એવી કરડી નજર કરીકે, સઘળો દેખાવ બદલાઈ ગયેલો મને જણાયો; તેથી ત્યાંથી ચાલી જવાનું મારું મન થયું. “ તે બાળકને ઘટતી રીતે રાખવામાં આવ્યું હોય તો તે ધણુંજ સારું, અનહદ આનંદી અને અત્યંત મળતાવડા મિત્રજનું છે. તેની સાથે વાતો કરવી જોઈએ, લાડ લડાવવાં જોઈએ, રમત રમવાડી જોઈએ અને પ્રિયકર વાક્યોથી પટાવવું જોઈએ. અગર જોકે તે નાનો છે પણ અદ્વિત્ય તેને થોડો મિત્રજ છે. એવો મિત્રજ ખુશીખાઈ અને બહમનજીને પણ છે. ” મારી શેઠાણીએ એક દીકરી અને મોટા દીકરા વિષે ખુલાસો કીધો.

હવે મને હિંમત આવી અને હું મારાથી બનતી મેહેનત કરી પૂર્ણ સંતોષ આપીશ એમ જણાવવાની ઇચ્છા થઈ, તેથી આંખોમાં આંસુ સહીત અને બાંગે તુટે સાદે મેં મારી શેઠાણીને ખાત્રી આપતાં વચનો કહ્યાં કે, બાળપણમાં મને ધણી ઉગદા કેળવણી મળી છે તેથી બકવાદ કર્યા કરું કે હીઠીયા કરી સુસ્ત—”

“ ધણી ઉગદા કેળવણી ? ” તેણીનું કહેજું ઉચ્ચાઈ જતું હો-

ય એવી રીતે બૂમ પાડીને બોલી. “ બહી થઇને એ વચન અ-
હિં વાપરતીજ ના. જ જ નોકરો અહિં નોકરીને વાસ્તે આવી
ગયાં છે તેઓ સધળાંએ પોતાને ધણી ઉમદા કેળવણી મળ્યાતું જ-
ણાવ્યું હતું, પણ અતે કાંઈએ સારું નિવડયું નથી. એક તો મા-
રો સદરો ઉડાવીને નાસી ગઈ. તમને યાદ છે રતનજી? તમે કહેના
કે તેણી ખુશ્નુરત દેખાવની હતી, પણ મને તો તેણીનો ચેહરો બી-
લકુલ ગમતો નહીં.”

“ હું કમુલ કરું છું ખ્યારી. એવી ખુશ્નુરતીની પરિક્ષા કરવા-
માં તું ધણી કાબેલીયત ધરાવેછે ” તે ધરડા ખારસીએ પોતાની
બુવાન આરત સાથે મળીજવાના ધરાદાથી કહ્યું. “પણ ખરેખર”-

“ મેહેરયાની કરીને ‘પણ’ ની માશી રાખશે. ” તેણી કરડા-
ધથી બોલી ઉઠી અને પછી મારી સામે બેઠને ચલાવ્યું. “ પેલા
મારા નાના રસ્તમની સંભાળ તું જરાજર રાખજે અને રડવા દેઈશ
નહીં. જો તે રડશે તો તેનો જવાબ હું તારી પાસેથી લઈશ. તેજ
પ્રમાણે બાધ બદલનજી અને બેઠેન બુચીયાઈની પણ સંભાળ રા-
ખજે. તેઓ સધળાં મળતાવડા સ્વભાવનાં બાળકો છે. તેઓ પગે
ચાકીને ફરશે પણ ગાડીમાં બેસશે નહીં. તેઓનો સ્વભાવ મધુર છે
અને તેઓમાં તેઓની માનો મિત્રજ —”

આ વખતે મારા શેઠે મેં બંધ કરીને શોકનો અવાજ કાઢ્યો,
પણ પછી તરત તેને બાણે ઉધરસ આવતી હોય તેમ બોંબો કરીને
ઉડાવી દીધો.

“ હા, તેઓમાં તેઓની માનો મિત્રજ છે. ” તેણીએ ઓટ-
લા મારથી તથા એવી કરડી નજરથી બોલતું જારી રાખ્યું કે મા-

રા શેઠ દબાઈ ગયો. “ અને તેઓની મરણ વિશ્લેષ્ટું ચાલશે તો તેઓ સહન કરશે નહીં. તેઓની હાથે હા, અને ના, એ નાં, રાખવી. બાળી યાદ રાખજો કે, ઓરડા બાહાર જઈ તારે કાંઈની નિંદા કરવી નહીં, કારણ કે તેથી બાળકોને ખરાબ દાખલો મળે છે. તું દરરોજ તેઓને સારી પેઠે સ્વચ્છ રાખજો અને જોતી રહેજો કે, તેઓ પોતાના પગમાં મેલા જોડા પેહેરીને દાદરા ઉપર દોડાદોડ કરે નહીં. કોઈ કોઈ વખતે સાંજની વેળાએ બહાર નદી ઉપર તેઓને ફરવા લાઈ જજો, પણ ખરાબર સંભાળ રાખવી કે, તેઓ ઘાસ ઉપર દોડીને પોતાના પગ ભીંજવે નહીં, તેમજ વાડ તરફ ન જવાનો પક્કો બંદોબસ્ત કરવો. તેઓનો પોશાક ઉંચો તેમજ નિચો ન થાય તેની તારે ચોક્કસ ખાતર રાખવી. તારી દુરસદનો સઘળો વખત તારે સીવવામાં ગાળવો, કારણ કે જીવોગી છોકરી તરીકે તારે ધ્રાણું કરી બતાવવાનું છે. તારા પગાર વિષે તો તું અલગત જાણીતી હોઈશ કે, દાકતર બરજોરજ સાથે મેં શું બંદોબસ્ત કીધો છે. દર અઠવાડીએ સવા ૩પીઓ એટલે દર ગઢિનાના પાંચ ૩પીઆ તને મળશે. તે પેહેલા વરસને માટે છે; સમજો છે કે ? જો વરસ પુર થયા પછી અમને તું પસંદ આવશે તો તારા પગારમાં ચાર આનાનો વધારો કરી આપીશ. તે ખાતે બીજકુલ ચિંતા કરવી નહીં. તું સારી છોકરી થજો અને બનતી મેહેનત કરી—”

“ જોટલી મેહેનત તારાથી બની શકે તેટલી ખરાબર ચાદરા-ખ. ” અહિં મારો શેઠ વચ્ચે પુરાયો અને તેનાં કહેવાની મતલબ એ હતી કે, તે ઓરડાને જો કાંઈ ખુશી કરે એવું હોય તો તે માત્ર “ બનતી મેહેનતજ ” હતી.

“ તમારી જીભ પકડો રતનજી. ” મારી શેઠાણી ફફડી પડી. “ મારી અને મારા નોકરો વચ્ચેની વાતચિતમાં તમે ખાલી બકવાદ કરો નહીં. હું નક્કી કહું છું કે મારે અને આ છોકરીને ઠીક બનશે, પણ જો તેણી મારા કહેવા પ્રમાણે ચાલશે તોજ. સુની, તું હવેજી અને તે રમુજી બાળકો સાથે દોરતી બાંધી દે. ”

મારા શેઠ અને શેઠાણી સાથેની પેહેલ વેહેલી મુલાકાતમાંજ આ દેખાવ મારા જીવામાં આવ્યો. તે ખરેખર મારા મનને જરા પણ આનંદ જનક નહોતો. મારો શેઠ રતનજી રેડીમની માયાળુ અંતઃકરણનો હતો, એમાં તો બીલકુલ શક નહીં; પણ તે સાથે તે પોતાના ઘરમાં સત્તાહીન હતો એ ખુદથી રીતે જણાઈ આવતું હતું. મારી શેઠાણીમાં બીલકુલ દયા નહોતી. ઉંડા શોકમાં હું ગરક થયેલી હતી તેથી મારા ઉપરનાં દુઃખો તેણીને સમજાયાં હશે, પણ તેણીના હોઠમાંથી દયાનો એક શબ્દ વટીક નિકળ્યો નહીં. સાવચેતી અને આચાર શિવાય બીજું મેં તેણીની પાસેથી કાંઈ સાંભળ્યું નહીં. મારા ઓરડા તરફ પાછી આવતાં મને વિચાર થવા લાગ્યો કે, હું આ પેહેલીજ વખત નોકરી કરવા નિકળી છું તથાપિ દાકતર બરજોરજો આવી શેઠાણીના હાથમાં મને સોંપી એ શું ? પણ અરે ! સઘળી શેઠાણીએ એવીજ હશે, એવો મેં મારા મન સાથે નિશ્ચય કીધો. તેણી પોતાના નોકરો સાથે આવી રીતેજ વર્તતી હશે. વળી મને એક વિચાર આવ્યો કે, દાકતર બરજોરજો તેણીને તેણી છે તે કરતાં વધારે માયાળુ અને વધારે મળતાવડી ધારી હશે; અને ખરેખર આમજ બન્યું હતું તે મેં પાછળથી જાણ્યું.

મારી શેઠાણીએ જે જૂઠી જૂઠી આચારો મને આપી હતી

તે પાળતી એ કાંઈ સેહેલું કામ નહોતું એમ મને તરત જણાયું. કારણ કે તેણીનાં દરેક બાળકને સાચવવાનું કામ ધણું વિકટ હતું. પેહેલવહેલાં નાના દીકરા રૂસ્તમ વિશે બોલું છું. હું નફો કહું છું કે, તેના જેવું ચિડીયું, આડું અને તામરી બાળક આખી દુનિયામાં કાંઈ હશે નહીં, કાંઈ કાંઈ વખત હું તેનાથી અત્યંત મુંઝતી. તે ચીસો પાડવા માંડે, તે ગાંડાની મિસાલે લાતોના પ્રદાર કરે અને પોતાના માથાના વાળ ખેંચે. ટેબલ ઉપરથી ખાંણાંની રકાબીઓ નિચે પટકે, પ્યાલાઓ ફેડી નાંખે અને ચગચાઓનો કચરધાણુ વાળે. જો હું તેને શાંત પાડવાના ઇરાદાથી બચ્ચીઓ લઉં કે લાડના વાક્યોથી દિલાસો આપું તો મારા હાથમાં કુદકા મારીને એવી રીતે ઉછળે કે ધણો પકડી રાખવા છતાં તેનું માથું નિચે લટકતું રહે અને માત્ર તેના પગ મારા હાથમાં રહેવા પામે. એવે વખતે મને ધાતી લાગતી કે, રખેને તેના બરડાનું હાડકું બાગી જાય. જો કોઈ વેળા તેને ઠંડો પાડવાને ધમકી બતાવું તો તરત ઉછળવા માંડે મારી સાડી, રૂબાલ કે જે લુગડું તેના હાથમાં આવે તે પકડીને ચીરી નાંખે. મારે વળી તેની સાથે મુઠું પડતું, તેથી ઉંઘ તો હોયજ ક્યાંથી? જો દિવસે તે જાગતો હોય તે દરમ્યાન એક ક્ષણ વાર પણ તેને નિચે મુકું તો તરત એનાં ચીસો પાડવા માંડે કે, આખા ઘરને ધારતી બગાડે. ત્યારે સીવવાનું કામ થાયજ ક્યાંથી ! આવે તે નાનો છોકરો રૂસ્તમ હતો અને તેની માના કહેવા-મુજબ તેણીના સંધળા સ્વભાવનો કંઈ ક્ષેષ આ નાના બાળકમાં આવેલો દીસતો હતો.

બહમનજી પણ ખૂબો અટકચાળો હતો. હું કાંઈ કહું તો સા-
મા ચાળા પાડતો, મરજીમાં આવે તેમ બકતો અને આખો દહાડો

મસ્તી કર્યા કરતો. તેની બેહેન બુચીબાઇ પણ એટલીજ તોફાની હતી અને વળી વધારે એ હતું કે સઘળાંને તેઓની મા જેવોજ સ્વ-ભાવ હતો.

આ નોકરીમાં જાંગી કાઢવી અને આકારી થઇ પડશે એવું મેં તરત જાણ્યું. રસ્તમ ચીસ પાડતો ત્યારે રતનબાઇ દોડી આવતી અને પુછતી કે, “ મારા છોકરાને શું કર્યું અહીં ? ” અને હું તેને આડકી પણ નથી. એમ જ્યારે જણાવતી ત્યારે તેણીના ગુસ્સાનો પાર રહેતો નહીં. જો હું તે બાળકને છાતું રાખી શકું નહીં, તો હું કશા ઉપયોગની નહોતી એવું તેણી દર વખતે જણાવતી. અને તેણીની ગરજમાં આવે એવી ગાળોથી અને વધાવતી. આવે પ્રસંગે તેના મુખમાંથી નિકળેલાં કેટલાંક સાધારણ વચનોનો નમુનો મારા વાંચનારને માટે નીચે આપું છું.

“ સુની, આ છોકરાને તેં શું કર્યું ? કાંઈ નહીં! તે તારે બોલવુંજ નહીં. તે ખૂબું છે. હું તે માની શકીશ નહીં. મારા છોકરાના સ્વભાવ વિષે હું સારી પેઠે જાણું છું. ત્યારે તે એકાએક રડે છે કેમ ? તેને રડવાની હેંશ થતી હશે. નહીં નહીં. હું તારે કહેવું માની શકતા નથી. મને ધાસ્તી લાગે છે કે, તું તેને મારતી હોઇશ અગર ચીમટી બરતી હોઇશ. તે તેનો સ્વભાવ છે એમ તારે કહેવું નહીં. કાંઈને રડવાની હેંશ થતી નથી. જો તને કુસલાવીને રમાડવાનું આવડતું હોય તો તેના જેવું બહું છોકરું બીજું કાંઈ હશે નહીં એમ તને લાગે. તારી સાડી ફાડી નાંખ્યાની તું ફરીયાદ કરે છે પણ જો તેને રાજી રાખવાને તારાથી બનશે નહીં તો અલગત તે હમેશાં એમજ કરશે. અરે ! કેવો બિચારો નાનો છોકરો જો તે કેવો કુસકાં

બરે છે ? મને શક છે કે, તેં તેને કાંઈ પણ કંઈ છે. હવે તારી આવી આલ હું સહન કરીશ નહીં તું બાળકો પર બીલકુલ પ્યાર રાખતી નથી બાળકે તને બાળકો સાથે પ્યાર રાખતાં આવડતું નથી. છોકરાં સાચવવા ખાતે તું તદ્દન ના લાયક છે, તેમજ બીજા કોઇ પણ કા-મને માટે લાયક નથી- મારા ઘરમાં તું બીલકુલ બીન ઉપયોગી છે, પણ તને નાવારસ ધારી તથા દાકતર બરબેરજીની મજબુત બલા-મણુ ઉપર સરત રાખી માત્ર દયાની ખાતર તને નિભાવું છું, ત્યારે તું ઉલટી મારાં પ્યારાં છોકરાંને હેરાન કરે છે. ચાલ બાલી રડના ડુસકાં બરવાના ઢોંગ છોડી દે. આંખમાંથી પાણી પાડવાની ધુતારા વિદ્યા ત-જીને તારું કામ કર. છોકરાંના શરીર ઉપરથી લુગડાં ઉતારીને જોઈ-તો હમણાંજ નેતરની સોટીઓનાં કાળાં ચાકાં હું જોઈ શકું, પણ તે જોવાની મારી હિંમત ચાલતી નથી. અરે ! સાચું બોલના. ચુપ. રાંડ—વધારે લવાશે છોડી દે. જો કાંઈ બોલી છે તે મારા ઘરમાંથી તરત કાઢી મુકીશ. ”

આવા હૃદય વેદક ઠપકાઓ એક વખત નહીં પણ અનેક વ-ખત સાંભળવાનું મારા નસીબમાં સરજેલું હતું. તેણી દરેક વખતે માળોનો વરસાદ વરસાવતી દાદરે ઉતરતી અને જોઈએ આપું ધર મુ-જે એવી રીતે દિવાનખાનાનું બારણું જોરથી ખંધ કરતી; તેણીની ગલીય જીભને કાલરની પેઠે ચલાવતી ચાલી જતી.

આ નોકરીમાં હું સુખી હતી કે દુઃખી, તેને મારા બાંચનાંરને બરાબર ખ્યાલ થયો હશે, પરંતુ તે મારી સમાયણનો બેશ ભાગ જ લેતો. જે તે નાના છોકરાને મારા બોળામાંથી અળંગો કર કરણુકે તે ઉભો તો રહેતોજ નહીં, તો આપું ધર તેની લાંબી આંસોથી

ગળવી મુકતો; તે સાંભળીને મારી શેઠાણી દોડી આવતી અને ઉપર બતાવ્યું તેમ મારી કમળખતીનું પાનું વાંચ્યું શરૂ કરતી. વળી તે સધળાં છોકરાંના કપડાં સાંધીને મારે દુરસ્ત રાખવા પડતાં એટલુંજ નહીં પણ તે કપડાંની સીવાણ વગેરેમાં કાંઈ ફેરફાર થયેલો હોય તો તેનો ઠપકો પણ દરજીને બદલે મારે માથે આવી પડતો હતો. દિવસે રસ્તમ થોડીવાર મુતો તે વખતે હું કપડાં દુરસ્ત કરતી પણ સામટાં કપડાંને માટે આ જુજ વખત મને પુરતો નહોતો. મારાં કપડાંની હું બીજકુલ સંભાળ તેટલા વખતમાં લઈ શકતી નહીં. એક દિવસ બાળકોનાં કપડાં દુરસ્ત કરવા સારૂ મધ્યરાત્રી સુધી હું સીવતી બેસી રહી તેથી બારીમાંનું અજવાળું વાડીના માળીએ જોવાથી સવારે શેઠાણીને કહ્યું. આ ઉપરથી તેણીએ મને એટલો સખ્ત માર માર્યો કે, મારે એક અઠવાડીયા સુધી પથારી સેવવી પડી.

તેણીએ કહ્યું કે, હું સુસ્ત અને નાલાયક હતી. રાત્રે દીવો બાળીને હું કોઈ ઇસકી નોવેલ વાંચતી હોઈશ અથવા કોઈ આશક ઉપર ખ્યારની ચીઠી ખરડતી બેઠી હોઈશ. આવાં વચનો સાંખવાને હું નારાજ હતી પણ શેઠાણીએ મરજીમાં આવે તેમ બોલતી હશે એવું સમજીને સાંખી રહેતી હતી.

બ્યારે હું છોકરાંઓને બહાર ફરવા લઈ જતી ત્યારે બદમન તથા ખુચીને મારા કહેવા મુજબ અનુસરતાં હું જોતી નહીં. મારા કહેણથી તેઓ ઉઘટાં ચાલતાં હતાં. વાડીમાં દોડવાની હું ના કહું તો તેઓ તેમ કરવા માંડે અને અ ધા કલાકમાં પારવિનાનું નુકશાન કરે. આ સધળા નુકશાનનો ઠપકો મારે માથે આવી પડતો હતો. હું તેઓની કાંઈ સંભાળ રાખતી નથી, તેઓની મરજી

પ્રમાણે વર્તવા હઉં છું અને મારી નોકરીને માટે હું બેઠરકાર છું એ મને હમેશનો ઠપકો હતો. કદાચ હું તે છોકરાઓને ધમકીથી નરમ પાડતી તો તે બહમન તથા ખુચી તેણીની મા પાસે દોડી જતાં અને મેં તેઓને માર્યાં તથા ચીમટા ભર્યા એવું ખોટું તો-હમત બેડી કાઢી ફરીયાદ કરતાં. હું મારી દલીલ રજુ કરવા કાંઈ બોલતો તો તેણી મને અટકાવી ચુપ રહેવાનું કહેતી તથા હ-બરો ગાળોનો વરસાદ મારી ઉપર વરસાવતી, તેથી હું “સુડી વ-ચ્છે સોપારી” હતી.

મારી શેઠાણી સઘળાં નોકરોપર ગુસ્સે થતી હતી પણ ખી-ન્નાંઓ તેણીની કશો દુકાર રાખતાં નહીં, કારણ કે તેઓ મોટી ઉંમરનાં તથા ધણી નોકરાઓમાં ફરીને આવેલાં હતાં; તેઓને આ નોકરીની વધારે ગરજ નહોતી. હું ગરીબ, ગિરાશ્રીત અને ગા-ળાપ વિનાની હોવાથી તેણીના નિર્દયપણાનો ભોગ થઈ પડી હતી. મારી સ્થિતિ દાકતર બરબોરજીને લખી વાકેફ કરવા હું વારંવાર તૈયાર થતી પણ કલમ પકડતાંજ હિંમત દારી જતી. આ દુઃખી દિવસોમાં મારા બાધ સોરાબ અને અરદેશર તથા મારી બેહેન ખુરશેદના કાગળો મને દિલાસા રૂપ થતાં. તે કાગળો મારા જ-ળતા કલેમને ઠંડક આપના, અને મારા ઉરકેરાએજા જીવને શાં-ત કરતા. સોરાબના કાગળ થોડી લીટીઓમાં લખાએજા અને ઘ-ણે અંતરે આવના પણ અરદેશર તથા ખુરશેદના કાગળો વિગત-વાર હકીકતોથી ભરેલા અને વારંવાર હતા.

એક દિવસ હું મારા ઓરડામાં દુખની લાગણીઓથી ગમગીન થઈ બેઠી હતી. નાનો રસ્તમ પાસેના પારણામાં નિદ્રાવશ પોઢેલો હતો;

એવામાં મને સંદેશો મળ્યો કે, મારે નીચે દિવાનખાનામાં હાજર થવું; કારણ કે ત્યાં દાકતર જરજેરજ આવેલા હોવાથી તે દયાળુ દાકતર મને તો ઈચ્છતા હતા. આ નવા ખજરથી મને નવી તાજગી મળી અને મારા આખા શરીરમાં આનંદની ધુજરી વ્યાપી રહી. હું એકદમ ઉઠી અને આંતરે કે ઉડીને દિવાનખાનામાં ગઈ તે મને યાદ નથી. ખારણામાં પેસતાંજ તે બલા દાકતરને મારાં શેઠ શેઠાણી સાથે જગવા બેઠેલો જોયો. તે વખતે મારી શેઠાણીને એટલી મળનાવડી, એટલી માયળુ અને એટલી નમ્ર મેં જોઈ કે હું ખરેખર દંગ થઈ ગઈ અને તેણી મારી શેઠાણી પોતેજ હતી કે નહીં તે નક્કી કરતાં મને મુશ્કેલી પડી. મારી શેઠાણીએ પોતાનો તાગસી પંડો દૂર કરી હાથનો આઢ્યો હશે એવું એક ક્ષણવાર ખરેખર હું માની શકી નહીં.

“ આ રહી સુનાંઆઈ. ” હું અંદર ગઈ કે તરત મારી શેઠાણીએ કહ્યું અને તેણીના એહેરા તથા અવાજથી મને ખીલાની પેટે જડાઈ ગયેલી જોઈને બોલી. “ પાસે આવ, મારી ખ્યારી છોકરી. અહિં તારું બહુ ચહાનાર દાકતર જરજેરજ બેઠા છે. તે તારી ખજર પુછવા આવ્યા છે. હું તેને કહું છું કે, તું મારાં ખ્યારાં ખાળકો સાથે સુખેથી રહે છે. ”

“અને તોપણ ” દાકતર જરજેરજએ કહ્યું. “તેણી અગાઉ હતી એટલી મજબુત નથી. તું વધારે ઉંચી થઈ છે સુનાંઆઈ,” તેણે મારી તરફ નજર કરી બોલવું જારી રાખ્યું. “ પણ તું વધારે નબળી થઈ ગઈ છે અને તારા એહેરા ઉપરની લાક્ષી—”

“ જોમ જીવાન માણસો મોટાં થતાં જાય તેમ સધળાંને એ-

મ થાય છે.” મારી શેઠાણી બોલી અને તે એવા આનંદી હાસ્ય સહીત હાલું કે, દાકતર બરબેરજીએ તેણીને એક જખરી મસ્કરી-ખોર ગણી હશે એમાં શક નથી.

“ વાર. હું ધારું છું કે તમે કહો છો તેમ હશે. ” દાકતર બરબેરજીએ કહ્યું. “ તું સુખી છે તે સાંભળી હું ધણે રાજ થયો છું સુનાંબાધ. હું તને ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે, અરદેશર પોતાના કામથી મને ધણેજ સંતોષ આપે છે. તેના જેવો બસો અને ઉદ્યોગી છાકરો ખીજે હશે નહીં એમ હું માતું છું. ”

“ અરે આ સમાચાર સાંભળી હું બહુ ખુશી થઈ છું. ” હું બોલી અને મારા હૃદયમાં હર્ષનો ઉભરો એટલો ચઢી આવ્યો કે, મારી આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ.—

“ અને મારી પ્યારી બેનો ? ” મેં પુછ્યું.

“ બંને સુખએનમાં છે ” દાકતરે જવાબ આપ્યો. ખુરશીદ જલદીથી વધતી જાય છે અને દીનાં તો જડી ગાંઠા જેવી અને ગોળ એહરાવાળી થઈ છે. ખુરશીદ થોડી સ્વતંત્ર અને મિનજી છે તેથી પોતાની હાલત સમજતી નથી; પણ તેતો સધળું જતું રહેશે. હાલમાં તે બાળક—”

“ અને સોરાબ સાહેબ, ” મેં પુછ્યું પણ તેજ ક્ષણે દાકતરના મોઢામાં કાળીજીરીનો શકડો ભરાવ્યો હોય એવો તેનો એહેરો જોઈ મને ચિંતા થવા લાગી.

“ સોરાબ કદાચ સુધરશે. ” તેણે મારી ધારતી પામી જઈને કહ્યું. “ પણ સુનાંબાધ, તું તેને લખી જણાવે તો વધારે સાફ. તેને લખજો કે, તેની ચાલચલણ વિષે મેં તારી પાસે ફરીયાદ ક-

રી છે. અગર તેનો શેઠ નવરોજી, સોરાબની ચાલચલણુ વિષે પ્રીઆદ કરતા હતા એમ તેં મારી પાસેથી સાંજળ્યું છે. કારણ કે તે ૧૮ વરસનો થયો છે તેા તેને વધારે જાણવું જોઈએ કે તેને કેવી સારી રીતે ઉછેરવામાં આવ્યો છે. તેના વિષે કાંઈ ખરાબ સમાચાર આપી તને દુઃખી કરવા ખાતે હું દીલગીર છું સુનાંબાધ, પણ સાચુ કહ્યા શિવાય મેં મારી ફરજ બજાવી કહેવાય નહીં.”

“ હું આશા રાખું છું સાહેબ, ” મેં ધ્રુજતે સાહે કહ્યું. “ કે તમારો તથા નવરોજી શેઠનો સારો મત ખુવે એવું કૂકર્મ કાંઈ સોરાબે કર્યું નહોય. ”

“ ના, ના. હું તે કહેતો નથી. ” દાકતર બોલ્યો.

“ તેની ચાલચલણુને ખરેખરી એમ લગાડે એવું કામ તો તેણે હજી એકે કર્યું નથી, પણ તે કરવાના રસ્તા ઉપર છે. હું કામાં કહું છું કે, તે કામ ઉપરથી જાનોમાનો સટકી જાય છે અને પીઠામાં જઈને નીચ લોકો સાથે જીગાર ખેલે છે. આ કારણ વાસ્તે તું લખજે સુનાંબાધ, અને મેં કહ્યું તે પ્રમાણે વિગતવાર સમજાવીને તેની ચાલ સુધારવાના કસમ તેની પાસેથી લેજે. ”

મને ખાત્રી છે કે, સુનાંબાધ તેણીના બાઈને ધટીત રીતે કાગળ લખશે. ” મારી શેઠાણીએ કહ્યું. “ અને જ્યારે એક બધી બેઠેન પોતાના બાઈને બક્ષો બનાવવા પાછળ એટલી મેઠેન લે, ત્યારે સોરાબે તેની બેઠેનના દાખલાનો લાભ શા માટે લેવો નહીં ? ”

“ હા, હા. તેણી ધણી સારી છોકરી છે. ” મારા ધરડા શેઠ વચ્ચે તાલ આપ્યો અને વધારે ક્યો “ જેવી તેણી બધી છે તેવી જ ખુબસુરત છે. ”

આ શમ્ભોથી હું લાલચોળ થઇ ગઈ, તોપણ મારા ગભરાટ વચ્ચે મારાથી જોયા વિના રહેવાયું નહીં કે, મારી શેઠાણીએ તેણીના ધણી ઉપર ડોળા કકડાવ્યા હતા; પણ તરત તેણીએ હસવાનું ડોળ કરી આનંદી અવાજ કાઢ્યો. “ અરે ! શું રતનજી, તમે તો ગિચારી સુનાંગાર્હને શરમાવી દીધી. મારા પ્રિય પતિ હમેશાં મસ્કરા રહે છે તે તો તમે સારી પેઠે જાણો છો દાકતર સાહેબ. ” તેણીએ દાકતર તરફ ફરીને કહ્યું. અને તેની મસ્કરીથી કોઈને કાંઈ હરકત થતી નથી. બોળા અને બલા આંતઃકરણની આ શુદ્ધ મસ્કરી છે; વાસ્તે કોઈને તેથી માહું લાગવાનો સંભવ નથી. તે એક પ્યારો, ભક્ષો અને માયાળુ માણસ છે ” એવા આનંદી પતિના આનંદથી હું ગગર છું. ” એકલું જોણી તેણીએ તેણીના ધણી ઉપર ધણું વહાલ રાખતી હોય એવા ડોળથી તેણીના વૃદ્ધ પતિના કરચલી વળેલા ગાલ ઉપર ધીમેથી ટાપલી મારી.

દાકતર ખરજોરજી સાથે થોડી જરૂર જોગ વાતચિત કરીને હું મારા ઓરડા તરફ ચાલી. ઓરડામાં આવતાંજ મેં જોયું કે, જાહમન અને ખુચો પેલા નાના રૂસ્તમને પગે પકડી ધસડતાં હતાં. અને પેલી મોટી આયા પડી ઘોરતી હતી. રૂસ્તમ ચીસેચીસ પાડી રડતો હતો પણ પેલાં જાહી છોકરાં તેને છોડતાં નહોતાં. મેં કુદકો મારી તે નાના બાળકને ઉપાડી લીધો અને તેને પટાવી શાંત પાડતાં એક આખો કલાક ગયો. પછી મેં કુરસદ મેળવી સોરાબનો કાગળ લખી કાઢ્યો અને તેજ દહાડાની સાંજની ટપાલમાં તે કાગળ રવાના કરવાનાં હેતુથી માળીને આપવા નીચે ઉતરી કે, મારા શેઠના બીજા કાગળો સાથે તે પણ ગઢેચી રેશન ઉપર લઇ જાય.

હું દિવાનખાનાની બાજુમાં પહોંચી, તેવીજ બારણું થોડુંક વાકું કરેલું હોવાથી મેં નીચે પ્રમાણે સાંભળ્યું.

“ ત્યારે તે રાંડ કાબાને તમે ખુશસુરત કહો છો કેમ ? ”
 મારી શેઠાણી બોલી. “ ખુશસુરત ? તે રાંડ દદા ખુશસુરત કહેવાય ? એક ટકાની કિંમત ન ગણાય એવી નિર્લજ, છટેલ, રઝળતી છોકરી તમારા મનથી સુંદર ગણાઈ કેમ ? જો ફરીથી એમ કહેશે તો તે રાંડ શંખણીને મારા ધરમાંથી એકદમ હાંકી કાઢીશ. તમારી ધરડી આંખોને ખેંચીને બહાર કાઢીશ અને ખુશસુરત છોકરીઓ તરફ શી રીતે જોતું તેનો બરાબર અભ્યાસ કરાવીશ. ”

“ પણ ખ્યારી, ” મારો શેઠ નીચે આજીજી કરતો વચ્ચે પુરો. “ તેં દાકતર બરજોરજી પાસે તે છોકરીની તરફેણમાં તારાથી બન્યું તેટલું કંઈ નથી ? ”

“ વાર. તેમાં શું થયું ? ” મારી શેઠાણી ચીચવાઈને બોલી. “ કોઈ માણસ પોતાના સ્નેહી આગળ પોતાનાં નોકરોને બહું અને ગાયાળુ દેખાડવા ઈચ્છે અને દિલમાં તેથી ઉઘડું રાખી શકે છે. હું નોકરોને ખીજઓ પાસે વખાણું છું પણ મારા મનથી તેઓ સઘળાંને ધિક્કારું છું એમ ખચિત સમજું. ”

“ વાર, વાર. મારી ખ્યારી, ” મારો શેઠ તેણીને ઠંડી પાડતાં બોલ્યો. “ ત્યારે હવેથી તું મને ખીજઓની પાસે ધિક્કાર જો કે, પાછળથી મને ખરા ખ્યારથી આહે. ”

“ સુખ રહો, રતનજી. ” મારી શેઠાણી ખુબ પાડી બોલી “ બસ. હવે તમે મારી સામે બોલવાની હિંમત કરો નહીં. ”

આટલી વાત આજતાં આજતાં અટકીને મેં સાંભળી, તેથી મને

મણી પસ્તાવો થયો. પછી મારો કાગળ આપવા દોડી અને માળી ખીખ કાગળો નાંખવા સ્ટેશન જવાની તૈયારીમાંજ હતો તેના હાથ-માં તે કાગળ આપ્યો.

પ્રકરણ ૬ મું.

સોરાબ.

કેટલાક વધારે મહિના ખલાસ થયા પણ મારી સ્થિતિમાં કાંઈ ફેરફાર થયો નહીં. આગલા પ્રકરણમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે હું મારી આવરદાના દિવસો ગુજારતી હતી. ભાવનગરમાં મારાં માઇ—એહે-નોને મળવા જવાની માત્ર એક દિવસની રજા મેળવવાની પણ મારી હિંમત ચાલતી નહોતી. મારાં એ વહાલાં સગાંઓથી જુદાં પડ્યાને અને ખરાબર એક વરસ કરતાં થોડું વધારે થયું હતું. સોરાબને મેં કાગળ લખ્યો તેનો જવાબ મને તેના તરફથી મળી ચુક્યો હતો. જવાબ લખવામાં તેણે નિર્દયતા ખતાવી નહોતી, તેમજ કાંઈ વહાલનો અંશ તેમાં લેશ પણ દીઠામાં આવતો નહોતો. વળી તેના શેઠ નવરોજી વિષે કાંઈ વિનય પૂર્વક લખવામાં આવ્યું નહોતું. તેણે લખ્યું કે, “ શેઠ નવરોજીને ખાલી બડબડવાની ટેવ છે. હું ધણી સારી રીતે ચાલીશ તોપણ તે સંતોષ જાહેર કરશે નહીં અને દાકતર બરબોરજી તો એવો ચોક્કસ છે કે, હું નિર્દોષપણે ચાલું તેમાં પણ તે નુકશાન જુએ છે. ” પછી મારા વિષે તેણે લખ્યું કે, “ હું તારાથી મોટાણું તેથી તું એવી ઠપકા બરેલી ચીટી લખે તે ત-

ને ધટીત ગણાય નહીં. ” વળી છેલ્લે તેણે ખાત્રી આપી હતી કે, “ આપણા કુળને લાંછન લાગે એવું કામ હું કદી કરીશ નહીં, એ ખાતે તારે નિશ્ચિંત રહેવું. ”

આ ચીટ્ટીએ મારા મન ઉપર સારી અસર કરી હતી અને સો-રાખને સુધરેલો મારી નજરે જોવાને હું વધારે આતુર હતી.

એક દિવસે બપોર થતાં અગાઉ હું રસ્તમને લઇને બહાર ફરવા નીકળી. તબેલા પાસે આવી ત્યાંથી ખેતરોમાં જતા રસ્તાની એક બાજુએ તબેલાને પછવાડેજ મેં એક શખ્સને એટલે જોયો. જોવો તેણે તેનો એહરો ઉંચો ઊપાડ્યો તેવોજ મેં મારા બાઇ સો-રાખને ઓળખ્યો અને મારા હૃદયમાંથી એક ધીમી ચીસ નીકળી.

“ અરે સુનાંબાઇ, તુંજ છે કે ? ” તેણે એવી ઢબમાં કહ્યું કે, તેમાં મારી ઉપર તેનું ઝાઝું હેત જણાયું નહીં. તે ઉંચો અને મારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો.

“ તેના શ્વાસ સાથે દારૂનો દુરગંધ બેળાએલો હતો અને તેને વધારે બારીકીથી તપાસતાં તેને કુછંદમાં પડેલો જોઇ મને ઘણું મા-હું લાગ્યું. હું આંચકો ખાઇ પાછી હતી. તે ચિંથરે હાલ અને ગંદો હોવાથી આગલી રાત્રી તે બદ્દેલીમાં ગાળી આવ્યો હોય અગર બ-ટકતો બટકતો આવ્યો હોય એવો દીસતો હતો. તેને જોવાથી મને આનંદને બદલે ઉલટું દુઃખ ઉપજ્યું અને મને દિવાની બનાવે એવા જીવસા સહિત મારા મનમાં નક્કી કીધું કે, તે સારો નિવડશે નહીં.

“ અરે ! સોરાખ, ” હું બોલી. “ તું કેવો વિચિત્ર દેખાય છે બાઇ, તેં બાવનગર ક્યારે છોડ્યું અને હાલ તું ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ કેમ ? તને મળવાને વાસ્તે હજી હમણાંજ આવ્યો આવું છું. ”

તેણે તોછડાઈથી નિર્લજ્જપણે જવાબ આપ્યો. “ પેલા ધરડા ડોસા ન-વરોજીએ મને એક દિવસની રજા આપી છે; તેથી મેં ધાર્યું કે, તને મળી જાઉં; કારણકે તુંનો મળવા આવતી નથી.

“ મારો શેઠ અને શેઠાણી મને રજા આપતાં નથી બાઈ. ” મેં કહ્યું. પણ થોડાંક અઠવાડીયાં ગયા બાદ એક દહાડાની રજા આપવાનું મને વચન આપ્યું છે. સોરાળ, હું તને જોવો જોવા ધારું છું એવો તું દેખાતો નથી. ” મેં ગંભીર અવાજે બોલતું જારી રાખ્યું. “ જાણે તું આખી રાત્રી રખડી રઝળીને અત્યારે અહીં આવ્યો હોય એવો દેખાય છે. ”

“ થાકને લીધે મારો એહેરો લેવાયલો દેખાય છે. ” તેણે કહ્યું અને તે એવા બેદરકારપણાથી હતું કે, માસ દ્વંદ્વયમાં લાલ લાગી. “ મારે નવરોજી શેઠને ઘેર ધણું કામ કરવું પડેછે, પણ પગાર મન માનતી રીતે મળતો નથી; તેમજ ખાવાનું પણ પેટ પુરતું મળતું નથી ત્યારે એહેરાને ખીલવાપણું હોયજ ક્યાંથી ? ”

“ તું અહિં કેટલીવારથી બેઠો છે ? ” તેને લોભમાં નહીં આવવાનું કાંઈ કારણ હશે એવું ધારીને મેં પુછ્યું.

“ કેટલી વારથી ? ” તેણે સામી ગર્જના કરી. “ અરે ! માત્ર થોડી મિનિટો થઈ હશે. મને ખાતો હતીકે, તું બહાર ફરવા નિકળતી હોયશ, તેથી ત્યાં આવવા કરતાં અહિં મળવુંજ વધારે પસંદગી બરેલું લાગ્યું. અને તને પણ તેમજ પસંદ હશે. વળી પેલા રાતા પીળા કાઠવાળા અને કસખી શીતવાળા મિનજી નોકરો આગળ હાલકો દેખાવા હું ઈચ્છતો નથી. ”

“ વાઈ. મેં દિલગીરી જણાવીને કહ્યું. કારણકે તેના એહેરામાં

કાંઇ બેઠ બરેલું જોઈ મને શક ઉપજ્યો. ” આપણી પ્યારી બેઠેતો તથા અરદેશર કેમછે, તેતો તેં કહ્યું નહીં. ”

“ અરદેશર વખાણપાત્ર છોકરો નિવડ્યો છે. ” તેણે કહ્યું. “ અને પુરશેદ એક ખુશસુરત જુસ્સાદાર છોકરી બનતી બન્યછે, તે-મજ નાની દીનાં અતિશય બડી થઈછે. ”

“ તેઓ સઘળાં સુખી છે? ” મેં પુછ્યું.

“ તેઓ સંપુર્ણ સુખીછે. ” સૌરાખે જવાબ આપ્યો. એવું મારે માનવું જોઈએ, કારણકે તેઓને ખાવા પીવાનું પુરતું છે અને કાંઇ સખત કામ કરવાનું નથી. ફક્ત રીવવાનું કામ કરેછે અને બીજું કાંઇ સાધારણ કામ કરવાનું હોય તો તે કરેછે. હું કહુંછું સુનાંખાઇ કે, આપણે આ ઠેકાણે છુટ્થી વાતચિત કરી શકશું નહીં અને કદાચ— “ લોજ તરફ આંગળી બતાવીને તેણે કહ્યું. ” રસોડામાં મને લઈ જવાનું તને ગમશે નહીં; કારણકે મારા જાણવા પ્રમાણે મેં મારાં કપડાં સાફ પેહેર્યા નથી. જો કદાપિ તારા ખાંડગી ઓરડામાં મને ગુપ્ત રીતે લઈ જવાની ગોઠવણ કરીશ તો ત્યાં બેસીને આપણે સુ-ખેથી વાત કરશું.

“ સૌરાખ, મારા પ્યારા ભાઈ. ” હું આંસુ બરી આંખોથી બોલી. “ તું કેવો આશ્ચર્યકારક રીતે બદલાઈ ગયેલો દેખાય છે ? તું મારા ઓરડામાં ગુપ્ત રીતે આવવાનો ખ્યાલ કરે છે ? નહીં. એ-મ બનશે નહીં. જો તારી મરજી હોય તો બેલાશક મારી સાથે ચા-કરોના ઓરડામાં આવ. ”

“ ના. આ વખતે નહીં. ” તેણે જવાબ આપ્યો.

“ મારો પોશાક જોઈએ એટલો સારો નથી, પણ અરે ! તે

કેવી સુંદર જગ્યા હશે ? ” તેણે લોજ તરફ પોતાની આંખો ટેરવીને બોલતું જારી રાખ્યું. “ એક ચાકરોનો ઓરડો ? વાહા—અને વળી એક રસોડું ? ”

“ હા. તેમજ છે. ” મેં કહ્યું.

“ શું ? વળી બપરચીનો સામાન રાખવાનો જૂદો ઓરડો ? ” તેણે પુછ્યું.

“ હા. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ તે એક સદગૃહસ્થનું ઘર છે, કાંઈ ગરીબનું નથી. ”

“ હું ધારું છું કે, તે ઘણો પૈસાદાર છે. ” તેણે દેખીતી બેદરકારી રીતે પુછ્યું. “ હું ધારું છું કે, તે ઘણો શોખીન હશે. જન્મવાને રૂપાની રકાબીઓ વગેરે ”—

“ હા. તે એક સદગૃહસ્થને છાજતી રીતે રહે છે. ” મેં કહ્યું.

“ ત્યારે તેને ચાકરો પણ ઘણા હશે કેમ વાર ? ” સોરાબે પુછ્યું. “ બપરચી વગેરે ”—

“ ના. એક ખીજો નોકર છે તે બપરચીનું કામ બાળવે છે. ” મેં કહ્યું.

“ શું ? દાર તથા રકાબીઓ તેની સંભાળમાં રહે છે ? ” સોરાબે પુછ્યું. “ અરે ! બરેબર નવરોજી શેઠને ઘેર પેટને વાસ્તે મજૂરી કરવા કરતાં આ નોકરી ધણી સંતોષદાયક છે. ”

“ સોરાબ, હું દિલગીર છું કે, તું તારી નોકરીથી સતોષ પામેલો જણાતો નથી. ” મેં તેને કપકો આપ્યો. “ બાપ, તું જાણે છે કે તારે વાસ્તે મને કેટલી ચિંતા રહે છે ? અને કેટલા દુઃખી અંતઃકરણથી મેં તને તે કાગળ—”

“ વાર, કેમ? ” તે મને બોલતી અટકાવી વચ્ચે બોલી હઠયો. “ તે કાગળનો જવાબ મેં તને આપ્યો નથી ? મેં તને સુધરવાનું વચન આપ્યું નથી ? પણ તારા શેઠના ધરનાં વખાણુ કર્યા વિના મારાથી રહેવાતું નથી. ” તેણે હજુ પોતાની આંખો રેડીમની લોજ ઉપર ઠેરવીને બોલવું જારી રાખ્યું. “ હું ધારું કે, પેલી સોનેરી કારની લાલ પડદા વાળી ત્રણ બારીઓ તારા શેઠના દિવાનખાનાનીજ હશે. ” પછી મેં ડોકાના બેહેકાથી હા સૂચવી ત્યારે તેણે વધારો કર્યો. “ અને હું ખચિત કહી શકું છું કે, તેની ઉપરની આસમાની પડદાવાળી બારીઓ તારાં શેઠ અને શેઠાણીના સુવાના ઓરડામાં હશે. ”

“ સોરાળ, આ શું? ” હું બોલી. “ તું કેવો નાના બાળકની પેઠે વાતો કરે છે? આપણે ધણા લાંબા વખતથી જુદાં પડ્યાં છીએ ત્યારે આવી વાતચિત—”

“ શું તું એમ ધારે છે કે હું બાળક છું? ” તેણે પ્રુછ્યું. તું જે ધરમાં નોકર છે તે ધર અને અતિશય પ્યાર લાગે છે, તેથી તે વિષે પ્રુછતાં મને ધણો આનંદ થાય છે. તને તેમાં કાંઈ નુકસાન છે? ”

“ માફ કર સોરાળ, ” હું બોલી. કારણ કે હું જે ધરમાં રહેતી હતી તેનાથી તે સંતોષ પામતો જણાયાથી મારા હૃદયમાં તેના ઉપરનું હેત ઉભરાવા લાગ્યું. “ તારે જે પ્રશ્ન કરવા હોયતે સુખેથી કર ”

“ ખુદ તારું બહુ કરે સુનાંબાઇ, ” તેણે દુવા ચાહી કહ્યું. “ તારો શેઠ અને શેઠાણી ક્યાં સુવે છે અને ક્યાં નહીં, તે જાણવાથી મને કાંઈ લાભ કે હાની કશું નથી; પણ પ્રકત મારી કલ્પનાને સંતોષ પમાડવાને ખાતરજ મેં તને પ્રુછ્યું છે. હવે સાચે સાચું કહે,

તે તારા શેઠ અને શેઠાણીને સુવાનો ઓરડો ખરો કે નહીં ? ”

“ હા. તારી અટકળ ખરી છે. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ અને એવીજ ખારીઓવાળાં આ બાળુ ઉપરના ઓરડામાં મારા શેઠનાં છોકરાં રહે છે. ”

“ તું ત્યાં સુવે છે સુનાંબાઈ ? ” તેણે કહ્યું.

“ ના. તેની પાસેજ એક નાનો ઓરડો છે ત્યાં હું અને આ-રસ્તમ બંને સુઈએ છીએ. ”

“ વાહ ! તે સુંદર મેહેલ છે. ” સોરાળે કહ્યું. “ પણ તે છેડા ઉપર એકાંતવાળો છે. હું ધારું કે, તેના બારણાના આગળીયા વગેરે ની મજબુતાઈમાં કાંઈ ખામી હશે નહીં અને તે ઉપરાંત પિસ્તોલો વગેરે હથિયારો પણ પુષ્કળ હશે. ”

“ જ્યારથી હું અહિં આવી છું, તે દહાડાથી હથિયાર તો એક મેં જોયું નથી. ” જવાબ આપ્યો. “ અને આગળીયા વગેરેની કશી જરૂર નથી. અક્ષયત સધળો ધટતો બંદોબસ્ત અગાઉથી કરવામાં આવે છે, પણ અહિં ચોરનું નામ વટીક સાંભળવામાં આવતું નથી. વળી હું આવી છું ત્યારથી તો હુંજ ખાત્રી આપું છું કે, મેં એવું કાંઈ સાંભળ્યું નથી. ”

“ હું આશા રાખું છું. વહાલી બેઠેન, ” સોરાળે ઉડી ચિત્તા બતાવીને કહ્યું. “ કે તું તારા ઓરડાનું બારણું રાત્રે સુતી વખતે તાળાવતી મજબુત રીતે બંધ કરીને સુતી હોયશ અને અક્ષયત તારો શેઠ અને શેઠાણી પણ પોતાના ઓરડાને એવીજ રીતે સહીસલામત કરતા હશે. ”

“ ખરેખર. ” મેં કહ્યું. “ મને ખરાબર યાદ છે કે, તેઓ તે-

મ કરતાં નથી, કારણ કે ધણી વખત રાત્રે રસ્તમ જાગી ઉઠી ર-
ડવા માંડે છે ત્યારે મારી શેઠાણી મારા ઓરડામાં દોડી આવે છે,
પણ તે વખત હું કાંઈ કળ કે ચાવીનો અવાજ સાંભળતી નથી.”

“ વાર. પ્યારી બેહેન.” સોરાળ બોલ્યો. “ હું જે કાંઈ ફિ-
કર જતાવું છું તે રૂંત તારી ખાતર છે. તારો ઓરડો છેક એકાં-
તમાં આવેલો છે—પણ. ” તેણે તરત વાત ફેરવી. ” જસ આ
વિષય ઉપર ધણું લંબાણ થયું. તને જોઈને હું ધણો ખુશી થ-
યો છું. તું મારી ખાતર હવે તારા મનમાં કાંઈ દુઃખ ધરીશ ન-
હીં. જે વાજખી અને ખરું હશે તેજ હું કરીશ એમ તારે ખા-
ત્રીથી માનવું. જેટલો ખરાબ તે મને ખીજને મોઢેથી સાંભળ્યો
છે તેટલો ખરાબ હું નથી. કોઈ કોઈ વખત શેઠ નવરોજીને પ-
ગાર ચુકવનાં ઢીલ થાય છે અને અમેને એકઠા થયેલા જોઈને
તે પીઠામાં બેસવાનો હુકમ કરે છે ત્યારે ત્યાં બેસીને ખીજું શું
કરવાનું હોય ?—દાર પીવો અને ચમનમાં રહેવું. જ્યારે પાંચ વા-
ગતે પગાર આપી દેવાનો વખત છે ત્યારે ૮-૯—અને કોઈ વ-
ખતે દસ પણ વાગી જાય છે. વળી મારો શેઠ પોતેજ પીઠામાં
બેસવાનો હુકમ કરે છે ત્યારે પાછળથી તેમાં વાંક શોધવાનું હોય?”

“ અરે ભાઈ, ” મેં કહ્યું. “ પણ હવેથી તું પીઠામાં જઈશ
નહીં. આજે તું દાર પીને આવેલો છે.”

“ હા. ” જોળના દારનો એકજ પ્યાલો પીધો છે. ” તેણે
કબુલ કર્યું. “ ભાવનગરથી અહિં સુધી ચાલીને આવતાં તેમ ક-
રવાની જરૂર જણાય. એથી કાંઈ નુકશાન નથી, તોપણ સુનાંબાઈ
તું જે કંઈ છે તે સઘળું હું ધ્યાનમાં રાખીશ; કારણ કે તું બ-

હી બેહેન છે, તું જે કહે છે તે મારા બધાને વાસ્તે છે. પણ—”
તે કાંઈ ધ્યાન નથી સાંભળીને બોલ્યો. “ આ કયો કુતરો બસે છે?
એ તારા શેઠનો જર્મન કુતરો હશે. ”

“ અમારે ત્યાં હાલ એકે કુતરે નથી. ” મેં કહ્યું. ” એ-
ક કુતરો હતો તે રાતમાં બહુ બસતો હતો તેથી ગયા અઠવાડી-
આમાં મારા શેઠના છોકરાને ત્યાં મોકલાવી દીધો છે. ”

“ એમ છે? ” તેણે કહ્યું. “ ત્યારે ખાલી મને એવો બણ-
કારો આવ્યો હશે. હવે સલામ છે. સુનાં વહાલી બેહેન, મારે હ-
વે જતું જોઈએ. શેઠ નવરોજીને જલદી પાછા જવાનું મેં વચ-
ન આપ્યું છે તેથી તે વચન મારે પાળવું જોઈએ. ”

“ ત્યારે ખરેખર તું હવે સુધરીશ? ” મેં પુછ્યું.

“ બેશક. મારા વચન ઉપર બંદોશો રાખ. ” તેણે જવાબ
આપ્યો. “ જ્યારે તારા કહેવા પ્રમાણે તું એક બે અઠવાડીયામાં
બાવનગર આવીશ ત્યારે મારા વિષે તદ્દન જુદો હેવાલ તું સાં-
ભળીશ. આવ, મને સેકહે-ડકર અને હવે સલામ. ”

અમે બેટયાં અને જુદાં પડ્યાં. હું જલદીથી સોજમાં આ-
વી, કારણ કે આ વાત ચિતમાં લગભગ અરધો કલાક ચાલ્યો
ગયો હતો તેથી રૂસ્તમ અકળાઈને ઉંઘમાં આવ્યો હતો. જ-
બી હું સોજમાં પેઠી કે, દિવાનખાનામાં જોરથી ધંટ વાગવા લા-
ગ્યો અને ખખરચી દુરત ઉપર દોડી ગયો હતો તે મને દાદરે
સામે મળ્યો. તેણે મને ખખર આપ્યા કે, મારો શેઠ તથા સે-
ઠાણી મને જલદી દિવાનખાનામાં બોલાવનાં હતાં. મને ડાળ પ.
ડી કે, મારો બાપ મળવા આવ્યો હતો તે વિષે કાંઈ હશે અરે

મેં રસ્તમને મોટી આયાના હવાલામાં સોંપ્યો અને મારા શેઠ શે. ઠાણીની હજુરમાં હાજર થઇ. મારો શેઠ એક આરામ ખુરશીમાં લાંબો થઇને પડ્યો હતો. અને તેની પાસે મારી શેઠાણી અકક-ડ ખેડી હતી. જાગ્રું નાટકનો પડદો ઉચકવાની વેળા હોય અને નટી તૈયાર થઇ ખેડેલી હોય એવો દેખાવ હતો.

“ આંદર આવ જુવાન સ્ત્રી, બારણું બંધ કર.” તેણીએ તોછડાઈથી હુકમ કર્યો. પછી પાસેની ટેબલ ઉપર એક દુરગ્ગીન પડી હતી તે તરફ આંગળી બતાવી હાસ્ય અને ગુસ્સાના મિશ્ર સા-થે બોલી. “ આ દુરગ્ગીન ધણે દુરની વાતો કહે છે. તે દુરની સ્ત્રીજેને આપણી નજર આગળ બતાવે છે અને તખ્તેલાને છેડે ઉ-બેલાં માણસો કાંઇ કરતાં હોય તે સમજાવું ધણી સેહેલાઈથી જ-ણાય છે.”

આગર જોકે મેં કાંઇ બોલું કામ કર્યું નહોતું, પણ હું શર-મીંદગી પડી ગઈ અને મને જાણાયું કે મારી શેઠાણી મારી સધ-ળી હિલચાલ તપાસતી હતી.

“ જુઓ રતનજી, ” તેણીએ પોતાના ધણી તરફ ફરીને ફ-તેહના અવાજમાં મોઢેથી કહ્યું. “ હું હમેશ કહેતી નહોતી કે, આ મીનીબાઈ સરખી લુચ્ચી છે? પણ તમે વારંવાર તેણીની ત-રફેણમાં થતા અને તેણીને ગરીબ સમજતા. તમે મારી અને આ-કરોની વચ્ચે—”

“ મને ખાતરી છે મારી ખ્યારી, ” મારો શેઠ કાવકું મેં રા-ખીને બોલ્યો. “ મેં કદી—”

“ જસ સાહેબ! ” તેણી લાભકાથી તિરસ્કારનું ડાળ કરીને

બોલી ઉઠી અને પછી મારી તરફ ફરીને ગુસ્સાથી પોતાનો ચેહે-
રો ફર કરીને બોલી. “ અને હવે દલા, તારે વાસ્તે તું શું કહે-
છે?—તમેલા પાસેજ આશકને મળી —અને આ ઘરની બારી ની-
ચેજ તેની સાથે હસી હસીને વાતો કરી? અરો નિલેજ, ચંડાળ,
તું મારા બાળકને સાથે લઈ ગઈ, તો તેને શું સારો દાખરો આ-
પ્યો? રતનજી, મારા પ્યારા ધણી, આપણા બાળકને,—આપણા
નિર્દોષ બચ્ચાને આ પ્રમાણે તમે બગડવા દેશો? ”

“ તું કોને વાસ્તે બોલે છે મારી પ્યારી, ” તેણીના ધણી-
એ શાંત ચેહેરે પુછ્યું. “ રસ્તમ વાસ્તે તો ખરેખર નહીં કે? ”

“ હા, સાહેબ, તે નિર્દોષ બાળક વિષેજ ” મારી શેઠાણી-
એ કહ્યું. “ આપણા બાળકે આ દલાને તેણીના આશક સાથે હ-
સતી જોઈ.”

“ આપ મેહેરબાની કરીને મને સાંભળશો બાઈસાહેબ. ”
હું બોલી અને મારા ગાલ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયા, પણ તે-
જ ક્ષણે મારી આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. “ કે તે મારો
બાઈ હતો—મારો મોટો બાઈ સોરાજ—તે મને મળવા આ-
વ્યો હતો.”

“ અરે ! તું ખરું કહે છે ? ” મારા શેઠે તેની ઓરતના મુકે-
લા તોહેમત સામે બહાદુર બચાવ થયેલો જોઈ આનંદથી અરધો
બેઠો થતાં કહ્યું. “ તે મળવા આવનાર તારો બાઈ સોરાજ હતો? ”

“ હા, સાહેબ હું પ્રનિશા ઉપર કહું છું. ” હું ગુસ્સા . બાર
દલાને બોલી. “ મારી શેઠાણીએ મને સમત તાકીદ કીધી છે કે, મા-
રાં કોઈ સગાં વહાલાંને અંદર લાવવાં નહીં પણ બહાર મળી આ-

વતું; તેથી મારા બાઈને અહિં સુધી આવવાનો મેં આયત્ન કર્યો નહીં.— અગર જોકે મેં તેને ખરા દિલથી અહિં મારી સાથે આવવાને એકવાર પુછ્યું હતું. ”

“ ત્યારે તું જુએ છે મારી ખ્યારી. ” મારા શેઠે તેની ધણીઆણી સામે જોઈને કહ્યું. “ તે ગિચારીએ પોતાને માટે જોઈતો ખુશાસો—”

“ ગિચારી, ખરેખર ? ” તેણીએ તે વાત જૂઠી માનતી હોય તેમ કહ્યું. પણ તેની ખાત્રી થયેલી દીસતી હતી. “ હું વિનંતી કરું છું ” રતનજી કે, મારી હાજરીમાં કોઈ જુવાન ચોરત વિષે તમારે આમ બોલવું નહીં. ખુશાસા વિષે તો જીમ હોયતો ઉત્તર ધણા છે. ધણી ચાકરીઓને કાકા, મામા, બાપનો વગેરે હોય છે, પણ તેઓ સઘળા ધણું કરીને તેના આશરો નિવડે છે. આટલું છતાં હું આ વખતને માટે માફી આપું છું. ” જાણે મારી દયા ખાતી હોય એવી રીતે તેણીએ બોલવું જારી રાખ્યું. “ વાર. મેં તને કહ્યું છે. ” તેણીએ અટકીને બોલવા માંડ્યું. “ મેં તને કહ્યું છે કે, આ વખત તો હું તને માફી આપું છું. વધારે તારે શું જોઈએ ? મારી જેવી માયાળુ શેઠાણી ખીજી કોઈ હશે. નહીં. હવે યસ. ” તેણીએ જરા જોરથી બોલવું શરૂ કર્યું, કારણ કે મારી આંખોમાંથી ચોધાર આસુ ટપકતાં હતાં. “ આંસુ પાડવાનું કામ નથી. મેં તને અગાઉ કહ્યું છે કે, પત્નિલીલાં પાડે તે મને ખીજકુલ ગમતુ નથી. ”

“ પણ મારી ખ્યારી. ” મારો શેઠ નમ્રતાથી વચ્ચે પુરાયો. “ આ જુવાન સ્ત્રીએ તેણીની નિર્દોષતા સ્ખીન—”

“ ચુપ રહો, રતનજી. ” તેણી જીજ્ઞાસી પડી. “ હું તમારી,

તમારા ઘોડા વાળાની કે ખીજા ચાકરાની વચ્ચે પડતી નથી, તેથી હું વિનંતી કરું છું કે, તમે મારી અને મારી દાસીઓની વચ્ચે પડો નહીં. હવે સુની, આ સધળું જસ થયું. તું પાછી તારા ઝોરડામાં જા. ”

અગર જોકે મારા હૃદયમાં આગ ઉઠી હતી, પણ શું કરું ? જો એક શબ્દ પણ કપકાનો કહું તો મારી નોકરી જવાની દેહેશત હતી. અગર જોકે તે નોકરી ખરાબ હતી, પણ તે છોડવાની મારો હિંમત ચાલતી નહોતી; તેથી હું ઉતાવળથી મારા ઝોરડા તરફ પાછી ચાલી. મારી પછવાડે દરવાજો પુરો બંધ થયો નહીં તે દરમ્યાન ધીમા ચીસકારા સાથેના અવાજમાં મેં નીચે પ્રમાણે સાંભળ્યું.

“ તમે ઘરડા ઠગારા હજી પણ તેણીની તરફેણ ખેંચો છો કેમ? પણ જીઓ કે કેવી રીતે ?—”

મેં વધારે કાંઈ સાંભળ્યું નહીં, કારણ કે તેજ ક્ષણે મેં બારણું બંધ કર્યું; તોપણ મારો શેઠ મારી તરફ માયાળુ હતો તેની વધારે સાખીતી મને એટલું મેં સાંભળ્યું હતું અને તેની ઝોરતના મિઝાજથી તેને દુઃખ હતું તેની પણ સાખીતી મળી ચુકી હતી.

પ્રકરણ ૬ હું.

ઘોઘા.

ઉપર જનાવ વર્ણવ્યો તે પછી થોડાક દિવસે હું મારા શેઠ અને શેઠાણી સાથે ગાડીમાં બેસીને ઘોઘે ગઇ. તે ધડેચીથી આશરે

ખાર માધ્યમ દ્વાર છે. રતનજી શેઠને ઘોઘામાં એક નાણાવટીને ઘેર કાંધ કામ હતું અને મારી શેઠાણીને ખજારમાંથી કાંધ સામાન વહોરવે હતો. દિવસ રળીયામણ હોવાથી ઘોઘાની હવા રૂસ્તમની તન્દુરસ્તીને વધારે અનુકુળ આવશે એમ જાણી તેને સાથે લેવાનું ઠરતાં મારી પણ સાથે જવાની ગોઠવણ થઇ હતી અને બુચીઆઇ તથા બહમનજી ઘેર રહ્યાં હતાં.

ગાડી ઘોઘે પહોંચી ત્યાં અમે સધળાં એક પારસી હોટેલમાં ઉતરી પડ્યાં. આજી તૈયાર કરવાનો હોટેલવાળાને હુકમ આપી નાણાવટીને મળવા ગયા અને હું તથા મારી શેઠાણી બહાર ખજારમાં જવા નિકળ્યાં.

અહિં મારે કહેવું જોઇએ કે, મારી શેઠાણીની અનેક ખામીઓમાં એક બીજી નવી ખામી મને જણાઇ આવી. અમે એક કાપડવાળાની દુકાને ગયાં. ત્યાં મારી શેઠાણી જુદી જુદી જાતનાં કાપડ તપાસતી એક કલાક સુધી બેસી રહી. હું પોતે કુદરતી રીતેજ વૈધવાન અને સહન શક્તિવાળી હતી પણ પેલા દુકાનદારની ધીરજ અને નમ્રતાથી હું અચંબો પામી, કારણ કે મારી શેઠાણીને માત્ર એકજ વસ્તુ લેવી હતી તેને માટે તેણીએ દુકાનમાંથી સધળો માલ બહાર કઢાવ્યો. આટલાથી તેણી સંતોષ પામી નહીં પરંતુ પેલા બિચારાને માલ બહાર કાઢતાં જરા ઢીલ થાય તો તેણીનો મિનજ એટલો ગરમ થતો અને તેના તરફ એવા રોષથી બોલતી કે તે દુકાનદાર તેણીનો ચાકર હોય એવો દેખાવ થતો હતો.

પણ તે દુકાનદાર ધણીજ નમ્ર અને સમ્મતાવાળો હતો તેથી તેણીની મરજીને શરણુ થતો હતો. જેમ જેમ નમ્રતામાં તથા મારી

શેઠાણીની ખુશામત કરવામાં તે વધારે કરતો ગયો તેમ તેમ મારી શેઠાણીનો મિનનજ તેની અસલ જગા ઓળંગીને વધારે દૂર જવા લાગ્યો. આશરે એકસો જુદા જુદા તાકા ઉપર પોતાની પસંદગી થતાવ્યા પછી તે ઉમેળીને ખુદ્દા કરવાનો તેણીએ હુકમ કર્યો, જેને પાછાં સંકેતી જરાજર ગોઠવતાં તે બિચારાને લગભગ અરધો દહાડો ગાળવો પડ્યો હશે. આખરે તે દુકાનદારને એટલી મેહેનત આપ્યા પછી મારી શેઠાણીએ તેની પાસેથી રૂ. ૧-૨-૬ નો માત્ર મેહેરબાની દાખત ખરીદ કીધો. તેનું એક નાનું જાંડલ થયું. તે હું અગર મારી શેઠાણી સેહેલથી લઇ જઇ શકત, પણ નહીં. તેણીએ દલીલ ચલાવી કે દુકાનદારે તે જાંડલ તેણીને પારસી હોટેલમાં પહોંચાડવું જોઇએ અને જો તે એક કલાકની અંદર તે સામાન તેણીને પહોંચાડશે નહીં, તો ફરીથી તેની દુકાને તેણી કદી ચડશે નહીં. એવી ધમકી આપી તેણી દુકાનદાર અને તેના ગુમાસ્તાઓની સલામો વચ્ચે ચાલી નીકળી.

ત્યાંથી અમે બીજી ત્રણ ચાર દુકાને ગયાં ત્યાં મારી શેઠાણીની વર્તણુકમાં કાંઈ ફેર ન પડતાં તેનીજ રહી અને દુકાનદારોપર ગરમ મિનનજ સહીત તેટલોજ અધિકાર વાપર્યો. પરિણામે ખરીદીમાં તો શુન્ય આવી.

પણ મારી શેઠાણી દુકાનદારોને એટલો ત્રાસ આપતી એટલાથીજ તે બિચારાઓનો છુટકો થતો નહોતો, પરંતુ માલની કિંમત કરવા બેસતી ત્યારે છેવટ એક પાઇ ઓછી કરાવવા સુધી માથું પીટવામાં તેણીના હઠીલા સ્વભાવને સંપૂર્ણ બેસ આપતી. આથી મને ધણી શરમ લાગતી પણ તેણીને રવખે પણ તે ત્રિષે કશો ભાસ

નહોતો. વળી મને યાદ છે કે, તે દહાડે અમે હોટેલ તરફ આવવા પાછાં ફર્યાં ત્યારે મારી શેઠાણી તે વેળા સારા મિઝનમાં હોવાથી તેણીએ મારી તરફ ફરીને કહ્યું. “ સુની, મેં એમ સાંભળ્યું છે કે, નાગરવાડામાં એક કાપડવાળાએ હમણાં નવી દુકાન ઉઘાડી છે, તેથી ચાલ આપણે તે તરફ યઇને જઇએ. મારે કાંઈ ખરીદ કરવું નથી પણ માત્ર જોવું છે કે—” અહિં તેણી કાંઈ યડયડી તે હું કાંઈ સમજી શકી નહીં. આ નવી દુકાન તરફ તેણીએ ઉતાવળાં પગલાં ભર્યાં. મારે પણ રસ્તમ—જે ઉંઘી ગયો હતો તે—ને હાથમાં તેડીને તેણીની પાછળ ધસડાવું પડ્યું.

જે ક્ષણે અમે અંદર દાખલ થયાં તેજ ક્ષણે એકજણુ અમારી પાસે ખુરસીઓ તાણી લાગ્યો—અને બીજો અમારા તરફ હુકમ મળવાની રાહ જોતો આતુર આંખોથી જોતો ઉભો. રતનયાદ્રએ રેશમી કાપડ લાવવાનો હુકમ કર્યો અને તરત તેણીની પાસે જુદી જુદી જાતના રેશમી કાપડના ઢગલા થયા. કાપડ તપાસતી વેળા દુકાનદારને તેણી સમજાવવા લાગી કે, પોતે રતનજી રેડીમનીની ધણી—આણી રતનયાદ્ર હતી અને જે દુકાનદાર તેણીની તરફ વધારે માન ભરેલી ચાલ ચલાવે તેને ત્યાંથીજ પોતાને જોઈતો સંવળો સામાન લેતી હતી. તેણીના નામની આ ખચરથી તથા ધરાકી વિષેનાં તેણીના આ સરતવાળા વચનથી દુકાનદાર વધારે ચપળ થયો, જેવો તે અગાઉ કોઈ દહાડો થયો હશે નહીં. અને મારી શેઠાણી તરફ પુરતું ધ્યાન આપવામાં ખામી રાખી નહીં. તે ખરેખર અતિ સભ્ય થયો. અને તેની આ સંવળી સભ્યતા તથા ખુશામતનો લાભ તેને કેવો મળશે તે હું અગાઉથી જાણતી હોવાથી મને દુઃખ થવા લા-

ગ્યું; પણ મારી શેઠાણીને એવી કાંધ લાગણી હતી નહીં. તેણીએ રેશમ તપાસ્યું, ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને તેની મજબુતાઈ તપાસવાને તે તાણી જોયું. ત્યારપછી સઘળાંની કિંમત પુછી અને તેણીએ સાદીનને માટે માગણી કરી. સાદીન આવ્યા પછી તેટલીજ બારીકાથી તપાસી જોઈ અને તેણીએ એવો ગંભીર દેખાવ કીધો કે, દુકાનદાર ખરેખર એવી આશા રાખતો જણાયો કે, ઝાઝામાં ઝોણું રૂ. ૧૦૦) તું કાપડ તેણી જરૂર ખરીદ કરશે; પણ તેણીએ સાદીનને વાસ્તે હુકમ ન આપતાં મખમલ જોવાની ઈચ્છા જણાવી. તે તરત દુકાનદારે આગ્રાણ ગણી જુદી જુદી જાતની તરેહવાર રંગની મખમલો લાવી તેણીની પાસે ઢગલો કર્યો. દુકાનદાર ધણા ખુશ મિનનમાં જણાયો અને વારંવાર ઉમંગથી આત્મ સંતુષ્ટ નજર દુકાનના મેહેતા તરફ નાંખવા લાગ્યો; જે એક બાજુએ બેઠો હતો. તે મારી શેઠાણી તરફથી લાગે માગણીની નોંધ કરવા કાગળ, કલમ અને ખડીયો તૈયાર કરી હુકમ મળવાની રાહ જોતો હતો. તેઓના મનમાં કેવી આશાઓ ઊઠી હતી. તે સઘળું મેં જોયું અને ખચિત શરમાવા લાગી, કારણ કે તેવું પરિણામ કેવું આવશે તે હું જાણતી હતી. મેં મારા મનમાં એમ ઇચ્છ્યું કે, હું પોતે તે દુકાનમાંથી સહીસલામત બહાર નીકળી જાઉં તો ઠીક, પણ ત્યાં મારી શેઠાણી સઘળો સામાન તપાસતી એક આખો કલાક બેસી રહી. આખરે તેણી ઉભી થઈ અને ઠંડે મિનન બોલી.—“ ઠીક છે; હું કાંઈ બીજું દહાડે આવીશ. ” અને પછી ધીમે ધીમે ચાલી દુકાન બહાર નીકળી. દુકાનદાર અને તેના નોકરો થોડી વાર સુધી અન્યથા થયેલા

જણાયા પણ તરત તેઓના મનની સમાધાની તેઓએ પાછી મેળવી અને જાણે તેણીએ રૂ. ૫૦૦) તું કાપડ ખરીદ કાઢું હોય, એટલા વિનય સાથે તેણીને સલામ કરી.

અમે હવે પારસી હોટેલ તરફ પગલાં ભર્યાં. તે અહિંથી ધણું નજીક હતું. મારી શેઠાણીએ મને તેણીની પાછળ જમવાના ઓરડામાં જવાનું કહ્યું—અને ત્યાં જતાંજ અમે જોયું કે, મારો શેઠ કોઈ પોલીસના પોશાકવાળા મોટા અમલદારસાથે વાતો કરતો બેઠો હતો.

“ મારી વહાલી. ” મારો શેઠ બોલ્યો. “ આ આપણી જીની ઓળખાણ વાળા શેઠ ફરદુનજી પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ છે. તે અચાનક મને નાણાવટીની દુકાને મળ્યા તે જીનાગઢના પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ છે અને હવે બદલ કરવા સારૂ અમે આવેલા છે. ”

“ હું ધારું છું. ” ફરદુનજી બોલ્યો. “ કે રતન બાઈને મેં અગાઉ જોયેલાં છે. ત્રણ ચાર વરસ અગાઉ અમદાવાદમાં મેં જોયાં હતાં, પણ તે વેળા હું તદ્દન છોકરો હતો. ”

“ મને સંપૂર્ણ યાદ છે શેઠ ફરદુનજી, ” રતન બાઈએ કહ્યું. “ તમે તે વેળા કોન્સ્ટેબલ હતા. ”

“ તમારો ધણી બાઈ, ” ફરદુનજીએ કહ્યું. “ મને ધણી ગોહાસ કરીને જમવા લાવ્યા અને વળી રેડીમની લોન્જમાં આવવાનું મારી પાસેથી વચન લઈ ધણી પ્રીતી દર્શાવી છે. ”

“ મને ખાતરી છે. ” રતનબાઈએ અતિ મળતાવડાપણું બતાવીને કહ્યું. “ કે તમને રેડીમની લોન્જમાં આવેલા જોઈ અમને ધણો આનંદ થશે. આજે અહિંથી તમે જમીને જાઓ તે અગાઉ રતનજીએ તમારી પાસેથી નક્કી વચન લેવું જોઈએ કે, તમે ક્યારે

અમારા લોભમાં આવશે ? ”

“ જેમ વધારે જલદી આવે તેમ વધારે સાફ ” “ રતનજી બોલ્યો જે પોતાના આ આમંત્રણને તેની ચોરત તરફથી પસંદગી મળેલી જેઈને વધારે આનંદી દેખાતો હતો. ” કહો પ્રદુનજી, તમે પોતેજ કોઈ દિવસ મુકરર કરો અને તમારી ઇચ્છા હોયતો કોઈ તમારા દોસ્તને પણ સાથે લેતા આવજો. કેમ ? આવતા સોમવાર વિષે શું કહો છો ?

“ હું આપની ચાકરીમાં હાજર થઈશ. ” પ્રદુનજીએ ઉત્તર આપ્યો અને પછી જે ખુણામાં હું રૂસ્તમને લઈનેગેહી હતી તે તરફ વધીને તેણે વખાણ કરવાના ડાળથી કહ્યું. “ અરે કેતું સુંદર, નાતું પ્રાણી ? મેં આવો સુંદર છોકરો કદી જોયો નથી. હું ધારું છું કે, તે સૌથી નાનો છે કેમ ? ”

એમ કહી તેણે રૂસ્તમના ગાલ ઉપર ટાપકી મારી. જેના વિષે સત્યને ખાતર મારે જણાવવું જેઈએ. તે અતિ કદરૂપો છોકરો હતો તેના જેવો કદરૂપો બીજો કોઈ છોકરો મેં કદી જોયો નહોતો.

“ હા. તે સૌથી નાનો છે. ” મારી શેઠાણી બોલી તેણી રૂસ્તમના વખાણથી ઘણી ખુશી થઈ ગઈ હતી. “ તમે નથી જોતા-કે તે તદ્દન તેના બાપ જેવો છે ? ”

“ ખરેખર તેમ છે ? ” તેણે જવાબ આપ્યો અને મારી શેઠાણી સામે ફરી ઉભો રહ્યો, પણ તરત તે પાછો ફર્યો અને મારી તરફ એવી દ્રષ્ટી કરી કે, હું તરત લાલચોળ થઈ આવી અને થરથર ધ્રુજવા લાગી “ ખરેખર તે સુંદર છોકરો છે. ” તેણે વધારો કર્યો અને ફરીથી રૂસ્તમના ગાલ ઉપર ટાપકી મારી પ-

ણુ તેજ વેળા મારો હાથ જોરથી દાખ્યો.

મેં મારો હાથ ગુસ્સાથી ઝેવો ઝટકી લીધો કે, રસ્તમ ઝોકદમ ચમકી ઉઠી જોરથી રડવા લાગ્યો. ફરદુનજી દેહેશતથી થોડાં ડગલાં પાછો હઠ્યો અને બોલ્યો. “ મને બીક લાગેછે કે મેં કાંઈ ખોટું કર્યું હોય, પણ માફી મળવાની આશા રાખું છું. ”

“ આ તેના શખ્દો રસ્તમ વિષે હતા એમ મારો શેઠ તથા શેઠાણીને ખરેખર લાગ્યું; પણ છુપી રીતે તે મને લાગુ પાડ્યા હતા, તે તેઓને ખબર નહોતી. તે હકીકત મારી શેઠાણીને કહેવાની મારી પણ છાતી ચાલી નહીં; કારણ કે તે ટોઈ છોકરીને તેણીના ઉગદા અને સદગુણી વિચારને ગાટે સાચાશી આપે એવી નહોતી તે હું જાણતી હતી.

આ પછી તરત અમે સધળાં જમવા બેઠાં. મારે વાસ્તે બાળુ ઉપર એક જુદી ટેબલ હતી. જમતી વખત જે વાતચિત થઈ તે અહિં જણાવવાની કશી જરૂર નથી, પણ એટલું કહેવું જરૂરનું છે કે, જમતાં જમતાં ફરદુનજી વારંવાર મારી તરફ આંખ ઠેરવી જોતો હતો. જમી રહ્યા પછી મારા શેઠે ગાડી જોડવાનો હુકમ કર્યો ત્યારે મારા જીવને નિરાંત થઈ. મારી શેઠાણી ગાડીમાં ચડી તે વખતે તેણીને પેલા ફરદુનજીએ ટેકો આપ્યો અને પછી મને ટેકો આપતી વેળા બોલ્યાં. “ સંભાળ રાખજો. તે સુંદર બાળક સહીત સાચવીને ચડજો. ” પણ તેજ વેળા તેણે ફરીથી અગાઉની માફક મારો હાથ દાખ્યો જે મેં જોરથી પાછો ઝટકી લીધો. તે એવું ખતાવવા સાફ કે, તે મારી તરફ એટલી ગેરકાયદે છુટ લેતો હતો, તે હું તદ્દન ધિક્કારતી હતી.

ગાડી ચાલી નીકળી અને અમે પાછાં રેડીમની લેઝમાં આવ્યાં.

પ્રકરણ ૭ મું.

એક ભયંકર ખનાવ.

મારે શેઠ તથા શેઠાણી તે દહાડાની તેઓની ધોધાની મુસાફરીથી થાકી ગયેલાં હોવાથી હમેશ કરતાં અરધો કલાક વેહેલાં સુવા ગયાં અને દસ વાગ્યા પછી થોડીવારે ધરનાં નોકર આકરો પણ ચુપ આપ થઇ ગયાં. મને પણ થાક કાંઈ ઓછો લાગ્યો નહોતો, કારણ કે ધોધાની શેરીઓમાં રસ્તમ—જે હવે કાંઈ બાળક નહોતો તે—ને તેડીને મારે ચાલવું પડ્યું હતું. તેને ગાઢ ઉંઘમાં પડેલો જોઈ હું ધણી ખુશી થઇ અને મારા બિછાનામાં પડી. થોડીવારમાં મારી આંખો ઉપર નિદ્રાદેવીએ પુરતો કાચુ બેસાડી દીધો.

આ પ્રમાણે હું કેટલી વાર સુધી ઉંઘી તેની મને ખબર ન રહી, પણ આખા ધરને ગભવી મુકે એવી મોટી ખુમોથી હું ચોંકીને જાગી. આખા શરિરે ધ્રુજતી હું બિછાનામાં જાગતી પડી રહી. પગથી તે માથા સુધી રૂંવાડે રૂંવાડે પરસેવો ટપકી રહ્યો અને ગાર્હ હૃદય એટલા જોરથી ધબકવા લાગ્યું કે, જાણે કોઈ મારા ઓશીકા તરફના પાયા ઉપર ઢીંકા મારતું હોય એમ મને સમજાયું. શ્વાસ આટકાવી મેં કાન દબાવે સાંભળ્યું તો “ ચોર, ચોર. ” એ બૂમ જે અગાઉથી મારા કાનમાં ગાજી ઉડી હતી તે શરૂ રહેલી મેં સાંભળી. આ બૂમ મારે શેઠ તથા શેઠાણી બંને પાડતાં હતાં. થોડી પળમાં ગાડીવાન તથા બગરચી તરફથી જવાબ મળતો મેં. સાંભળ્યો, તેથી તેઓ આવતા હતા એમ અનુમાન થયું. તે પછી ચાલીઓમાં પગલાંનો અવાજ મેં સાંભળ્યો અને મારી બીકનો કાંઈ પાર રહ્યો

નહીં. મારા મનમાં તિવ્ર વેદના થવા લાગી. ત્યાંથી ખસવાને મારી છાતી ચાલી નહીં અને કદાચ હું હિંમત લાવત તો પણ એક ડગ-લું એ ભરી શકત નહીં; કારણ કે ઓરડામાં ઘોર અંધારું હતું અને જુદી જુદી જાતની ધાસ્તીઓ મારા મનને સતાવતી હતી.

થોડી પળમાં મેં એવો અવાજ સાંભળ્યો કે જાણે કોઈ ચા-લીમાં છુપી રીતે ચાલી આવતું હોય અને તેનાં કપડાં દિવાલ સા-થે ઘસાતાં હોય. મારી નસોમાં લોહી ઠરી ગયું. ભયથી અત્યંત ગભરાઈ ગઈ. મેં સાંભળ્યું કે બહાર કોઈ મારા બારણાનો આગ-ળીઓ ફેરવતું હતું અને હું કદી તાળું મારતી નહીં તેથી તેને ઉઘાડતું સેહેલ હતું. તે બારણું પછી ખરેખર ઉઘાડ્યું અને કોઈ અંદર પેહું મેં, તે ખરોખર સાંભળ્યું. બારણું પાછું બંધ થયું તે પણ મેં સાંભળ્યું અને કંઈ બંધ કીધી તે પણ મારા જાણવામાં આવ્યું; પણ તેથી વધારે મેં કાંઈ સાંભળ્યું નહીં, તેમ મને યાદ પણ નથી; કારણ કે તેજ ક્ષણે મારી શુદ્ધિએ મારો ત્યાગ કર્યો હ-તો. આ હાલતમાં હું ફેટલીવાર સુધી રહી તે હું જાણતી નથી, પણ જેમ જેમ હું પાછી શુદ્ધિમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ જે બ-ન્યું હતું તેવું સ્મરણ મને ધીમે ધીમે આવતું ગયું અને ફરીથી હું તે ભયંકર ગભરાટનો ભોગ થઈ પડી. મને ખાતરી થવા લાગી કે ઓર મારા ઓરડામાં સંતાયો હતો અને તે ધણું કરીને મારા ઢોલીઆ નીચેજ હશે. યા ખુદા ! જ્યારે આ સંધળા વિચારોએ મારા મન ઉપર દ્રઢ અસર કરી ત્યારે મને કેવો ચરચરાટ વણ્ટયો? થોડીક મિનિટો સુધી હું રડવા જોવી એભાન પડી રહી. ઓરડા-માં તદ્દન અંધારાએ અમલ ચલાવ્યો હતો તેથી હજી રાત્રી હ-

તી, ચુપકી પણ હવે આખા ઘરમાં પ્રસરી રહી.

એકાએક મારા મગજમાં એવો ખ્યાલ ચમકી ઉઠ્યો કે હું એક ભયંકર સ્વપ્નાની સત્તા નીચે દુઃખી થતી હતી. મારા શેઠ અને શેઠાણીની જે ખુમે મારા સાંભળવામાં આવી હતી તે તથા નોકરોના ખાત્રીબંધ જવાબો, પગલાંનો અવાજ અને છેલ્લે મારા ઓરડામાં કોઈ છુપી રીતે ભરાઈ પેડું તે સંઘળું મને સ્વપ્ના રૂપ બાસ્તું. જેમ જેમ મારી ધાસ્તીની આ સમજણ ઉપર હું વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ તેણે મને વધારે શું ચવણુમાં નાંખી. મેં હિંમત પકડી અને મારું સંઘળું કૌવત એકઠું કરી ઢાલીયા ઉપર નીચે ઉતરી. મેં ધીમેથી અને અવાજ ન થાય એવી રીતે બારણું તપાસી જોયું તો તેને કળ ખંધ કરેલી નહોતી. આથી વધારે હિંમત ધરીને મેં બત્તી સળગાવીને જોયું તો ઓરડામાં કોઈ આવેલું જણાયું નહીં. હું સ્વપ્ના વશ હતી એમ માનવું વધારે ગજબુત થયું અને મેં ઢાલીયા નીચે જોયું તો ત્યાં પણ કોઈને જોયું નહીં. પણ બત્તી ખુઝવી નાંખી ફરીથી હું બિઝાનામાં સુતી અને થોડીવારે નિંદ્રાવશ થઈ. વેહેલી સવારે જાગી તો માથામાં દુઃખ થવા લાગ્યું અને આંખરી જણાઈ. જલદીથી કપડાં પહેરી રૂસ્તમને લઈ ખીજાં બે બાળકો હતાં ત્યાં હું ગઈ અને પેસતાંજ મોટી આયા જે ખુચીબાઈનું માથું ઓળતી હ. તી તેણી બોલી. “ આવો કાંઈ કામ છે? ”

“ શું ? ” ધાસ્તી સાથે અચંખામાં હું બોલી, કારણ કે મને તરત એમ લાગ્યું કે આગલી રાતનું મારું સ્વપ્ન ખરું પડ્યું કે શું ?

“ ક્રમ? ” રાતમાં એટલો ગોંધાટ થયો તોપણ તું જાગી નહીં એ શું? મોટી આથા બોલી. “ જ્યારે મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે, ચોર ઘરમાં કોઈ જગાએ છુપાઈ રહ્યા છે ત્યારે તો હું દિવાની જેવી થઈ ગઈ. ”

“ બલીબાઈ. ” મારી રાતની ધાસ્તીઓ ખરી પડેલી સાંભળીને હું બોલી. “ શું થયું છે તે મને કહેશો? ”

“ અરે! રાત્રે ચોર આવ્યા હતા. ” તેણીએ જવાબ આપ્યો. “ તેઓએ વાસણુ રાખવાના ચોરડામાં હિંમતથી પ્રવેશ કર્યો અને કેટલીક રકાખીઓ વગેરે કિંમતી સામન લઈ ગયા વળી તેઓએ આપણા શેઠ તથા શેઠાણીના સુવાના ચોરડામાં જવાની હામ ભીડી અને ત્યાંથી તેઓ રૂપિયાની થેલીઓ તથા ધડીઆળો વગેરે હાથ કરીને પાછા ફરતા હતા, એવામાં એકાએક શેઠાણી જાગી ઉઠ્યાં અને “ ચોર, ચોર. ” એવી બુમો પાડવા લાગ્યાં પછી એતું જણાય છેકે, રૂપિયાની થેલી તથા ધડીઆળો ફેંકી દઈને ચોરો ત્યાંથી—નાહા પણ ચોરડામાં અજવાળું નહીં હોવાથી તેઓ કેટલા જણ હતા તે જણાયું નહીં. તોપણ તેઓ ધારેછે કે, ત્રણ ચોર હતા. બબરચી બેહેરામ અને કાયમેનકાવચ તેઓની ચોરડીમાંથી દોડી શેઠના ચોરડામાં આવ્યા અને તેઓ અંધારામાં આવતા હતા તે વેળા કોઈનાં કપડાં તેઓની સાથે ધસાયાં એમ તેઓને લાગ્યું, તોપણ બત્તી લાવતાં સુધી તેઓ કશું કરી શક્યા નહીં. પાછળથી બત્તી કરી પેટુલ વેટુલી નીચે તપાસ ચલાવી તો કેટલાં કિંમતી રૂપાનાં વાસણો ગેપ થયાનું જણાયું. તે વાસણો સ્ત્રીનાં અજીઠાં રહી ગયેલાં હતાં તે હતાં. સાડ થયું કે

ખીજાં નવાં વાસણો મજબુત તાળાવાળી પેટીમાં પેક કરેલાં હતાં. તેથી ત્યાં તેઓનો લાગ ફાવ્યો નહીં. બેરામ અને કાવસે માળીને બોલાવ્યો અને ત્રણે જણે મળી એક મજબુત બત્તી હાથમાં પકડી ધરની આસ આસ ધણી તપાસ કીધી પણ ચોરો સહીસલામત સટકી ગયેલા માલમ પડ્યા. પછી ધરની અંદર તજવીજ ચાલી અને તારા ઓરડા શિવાય ખીજે દરેક ઓરડો તપાસ્યો. તારો ઓરડો તપાસી જોતાં તેનાં બારણાં કળવતી બંધ કીધેલાં હતાં અને તું ભર ઉંઘમાં સુતેલી હોઇશ. તને જગાડવાથી કદાચ રસ્તમ ચમકીને જાગી ઉઠે એવી ધાસ્તીથી શેઠ તારો ઓરડો તપાસવાની મના કરી. ખીજે સઘળે ઠેકાણે જોઇતી શોધ કીધી પણ કાંઈ ઠેકાણે ચોરોનો કશો પત્તો લાગ્યો નહીં. “અમને સઘળાંને ધણી દેહેશત લાગી અને હું તો હજી પણ એટલી ધુન્નું છું કે આ બુચી-બાઈના વાળ મહા મુસ્કેલીથી ઓળું છું.” —

આ હકીકત સાંભળતી વેળા મને કેટલી ધાસ્તી લાગી હશે તેનો વિચાર કરવાતું કામ વાંચનારની મુનસફી ઉપર સોંપુછું. એટલું તો ખરું છેકે આવી ધાસ્તીમાં હોવા છતાં મેં તે ચાલતી હકીકત વચ્ચે એક શબ્દ વટીકે કહ્યો નહીં. પાછળથી તે રાતમાં મારે માથે જે વિત્યું હતું તે સઘળું મેં મોટી આયાને વિદિત કર્યું. મારી વાતથી એટલું નક્કી થયું કે, એક ચોર મારા ઓરડામાં છુપાઇ રહ્યો હતો અને અલબત્ત એમ ધારવામાં આવ્યું કે, સઘળું શાંત થયા પછી તેને ત્યાંથી સટકી જવાનો ઠીક લાગ મળ્યો હશે.

આ મારી વાત પાછળથી મારાં શેઠ શેઠાણીને યથાર્થ રીતે કહેવા-

માં આવી અને જ્યારે હું બોલી રહી ત્યારે મારા શેઠે કહ્યું. “અ-
રે બિચારી, તું આજે જીવતી રહી તે તારું મોટું બાગ્ય જાણુ.”

“ બિચારી, ખરેખર? ” મારી શેઠાણી ગરમ થઇને બોલી.
“ હું ધાંડું છું કે તેણી કેવી મૂર્ખ હોવી જોઇએ કે, એટલી ધાસ્તી
પામી અને વળી બેશુદ્ધ થઈ. કદાચ ચોર આપણા રસ્તેમને લ-
ઇ ગયા હોત તો—”

“ પણ પ્યારી.” મારા શેઠે કહ્યું. “ ચોર ધાસ્તીમાં પેહે-
લું બારણું તેના હાથમાં આવ્યું તે ઉઘાડ્યું અને અંદર સંતાયો.
વળી ચોરડામાં અંધારું હશે—હું ધાંડું છું સુનાં કે તું બતી બળતી
રહેવા દેતી નથી? ”

“ બતી બાજે ?” તેણીની હિંમત ચાલે નહીં.” મારી શેઠાણી
જોરથી બોલી. “ પણ હું ધાંડું કે, તમારા કહેવાની મતલબ એ
હતી જે ” તેણીએ તેણીના ધણીને કહ્યું. “ ચોરડામાં અંધારું
હોવાથી તે ચોર આપણા વહાલા રસ્તેમને જોઈ શક્યો નહીં. જો-
યો હોત તો તે તેને પણ લઈ જાત. અરે જેમ વાસણો લઈ ગયો
તેમ તેને પણ લઇ ગયો હોત અને અત્યારે રસ્તેમ અહિં મારી
નજરે નહોત, અરે પ્યારા, મારા પ્રાણ—” એમ બોલતાં બોલ-
તાં મારી શેઠાણીનો જીવ બગડી. આવ્યો. અહિં મારે જણાવવું
જોઈએ કે, ધણીવાર મારી શેઠાણી આવી હાલતમાં આવી જતી
ત્યારે તેણીની સ્થિતિ દિવાના ગાણુસની સ્થિતિ કરતાં કાંઈ વધારે
સારી દેખાતી નહોતી.

“ શાંત થા, શાંત થા, પ્યારી.” મારો શેઠ હિંમત આપતાં
બોલ્યો. “ ચોર આપણા બાજકને લઇ જાય એવી ધાસ્તી આપણે

શા વાસ્તે રાખવી? ચોરો કાંઈ બાળકો ચોરવા આવતા નથી.”

“ અરે પણ રતનજી, ” મારી શેઠાણી જાણે તેણીને ધાસ્તીનું કાંઈ બીજું મૂકી એકા એક યાદ આવી ગયું હોય તેમ બોલ્યો. “ જો આપણે અતિ પ્યારો છોકરો જાગ્યો હોત અને રડવા લાગ્યો હોત તો ચોર તેને મારી નાંખત—હા. કલત ક્યો હોત ? અને જ્યારે હું તેનો વિચાર કરું છું ત્યારે ધ્રુણું છું.”—અને પ્રીતી તે દિવાના જી-રસામાં અસ્વાભાવિક પૃથ્વીમાં આવી.

“ વાર. ” મારા શેઠે કહ્યું. “ આપણે ખુદાનો ઉપકાર માનવો જોઈએ કે એવું કાંઈ બન્યું નથી અને કાંઈ વધારે ખરાબ થયું નથી એમ જાણીને રકાબી વગેરેનો તોટો સહન કરશું. ”

“ કાંઈ વધારે ખરાબ થયું નથી ? રતનજી, ” મારી શેઠાણી-એ વિચિત્ર અવાજે બૂમ પાડી. “ ચોર આપણા બાળક સાથે ઓરડામાં હતો અને કાંઈ વધારે ખરાબ નહીં ? એથી બીજું શું ખરાબ હોય ? એથી વધારે ખરાબ બીજું શું થવાનું હતું ? ”

આ વખતે મેં વિચાર કર્યો કે મારે લગતી વાતચિત હવે થઈ રહી હતી અને મારો શેઠ તથા શેઠાણી વચ્ચેનો ઝગડો જોવાનું ન હજીવતાં હું ત્યાંથી ચાલી નીકળી. અલગત હવે વધારે સાવચેતી ભરેલા ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. હથીઆરો ખરીદ કરીને ઘરમાં રાખ્યાં. બારી બારણાંઓને નવા આંકડીયા તથા કળો જડવામાં આવી અને અમારો કુત્રો જે મારા શેઠના મોટા છોકરાને આપ્યો હતો તે પાછો આપ્યો. વળી જાહેરનામાં ચોડાવ્યાં કે, તે ચોર સંબંધી કાંઈ માહિતી આપશે તેને રૂ ૫૦૦)નું ધનામ મળશે પણ તે સમયનું વ્યર્થ ગયું.

તે પછીને સોમવારે જેવામાં હું બહમનજી ખુચીયાધ અને રસ્તમ સહીત સવારના આઠ વાગતાને સુમારે ફરવા જતી હતી તેવામાં બે પારસી સદ્ગૃથો ઘોડે સ્વાર થયેલા, તેઓની પાછળ એક સ્વાર થયેલા નોકર સહીત આંમરી તરફ આવ્યા અને પાસે આવતાંજ લગામ તાણી તેઓએ ઘોડા ઉભા રાખ્યા.

“ કયે બારણેથી રેડીમની લોજમાં જવાય છે? ” એક અવાજે પુછ્યું જેને મેં તરત જાણખ્યો. અને ઉંચું જોતાંજ ફરદુનજી પેલીસ સુપરીન્ટેન્ડેન્ટને મેં જોયો. “ અરે ! આ તો પેલી સુંદરી દાસી છે. ” તે બોલ્યો. મારો ચેહેરો લાલચોળ થયો અને મેં ફરદુનજી ઉપરથી નીચે નજર કરી તે આગાક તેના સોળતી તરફ જોતાં તે ૧૮-૧૯ વરસનો એક જુવાન સદ્ગૃહસ્થ જણાયો.

“ બોલ ખુશસુરત છોકરી, તું મારા પ્રશ્નનો જવાબ આપીશ ? ” ફરદુનજીએ કહ્યું. “ કારણ કે મારા જાણવા પ્રમાણે તું હજી રતનજી રેડીમનીના કુટુંબમાં નોકરી છે, કેમકે આ સુંદર છોકરાને હું જાણખુંછું. ” એમ કહી તેણે સુંદર શબ્દ ઉપર ભાર મુક્યો જે જણાવવાને મેં નીચે લીટી કરી છે. તેનો મતલબ સુંદર શબ્દનો ઉક્તો અર્થ કરવાની હતી.

“ પેલે દરવાજે ધઈને સાહેબ. ” મેં કહ્યું. “ રેડીમની લોજમાં જવાય છે. ” એટલું કહી બાળકને લઈ મેં ચાલવાની તૈયારી કરી.

“ એક પળવાર થોભ. ” ફરદુનજી બોલ્યો. “ આટલી ઉતાવળ કર નહીં. આ બધાં રતનજી રેડીમનીનાં છોકરાં છે ? પણ મારે પુછવાની જરૂર નથી, કારણ કે તેઓ બધાં સરખાં છે અને વળી અનહદ કદરૂપાં છે ” તેણે તેના દોસ્ત તરફ ફરી ધીમેથી વધારો કરીકહ્યું.

“ ફરદુનજી તમે શું કહો છો તે ઉપર ધ્યાન આપો. ” તેનો સોળતી બોલ્યો. “ તે જિયારાં બાળકો કદરૂપાં છે તેમાં તેઓ શું કરે? અને તેઓની આ દાસી વિષે—તેણી ઘણી શરમાળ અને સભ્ય છોકરી દેખાય છે—તેણીને અહિં તેણીની મરજી વિરૂદ્ધ રોકી રાખવી તે ગેરવાજબી કહેવાય. ”

આ વાતચિત જે મિત્રચારી ભરેલા ઠપકામાં થઈ હતી તે મારે કાને પહોંચવા નહીં દેવાનો તેમનો ઇરાદો હતો. પણ મેં તે સઘળી સાંભળી અને તે જુવાન સદગૃહસ્થ મારી તરફેણમાં ઉપર પ્રમાણે બોલ્યો હતો તેની તરફ આભાર સુચવતી દ્રષ્ટી મેં કરી.

“ વાર, તારો ઉપકાર માનું છું છોકરી. ” ફરદુનજી બોલ્યો. અને ઘોડાને ઝેડી મારી જાને સદગૃહસ્થો પંછવાડે ચાકર સહીત આગળ ચાલ્યા અને હું બાળકોને લઈને મારે રસ્તે આગળ વધી.

ફરદુનજીનો સોળતી મારા વિષે જે માયાળુપણે અને નમ્રતાથી બોલ્યો હતો તે બાળ્યત વિચાર કર્યા વિના મારાથી રહેવાયું નહીં. તેઓ જાને સાદા પોશાકમાં હતા પણ મને લાગ્યું કે, પેલો જુવાન સદગૃહસ્થ કોઈ અમલદાર હશે અને પારસી હોટેલમાં મારા શેઠે ફરદુનજીને કહ્યું હતું કે તેના કોઈ મિત્રને પણ સાથે લાવવો, તેથી તે સદગૃહસ્થ તેની સાથે આવ્યો હશે.

ફરી આવ્યા પછી ઘેર આવતાં ગને જણાયું કે હું મારી ધારણામાં ખરી હતી. તે જુવાન સદગૃહસ્થ માનવંતા પીટીટ ખાંનદાંનનો નખીરો પીરોજશા હતો. તે જુનાગઢ સંસ્થાનના આસિસ્ટન્ટ પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટ હતો. હું અહિં વધારે કે પીરોજશા ખરેખર અતિ સુંદર જુવાન સદગૃહસ્થ હતો. તેના જેવો કુટુંબો જુ-

વાન મેં આજ દીન સુધીમાં ખીજો કાઢ જોયો નહોતો. તે ઉંચા કદનો, નાજુક બાંધાનો અને સીધો હતો. તેના વાળ ભુરા, જાડા અને સુંવાળા હતા. તેની આંખો સુંદર, મોટી અને ચળકતી હતી. તેનો બાપ એક મોટો અમીર ગણાતો હતો. તે અતિ ધનવાન હતો અને પીરોજશા તેનો ખીજો છોકરો હતો.

આ પરોણાઓ આવવાથી રેડીમની લોજમાં ભારી ધામધુમ મચી રહી. મારા શેઠનો વડો પુત્ર ખરસેદજી રેડીમની પોતાની ઝોરત સહીત થોડા દહાડા પરોણા તરીકે રહેવા આવ્યો હતો. મારી શેઠાણી એવા બબકાદાર પોશાકમાં રહેતી હતી કે જ્યારે તેણી દિવાનખાનામાં બિરાજતી ત્યારે મેઘ ધનુષ્યના જેટલા રંગ કાઢતી અને પોતાથી જનતો એટલો મળતાવડો સ્વભાવ રાખવાનો પ્રયત્ન કરતી. હું ધણું કરીને મારો ઝોરડો છોડી બહાર જતી નહીં અને જનતાં સુધી છોકરાંઓને પણ બહાર લઈ જવાનું બંધ રાખતી; કારણ કે ફરફુનજી તરફની હું ધાસ્તી ખાતી હતી. પણ દરરોજ ખાંણું ખાધ રહ્યા પછી બાળકોને ફળ વગેરે ખવરાવવાને તેઓને દિવાનખાનામાં મારે લઈ જવાં પડતાં અને તે વેળા મને જણાયા વિના રહેતું નહીં કે મને અણગમતી રીતે ફરફુનજી મારી સામું ટીક્યા કરતો.

એક અઠવાડીઉં ગયું એટલે ખીજો સોમવાર આવ્યો અને તે દહાડે મને આશા હતી કે પરોણાઓ રજા લેશે. તે દહાડાની હું રાહ જોતી હતી કારણકે તેઓના ગયા પછી એક દહાડાની રજા મને જાવનગર જવા સારૂ આપવાનું મારાં શેઠ શેઠાણીએ વચન આપ્યું હતું. એમ બન્યું કે, તેજ સોમવારે સવારમાં મારી

શેઠાણી અચાનક મારા ઝોરડામાં દાખલ થઇ અને ફરવા જવાની કાંધ તૈયારીઓ ન જોયાથી મને રકમખંધ ગાળોથી ઘોઈ નાંખી. મેં છોકરાઓને જલદી કપડાં પેહેરાવ્યાં અને ત્યાંથી એકદમ નીકળી, આવી પડેલા તોફાની વાદળમાંથી બચી. તમેલા પાસે થઇને સરીયામ રસ્તા ઉપર અને થોડુંક આગળ વધી એવામાં એકાએક મારી પાછળ કોઇના પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો. પાછળ નજર કરતાંજ ફરદુનજી પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટને મેં જોયો. હવે મારા ગભરાટનો પાર રહ્યો નહીં.

“ આહા હા ! આતો અણુધાર્યો લાભ થયો. ” તે બોલ્યો. “ સવારની રમણીયતા નિહાળવામાં લલચાઇને આમ તેમ ભટકવા નીકળ્યો. પણ તું મળીશ એવી આશા નહોતી. અગર જે કે, જ્યારથી હું અહિં આવ્યો છું ત્યારથી તને મળવાનો લાગ શોધ્યા કરે છું. ” એમ કહી તેણે લોજ તરફ નજર કરી અને પછી તરત મારી ઉપર કાંધ શુદ્ધ અર્થ દર્શાવતી નજર ઠેરવી.

શું કરવું તેના વિચારમાં હું પળવાળ થોભાઇ રહી પણ તરત ક્રોધાવુર એહેરે હું બોલી. “ સાહેબ, તમારું કહેવું હું કાંઈ સાંભળવાની નથી. ” એમ કહી બાળકો સાથે આગળ વધી.

પણ ફરદુનજી તરત મારી બાજુએ આવ્યો અને મારો હાથ પકડી બોલ્યો. “ સુનાં, હું તને વિનંતિ કરીને માગી લઉં છું. કે, હું તને કહું તે પળવાર સાંભળ. મારે કાંધ તને કહેવું છે. તે અગત્યનું છે. હું તને ખરેખર કહું છું કે, તે મારા મન ઉપર ધણી ઉંડી અસર કરી છે; તેનું વર્ણન સેહેલથી હું કરી શકું એમ નથી. મને મેહેરબાની કરીને સાંભળ. ”

તેના આ શબ્દોથી હું પથ્થરના પુતળા જેવી બની ગઈ, પણ તરત પાછી ધીરજ પકડીને હું બાળકો—જે મારી પાસે અમારા બંને તરફ જેતાં ઉભાં હતાં તે—ના તરફ નજર કરીને બોલી. “ આ બાળકો સાહેબ, મારી તરફની તમારી વર્તણૂકના સાક્ષી છે; પણ તેઓ એવી રીતે વાત કરશે કે સઘળો વાંક મારી ઉપર આવશે. જે તમારા અંતઃકરણમાં કાંઈ દયાનો નિવાસ કીધો હોય તો મને એકદમ જવા દો એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે. ”

“ ના, સુનાં, હું તને જવા દેનાર નથી. ” ધ્રુવનજીએ જુસ્સાથી જવાબ આપ્યો. “ હું તને ચાહું છું અને હું કસમ ખાધને બહાર કાઢું કે તારી ઉપર મારો પ્યાર ચોંટ્યો છે. ”

“ આવો મારા પ્યારા બાળકો. ” મેં જલદીથી બાળકો તરફ ફરીને કહ્યું. “ ચાલો આપણે પાછાં ઘેર જઈએ, કારણકે આપણને આ ગૃહસ્થ આગળ ચાલવા દેશે નહીં. અને બાળકોને પકડીને હું ઉતાવળથી પાછી ચાલી. ”

“ નિર્દય, નિર્દય સુનાં, ” ધ્રુવનજી ધીમા અવાજે બડબડ્યો. “ આ પ્રગણે મારી સાથે વર્તણૂક ચલાવવાનો તારે હક નથી. હું તારી સાથે માન પુર્વક અને ખરા અંતઃકરણથી બોલું છું. ”

“ અને હું સાહેબ. માન પુર્વક તથા ખરા અંતઃકરણથી આપને વિનંતિ કરું છું કે મને જવાદો. ” હું મોટેથી બોલી. કે જેથી બહમનજી તથા બુચીઆધ એમ સમજે કે ધ્રુવનજીને હું ખીલકુલ ઉત્તેજન આપતી નહોતી.

“ વાહ. તારી સાથે વાતચિત કરવાની ખીજ તક હું શોધી કાઢીશ. ” તેણે કહ્યું અને પાછો ફરીને તેણે લોજ તરફ પગલાં ભર્યાં.

“ તને તે ગૃહસ્થ શું કહેવા માગતો હતો સુનાં, બહમનજીએ પુછ્યું.”

“ તે એક જંગલી માણસ છે. ” મેં કહ્યું. “ તેને આપણી સાથે ચાલવું હતું, પણ તમારી માએ સખ્ત મના કીધી છે તેમ મારી ઇચ્છા પણ તેની સાથે ચાલવાની નહોતી.

બાળકો તરત તે વાત જીલી ગયાં અને તેઓ રમવા તથા દોડવા લાગ્યાં, તેથી હું તેઓ પડી જાય તો ઉભાં કરવામાં તથા વાડોમાંથી પાછાં ખેંચી લેવામાં અને રડવા લાગે તો તેમને સમજાવી પટાવીને છાનાં રાખવાના કામે વળગી. થોડીવાર પૂરીને પછી મારા ઓરડામાં સહી સલામત તે બાળકો સહીત આવી ત્યારેજ હું આનંદ પામી.

જમ્યા પછી મારી શેઠાણીએ નાના રસ્તમને વાડીમાં લઈ જવાનો મને હુકમ કર્યો. બહમનજી તથા બચુબાઈ તેમના મોટા ભાઈ ખરસેદજી રેડીમની સાથે બપોર ગાળવાને તેના ખેતરે જતાં હતાં. તેથી નાના રસ્તમને લઈને હું વાડી તરફ નીકળી. અને તે સેહેલથી દોડવાને અશક્ત હોવાથી રસ્તા ઉપર પોતાના રમકડા સાથે રમત કરતો હતો. હું મારા વિચારોમાં લીન થઈ ગઈ. પ્રવૃત્તિ પોલીસ સુપરીટેન્ડેન્ટની જંગલી વર્તણૂક ઉપરજ વિચાર કરતી હતી. તે વખતે હું જેવી દુઃખી હતી તેવી દુઃખી બીજી કોઈ બુવાન ચાકરડી મને કદી જણાઈ નથી. મેં આકાશ તરફ મારું મોઢું ફેરવ્યું તો ખચીત મને એમ લાગ્યું કે, મારી મા ઉપરથી જોઈ રહી હશે. આ વિચારે મારા મનમાં એટલું ધર ધાલ્યું કે હું તદ્દન સત્તાહીન થઈ ગઈ. પણ તરત મારી પછવાડે આવતા પગસાંના અવાજથી હું ચોં-

કી. અને આ વેળાએ વાડીને છેડે—લોનથી દૂર હોવાથી હું ધાસ્તી પામવા લાગી. જલદીથી મેં આસપાસ નજર કરી તો બીજી પળે ફરફતે મારી બાજુએ આવી ઉભેલો જોયો.

“ મેં તને કહ્યું હતું મારી સુંદર સુનાં, ” તે બોલ્યો “ કે તારી સાથે ફરીથી વાતચિત કરવાને હું લાગ શોધી કાઢીશ, પણ તે એટલો જલદી મળશે એમ મેં આશા રાખી નહોતી. તે નાતું બાળક તેની મરજી મુજબ રમ્યા કરે છે તેથી તેની પછવાડે તપાસ રાખવાની કશી જરૂર નથી અને પેલાં બીજાં બે કઠ્ઠાંમાં માંકડાં તેઓની ભેરવ સરખી આંખોથી આપણને તપાસે એમ નથી. જે તું અહિંથી નાસવાને યત્ન કરીશ તો હું તને જોર જીલમથી પકડી રાખીશ અને જે તું ખુમો પાડવાનું કરીશ તો હું તારા સુંદર મુખ ઉપર મારો હાથ દાખી દુઓ ધાલીશ. હવે ત્યારે તું જુઓ છે કે હું દ્રઢ થયો છું અને તારે માફ કહેલું સાંભળવુંજ પડશે. ” તેણે જીરસાથી વધારો કર્યો.

“ અરે ખુદા ! ” હું ધારતી સાથે ક્રોધથી બોલી. “ મારા જેવી ગરીબ નિરાધાર છોકરીને આ પ્રમાણે બોલે છે તે એક સદગૃહસ્થ—અમલદાર છે ? સાહેબ, તમે મારી તરફ ધમકીવાળા શબ્દો વાપર્યા છે તેથી મને કહેવાદો કે, તેમાં તમે બીકણનો ભાગ ભજવ્યો છે. ”

“ સુનાં. જે તારી ઉપર માફ મન લાગ્યું ન હોત. ” ફરફતે નજીકે વિચિત્ર રીતે બદલાયેલે અવાજે કહ્યું. “ તો તે મને બીકણ કહ્યો તેને માટે હું તને ધિક્કારત. ખરા અંતઃકરણથી હું તને આહુ છું તો તે મેં તને જાહેર કર્યું તેનું અપમાન કેમ ગણે છે ? ”

“ સાહેબ, એવી ભાષા સાંભળવાને હું હજી ધણી નાની છું. ”

મેં તરત જવાગ આપ્યો. “ અને કદાચ તેમ ન હોત તો પણ તમારા હોદ્દાના સદગૃહસ્થે મારી જેવી ગરીબ ચાકરડીને એવા શબ્દો કહેવા તે કેવળ અધૃષ્ટિ છે. સાહેબ, ” મેં વધારે ક્યો. “ મારે ખુમે પાડી લોકો એકઠાં કરવાની ઇચ્છા નથી પણ જે તમે મારે રસ્તો અટકાવશો તો હું મદદને વાસ્તે ખુમે પાડીશ. ” આ પ્રમાણે કહી હું ઉતાવળથી આગળ ચાલી.

પણ થોડી પળમાં ફરદુનજી મારી બાજુએ આવ્યો અને જમણા હાથે તેણે મારી કમર પકડી તથા ડાબા હાથે જોરથી મારું મોઢું ઢાબ્યું. એક જોન્ય તરફ અને ધસડી તેણે જોરથી તે ઉપર પછાડી અને કઠોર અવાજે બોલ્યો. “ સુના, તારે મારી હકીકત સાંભળવીજ પડશે. ” અને પછી મારા મોઢા ઉપરથી તથા કમર ઉપરથી તેના હાથ પડી ગયા અને તે થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. હું અરધી જોશુજ થવાથી તે પળે મદદ પોકારવાને અશક્ત હતી. શરમ, ક્રોધ અને આશ્ચર્યના ઉમરાઓથી મારે સ્વર ગુંગળાઈ ગયો હતો.

“ હા, તારે મારું સાંભળવું પડશે. ” તેણે ઋડપથી તથા આવેશમાં આવી કહ્યું. “ હું પૈસાદાર છું— તારા સુખનીજ વેતરણુ હું કાયમ કર્યા કરીશ—હું તને સઘળી જાતની મોજ શોખ વચ્ચે રાખીશ—તને એક ભભકાદાર ઘોડાગાડીમાં ફેરવીશ—રહેવાને સુંદર ઘર આપીશ—તથા પુષ્કળ નોકર ચાકરો—”

“ બસ, સાહેબ બસ. ” મેં એકાએક બોલવાને શક્તિ પકડી અને પછી જેવો તેણે મને પકડવાને તેનો હાથ લાંબાવ્યો, તેવો મેં તે એક બાજુએ ફેંકી “ મને જવાદો સાહેબ, ” એમ કહી બાજકને ભુલો જઈ વધારે આગળ દોડી.

પણ બીજી મિનિટ તે મારી સાથે થયો. તેણે ફરીથી મારી

કમર પકડી અને મારા હાથમાંથી એક ચીસ નીકળી ગઇ. તેણે દિવાના જોસથી મારી કમર પકડી રાખી. મેં છુટવાને વાસ્તે મારીથી બન્યો તેટલો પ્રયત્ન કર્યો પણ મારા ધારવા જેટલા જોરથી હું બુમ પાડી શકી નહીં. હું ગુગળાવા લાગી. મારા ગળામાં જાણે રાખ ભરાઇ ગઇ હોય એમ લાગ્યું. આખરે હું તેના કળજમાંથી ફરીથી છુટી જવામાં ફતેહ પામી. ફરીથી તે મારી પુઠે દોડ્યો અને આ વખતે હું ખુલ્લા રસ્તા ઉપર આવી. તેણે મને ફરીથી પકડી અને હું ધાસ્તીની હવા ચીરતી બૂમ સહીત નીચે પડી. તેજ પળે એક ત્રીજો શખ્સ ત્યાં આવી પહોંચ્યો મેં તેને આશ્ચર્ય અને ગુસ્સાના શબ્દો કાઢતો સાંભળ્યો અને બીજી પળે ધરદુનલના હાથમાંથી મને છુટી કીધી.

તે મને એક બેન્ચ પાસે લઈ ગયો અને ધીમેથી તે ઉપર બેસાડી. મેં મારી આંખો ઉઘાડી અને પુર્ણ શુદ્ધિ આવતાં મને જણાયું કે, જે શખ્સ મારી મદદે એટલી ઝડપથી તથા એવી મમતાળુ રીતે દોડી આવ્યો હતો તે માનવંતો પીરોજશા હતો.

પણ પીરોજશાને આભાર બતાવવાની મને શક્તિ આવ્યા અગાઉ ફરદુનજી પાસે આવ્યો. તેનો ચેહેરો ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો હતો, હેઠ ધ્રુજતા હતા અને તેની આંખો આગની પેઠે ચળકતી હતી.

“ પીરોજશા, ” તેણે કઠોર અવાજે કહ્યું. “ આને વાસ્તે તું સંતોષ આપજે. તું અને હું હવે મિત્ર તરીકે મળી શકશું નહીં—હાલમાં તો નહીંજ— તેથી જે ઇનામ તું મારા હાથમાંથી છુટી ગયોછે તે તને રહેવા દેઈ હું એકદમ ઘોષે પાછો જઇશ. મારા અચા-

નક ચાલી નિકળવાને માટે પેલા રેડીમનીને કાંઇ બદલાવું બતાવીશ. કદાચ તું તે સુંદર કુમારિકા પાસેથી વચન લઈશ કે, મારા વિષે કાંઈ વાતચિત કરતી વેળા તેણીના મોંપર સીલ મારે.

આટલું કહી તે તરત ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. અત્યંત ગભરાએલી, પગથી તે માથા સુધી ધ્રુજતી, શું કહેવું કે શું કરવું તે નહીં જાણતી અને “ સંતોષ આપજે ” એ શબ્દના અર્થથી તદ્દન બિનવાકેફમાર હું ત્યાં બેઠ્ય ઉપર બેસી રહી અને ફરફુનજી નજરથી ગ્રુમ થયો તે પછી મેં બીક સાથે મારી આંખો ઉઘી કરી અને ધ્રુજતા અવાજે બોલી. “ પીરોજશા, હું તમારો ધણો ઉપકાર માનું છું. ” તે કરતાં વધારે હું બોલી શકી નહીં પણ રડી પડી.

“ તમારે કશાને વાસ્તે મારો ઉપકાર માનવાનું નથી. ” તેણે માયાળુ અને હિંમતઆવે એવા અવાજે જવાબ આપ્યો. “ તમારી જેવી સ્થિતિમાં આવેલી બીજી કોઇ અબળા તરફ હું જેવી ચાલ ચલાવું તેવીજ રીતે હું તમારી તરફ વર્ત્યો છું. તમે ધણાં સભ્ય તથા શરમાળ છો તે હું પેહેલી મુલાકાતથીજ જાણું છું અને ફરફુનજીની બદલાનદ હતી તેપણુ જે દહાડે અમે અહિં આવ્યા તે દહાડાથીજ મારા જાણુવામાં આવ્યું હતું. હું ધાઈ છું કે જેહું જીલ્લો નહોતો તો ” તેણે ધીમે અને ઢચું પચું મન સાથે વધારો કર્યો. “ તમે બધા પણુથી આવી ગરીબ સ્થિતિમાં ઉછર્યાં હશે નહીં. ”

“ સાહેબ, બીજી સ્થિતિ વિષે હું આશા ધરાવતી નથી. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ મારાં માબાપ ગરીબ હતાં. મારી મા, સાહેબ, ” અને અહિં મારી આંખોમાંથી દડદડ આસુ પડ્યાં.

“ હા. હું સમજ્યો. ” તેણે કહ્યું. “ તમારી મા પેલી જહાંન-

માં કુચ કરી ગયાંછે. પણ આ સધળું તમારું વૃતાંત તમને અડચણ નહોત્ય તો આવતી કાલે સાંભળવાની તમે મને તક આપશો. હું તમને વિનંતિ કરુંછું કે, કાંઈ ખાલી-સુસ્ત જીવાસાને ખાતર હું તંમને કહેતો નથી. ના,ના. મારા મનમાં તો કાંઈ બીજું છે. ”

પછી તેણે થોડીવાર સુધી મારી ઉપર માયાળુ નજરથી જોયા કરીધું.

“ કાલે બપોરે. ” તેણે એકાએક કહ્યું. “ હું બોધે પાછો જઈશ, તેથી સવારમાં આશરે આઠ વાગતે હું આ જગોએ આવીશ. કદાચ તમે પણ તે વખતે અહિં આવવાની ના કહેશો નહીં અને તમે ના કહેશો નહીં એવી મારી ખરા દિલથી વિનંતી છે. એટલું કહી મારો હાથ પકડી ધીમેથી પોતાના હાથવતી દાખ્યો અને પછી ઉતાવળથી ચાલ્યો ગયો. હું ઉપરના સધળા બનાવોપર વિચાર કરતી બેસી રહી.

પણ એટલામાં રસ્તમની ચીસો મારા કાન ઉપર આવી અને તેણે દૃઢ હમણાં પ્રાટશે એમ મને લાગ્યું. હું ઉતાવળથી તેની પાસે દોડી ગયો તો તેને કાંટાની વાડમાં પડેલો જોયો. તેના શરીરે ધણી ઉઝરડા થયા હતા. મારા બેદરકારપણાને માટે પસ્તાવે કરતી તેને હું ધરમાં લાવી. તે હજી ખરાડા પાડતો હતો. સારા નસીબે મારી શેઠાણી ફરફુનજીને રજા આપવામાં ગુંયાણી હતી. હું રસ્તમને મારા ઝોરડામાં બંધ ગયો અને ત્યાં તેને મહા મુશ્કેલીથી છાનો રાખ્યો.

પ્રકરણ. ૮ મું

મીજલસ.

આ રમરણીય દિવસની સાંજરે—કારણ કે વાંચનારે કેટલીક હકીકત ઉપરથી આ દિવસ સંબારી રાખવા યોગ્યછે—રેડીમની લોન્જમાં એક નવિન દેખાવ બન્યો, પણ મેં પોતે તે ન જોયાથી મોટી આયા અને બપોરથી બેહેરામ જોઆએ નજરે તે જોયો હતો તેઓના કહેવા પ્રમાણે મારા વાંચનારની આગળ તે મુકવાને હું શક્તિ વાન થાઉં છું.

રેડીમની લોન્જના પરોણાઓ બીજે દહાડે જવાના હોવાથી મારી શેઠાણીએ તે દહાડે એક મોટી મીજલસ ભરવાની ગોઠવણ કીધી હતી. સ્વાદિષ્ટ પકવાનોને વાસ્તે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. નાંણાં ખરચવામાં તેણીએ કંજુસાધ તે દહાડે દુર કીધી હતી. મુંબઈથી સારી સારી ચીજો મંગાવી હતી અને ત્યાંના પ્રખ્યાત બપોરથી નસરવાનને પણ ખાણુની ગોઠવણ વગેરે સારૂ બોલાવ્યો હતો. મારા નોકર બાઇઓ ખરેખર તાણુબ થાય એવું એ હતું કે નસરવાન પોતાની લેન્ડો ગાડી તેના તેજ આરબ ઘોડાની જોડી સાથે લેતો આવ્યો હતો. તે દરવાજા ઉપર એવડો ઠેકા મારતો આવ્યો. એક સદગૃહસ્થને છાજતો ફાંકડો પોશાક તેણે પહેર્યો હતો અને મેહેરબાન કહેવરાવવાની આશા રાખતો હોય એવો દેખાતો હતો. રસોડામાં પણ મુક્તાંજ તેણે મારા શેઠના બપોરથીની બૂલો કાઢ્યા માંડી. તેની કચેલી વસ્તુઓ તેની મજદા બપોરથીને પસંદ આવી નહીં. તેણે ધણા મોડા વખતમાં સધળું ઠીકઠીક કર્યું. આ જથાબંધ ફેરફાર તેણે પો-

તાની દેખરેખ તજે ધણી ચાલાકીથી થોડા વખતમાં કર્યો. મારી શે-
ઠાણી અને બેહેરામ બખરચીએ જમવાના ઝોરકારમાં ટેબલ ગોઠવી
રાખી હતી. સઘળી જોઇતી ચીજો પણ તે ઉપર મુકી રાખી હતી.
મીજલસ બરાવાનો વખત પાંચ વાગતાનો હતો પણ આ ઉપલી તૈ-
યારી ત્રણ વાગ્યાથી થઇ રહી હતી. પાંચ વાગવામાં આશરે વીશ
મિનિટ રહી તે વેળા નસરવાન રસોડામાં સઘળી તૈયારી કરી રહ્યા
પછી આ જમવાના ઝોરકારમાં આવ્યો અને આવતાંને વાર તેણે ઠં-
ડા મિજનથી હુકમ કર્યો કે, ટેબલ ઉપરથી રકાખી, પ્યાલા વગેરે
સઘળો સામાન દૂર કરવો, કારણ કે તે ગોઠવણુ તેને ફરીથી કરવી
હતી. બખરચી બેહેરામ આથી નિરાશ થયો અને જલદીથી તે ર-
તનબાઇ શેઠાણીને બોલાવી લાવ્યો. તેણીએ કાંઇ પણ ફેરફાર સામે
સમ્પત મના કીધી અને જણાવ્યું કે તેણીની મરજી મુજબ ટેબલ
ગોઠવાઈ હતી.

“ બહુ સારું ત્યારે બાઈસાહેબ. ” નસરવાન ઠંડી રીતે બો-
લ્યો. “ મારી ગાડી જોતરાવાનો હુકમ કરો. હું પાછો મુંબાઈ
જઈશ, કારણ કે અહિં મારો ખીલકુલ ખપ નથી. ”

મારી શેઠાણી તેનો એહેરો ટીકવા લાગી પણ નસરવાન ધી-
રજથી બેઠરકારપણે ચાલવા લાગ્યો. આથી પોતાની ઉદ્વેગતાઈને
માટે મારી શેઠાણીને માફી માગવી પડી અને પછી નસરવાનને
રાજી કરવા લાગી; તેથી તે રહ્યો. ટેબલ ફરીથી ગોઠવાવી અ-
ને મારી શેઠાણીને કબુલ કરવાની જરૂર પાડી કે તેણે કરેલી
ગોઠવણુ વધારે સારી હતી.

પરોણાઓ આવવા લાગ્યા. ગાડીઓ ઉપર ગાડીઓ બરાવા

લાગી અને આશરે ૪૦) પરાણાઓ આવી હાજર થયા. માત્ર ૪૨ફુનજીને તથા પીરોજશાનેજ નહીં પણ સખળા પરાણાઓને પોતાના બબકાથી આંજી નાંખવાનો ઈરાદો મારી શેઠાણીને હતો. તેમાં ૪૨ફુનજી તો ગયો હતો તેથી મારી શેઠાણીને પેહેલ વેહેલાં ધણું મારું લાગ્યું પણ તેના બદલામાં પીરોજશા રહ્યો છે, એમ માની સંતોષ ધર્યો હતો. ખરેખર કોઇ દહાડો મારી શેઠાણી આજના જેવી મળતાવડી જણાઈ નહોતી.

જમણુ પુરું થઇ રહ્યા પછી મીઠાઇ વગેરે ટેબલ ઉપર આવી અને તે પછી બાનુઓ હજી બીજા ઝોરડામાં ગઇ નહોતી, એવામાં બબરચી બેહેરામ આવ્યો અને તેણે મારા શેઠના કાનમાં કાંઇ વાત કહી. “ તારે તારી શેઠાણીને પુછવું પડશે. ” મારા શેઠે ધીમે અવાજે કહ્યું તેથી બેહેરામ ઝોરડામાં લાંબો ઘેરાવો લઇને મારી શેઠાણીની ખુરશી પાછળ આવ્યો અને તેણીના કાનમાં કહ્યું, પણ તેણીએ માથું ધ્રુણાવ્યું. “ અસકય. આજે રાત્રે નહીં. ” બબરચી પાછો ગયો. થોડી પળ બાદ પાછો આવ્યો અને બેણે કાંઇ તાળે સંદેશો લાવ્યો હોય એમ જણાવ્યો.

“ વાર. બેહેરામ, વળી શું છે? ” મારી શેઠાણીએ પુછ્યું અને સંદેશો સાંભળ્યા પછી બોલી. “ રતનજી, આ દસ મિનિટમાં આટલી આવ જ અને કાનકુસીયાંથી આપણા મિત્રોને બાણવાની ઈચ્છા થઇ હશે કે, તે સુપ્ત વાત શું છે. હું તેમને કહી સંભળાવું. ખરી વાત એ છેકે, ” તેણીએ સખળા તરફ નજર કરીને કહ્યું. “ આ તે બિચારો દાદી, પેલો હાસ્ય રસ ના-
દકકાર—”

“ અરે! ” એદલજીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો જે ધડેચીનો માણ-
જોટ હતો. “ આખા ગઢેચીને આજ ત્રણ મહિના થયાં મોટા
આનંદ આપે છે તે? ”

“ તેજ દાદી. ” મારી શેઠાણીએ જવાબ આપ્યો. “, અગર
જોકે ખરું કહું તો મેં તો તેને એકવાર જોયો નથી. હું પોતે.”
તેણીએ વધારે ગંભીર અવાજે બોલતું જારી રાખ્યું. “ નાટકને આ-
શ્રય આપવા ચઢાતી નથી, કારણ કે તેથી નીતિનો બોધ આપ-
ણુને મળતો નથી એમ હું માનું છું અને તે દાદીતું અહિં આ-
વવાનું કારણ એ છેકે, તે આપણી તરફથી આશ્રય લેવાને અ-
રજ કરવાનો છે.”

“ ત્યારે આપણે શું કરશું મારી પ્યારી? ” મારો શેઠ બો-
લ્યો. “ આપણે તેને અંદર આવવા દઇએ અને જેજોની ઇચ્છા
મદદ આપવાની હોય તે નામ લખાવે. ”

“ પણ તે ધણું સાફ થશે. ” ધડેચીનો માણજોટ બોલ્યો.
“ કે, રતનબાઈ જેવી મળતાવડી અને ઉત્તમ બાનું જે સત્ય, ધ-
ર્મ અને નીતિના આવા ઉંચા વિચાર ધરાવે છે તેણી તે અભા-
ગીયાને તેના ધંધાની હલકાઇ વિષે ચોખ્ખો શખ્દોમાં સમજણ
આપશે. ”

“ ખરેખર તે કામ બજાવવા હું માથે લઉં છું ” મારી
શેઠાણીએ કહ્યું જે તેણીની ઉપરની પ્રસંસાથી અતિ ખુશી થયેલી
જણાઇ પછી બખરચી તરફ દરીને કહ્યું. “ બહેરામ, નાટકવાળા દા-
દીને કહે કે અંદર આવે. ”

“ થોડી મિનિટમાં દાદીએ દેખાવ દીધો. તેણે મોટો સફેદ

કાટ પેહ્યો હતો જેને છાતીના ભાગમાંજ ઘટન હતાં. તેના ચે-
હેરાનો નીચલો ભાગ રૂમાલથી છુપાયેલો હતો અને માથા ઉપરની
અંગ્રેજ ફેશનની ટોપી ઠેઠ નાકની દાંડી સુધી આવી હતી. જો-
ડા વાળ ચોટાડીને થેલીયાં કર્યાં હતાં અને ડુંકામાં તે ધણેક ચા-
લાક દીસતો હતો.

જ્યારે તે અંદર આવ્યો ત્યારે મારો શેઠ તેની સામું એક ન-
જરે જોઇ રહ્યો.

“ વાર. દાદી, ” મારી શેઠાણીએ કહ્યું અને આત્મસંતુષ્ટ
રીતે આસપાસ નજર કરી. એવું સુચવવાને કે, પોતે હવે ભાષણ
આપવાની તૈયારીમાં હતી. “ તને અહિં બોલાવવાનું કારણ એ
છે જે-મારી, મારા ધણીની તથા મારા પરોણાઓની હજુરમાં તને
આશ્રય આપવાને માટે કંઈ કરવું છે. અગર જો કે તારા ધંધા ઉ-
પર વિચાર કરતાં તને આશ્રય આપવો અગત્ય ધટિત—

“ વાહ આવાં. ” વિચિત્ર રીતે પોતાનો એક હાથ તથા એ-
ક પગ લંબાવીને દાદી બોલ્યો.

“ તું તારા જીના દોસ્તને શિખવે છે કેમ ? ”

ઉપલા શખ્તો સાંભળી સધળા આશ્ચર્ય પામ્યા. મારા શેઠે ધી-
મી ચીસ પાડી અને ગભરાએલા જેવો થઇ બેઠો. દાદીએ તરત
પોતાના ખોટા લગાવેલા વાળ કાઢી નાંખ્યા અને દેડકાની પેટ કુદ-
કો મારીને રતનબાઈની સામે છુટણુ પર બેઠો અને બોલ્યો. “ કેમ,
આવાં, તારા જીના દોસ્તને ઓળખે છે કે નહીં ? અરે ! ખરેખર
હું બદલાઈ ગયો છું અને તું પણ જો રટેજને વળગી રહી હોત તો
બદલાઈ જાત; પણ તે દસ બાર વરસ અગાઉ તે છોડ્યું અને અ-

હિં આવી રતનજી રેડીગનીને ઝાગમાં પકડ્યો. તું બાદશાહી નાટક મંડળી “ માંથી એકાએક ગુગ થઈ ગઇ તે મને સાંભરે છે. હવે સધળું ખુલ્લું થયું. મેં તને બરાબર જોળખી છે. આવ આવાં, તારા જીના દોસ્તને આવકાર આપ. ”

અહિં મારા શેઠે તેને એકદમ બહાર કાઢવાનો હુકમ કર્યો અને દાદી પોતાનું કહેવું સાંભળવાનો આગ્રહ કરતો હતો, તેને ધક્કા-મારી બહાર કાઢવામાં આવ્યો. મારી શેઠાણી અરધી બે શુદ્ધ જેવી થઇ ગઇ હતી. તેણીને ઉપાડીને ખીન્ન ઝોરડામાં લઈ ગયા. મારે શેઠ અતિશય શરમાયાથી મીઠાસમાં બેસી શરૂ નહીં, તેથી તે પણ તેણીની પછવાડે ગયો અને સધળા પરાણાઓ પોતપોતાની ગાડી નેડાવી એકદમ તેઓના ઘર તરફ ચલાવ્યા.

આ બનાવ નીચે બનતો હતો તે દરમ્યાન ઉપર મારા કેવા હાલ હતા ? બહુમનજી, બચુબાધ અને રસ્તમ એ ત્રણે તેઓની મંડળમાં આવે તેમ મસ્તી કરતા હતા. તથા મને બહુ સતાવતા હતા. બહુમનજી મારી સામે લાત ઉગામીને દોડતો હતો અને રસ્તમ તો મારાં કપડાં છોડતો નહોતો. પણ આખરે તેઓ સધળાં થાકી થાકીને પોતાની મેજે ઉઘી ગયાં. તે વખતે મારા વિષે વિચાર કરવાની મને કુરસદ મળી. પીરોજશાએ મને મારે હેવાલ કહેવા બોલાવી હતી. તેણે માફ રક્ષણ કર્યું હતું તથા મારા ભલામાં તે હિત ધરાવતો હતો તેથી તેને મારે હેવાલ સાંભળવાનો હક ખરો. તેણે મને માયા બતાવી હતી તેના બદલામાં મારી દરજ મેં બાળવી હતી. એટલે મારે આભાર તેને જણાવ્યો છે. હું ગરીબ આકરડી હતી અને તે એક ખાંદાંન કુળનો ગર્ભ શ્રીમંત શેઠીઓ અને અમલદાર

હતો, તેથી મારો હેવાલ તેને શાવાસ્તે સંભળાવવો જોઈએ એવો વિચાર કરતી હું આખરે દ્રઢ થઈને મારે જવું નહીં, એટલામાં મોટી-આયાં દોડી આવી. નીચે જ બન્યું હતું તે તેણીએ મને જાહેર કર્યું. આગર જોકે, મારી શેઠાણી ધણી સખ્ત હતી પણ તેણીનું ખરાબ ઇચ્છવા હું ચલાતી નહોતી. તેણીનું પોકળ આ રીતે જણાઇ આવ્યું તેથી મારા મનમાં દુઃખ થવા લાગ્યું.

ખીજે દહાડે સવારે મારા શેઠ એક પછી એક સઘળા નોકરો-ને બોલાવી દરેકને એક એક મહિનાનો પગાર વધારે આપી કહ્યું કે, તેને દેશાવર ખાતે જવું હતું તેથી નોકરને રગ્ગ આપવાની જરૂર પડી. મારી ઉપર તે ધણો માયાળુ હતો તેથી હું તેની પાસે ગઈ ત્યારે તે હસકાં બરવા લાગ્યો. મને પગાર ઉપરાંત ૨૦ રૂપિયા વધારે આપ્યા. મારાથી પણ રડયા વિના રહેવાયું નહીં. વધારાના ૨૦ રૂપિયા પાછા લેવાને મેં કહ્યું ત્યારે તેણે હસકાં બરતાં માથું ધુણાવી ના સુચવી. હું ધણી દીક્ષગીર થઈ ગઈ હતી તેથી મારાથી પણ કંઈ વધારે બોલાયું નહીં. હું તરત ત્યાંથી ચાલી નીકળી અને દાદરે ચડતી હતી; એવામાં ખીરોજશા મને સામો મળ્યો.

“ હું જાઉં છું સુનાં, તું બાગમાં આવજે. ” તેણે કહ્યું, પણ મેં ત્યાં ન જવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો તેથી સીધી મારા ઓરડામાં ગઈ અને મારા સામાનની પેટી લઈને હું મારા શેઠના ઘરને છેલ્લી સલામ કરી ભાવનગર તરફ આવી.

પ્રકરણ ૯ મું.

નવાપરાતું પીઠું.

હું બાવનગર પહોંચી તે વેળા બપોર થયા હતા અને એક વરસ ઉપરાંતના વિયોગ પછી મારી બેહેનોને મળવાને મારો જીવ બહુ તલપી રહ્યો હતો, તેથી બારેબાર હું ધનાંબાઈ ઘોઠકાવાળાને ત્યાં ગયો. ત્યાં ખુરશોદ અને દીનાંને અતિ હર્ષ સહિત બેઠી. અગર જોકે ખુરશોદની વર્તણૂક મારી તરફ મને બેદરકાર લાગ્યાથી મારા આનંદને થોડોક આંચકો લાગ્યો, પણ મારી નાની બેહેન દીનાંના સ્નેહના બેહદ ઉમળકાથી તે ક્ષણ બંધુર દુઃખ પલકમાં તદન વિસરાઈ ગયું. દીનાં હસતી અને સજળ નેત્રે મારી કોટે વળગી પડી. મેં તેણીને ગાઠ આર્દ્રાંગન કીધું અને અત્યંત પ્યાર સહિત વારંવાર તેણીને પ્યારની ચુમીયો લેવા લાગી.

મારી બેહેનોને તપાસતી વેળા તેઓ ખંતેમાં આશ્ચર્યકારક સુધારો થયેલો મને જણાયો. ખુરશોદ જે હમણાં તેર વરસે પહોંચી હતી તેણી એક સુંદર, તેણીની ઉંમરના પ્રમાણમાં જરા ઉંચી અને પાકી સમજવાળી દેખાતી હતી, જેવામાં દીનાં જે અગ્યાર વરસની થઈ હતી તેણી જાડી અને ધણા રમુજી સ્વભાવવાળી દીસતી હતી. ખંતે એ ધણો સ્વચ્છ અને ભભકાદાર પોશાક પહેર્યો હતો, જે તેઓની જીંદગીની સ્થિતિથી વધારે ચડીઆતો જણાતો હતો તથા જો તેઓને લાયક ઉંમરે પહોંચતાં નોકરીમાં દાખલ થવાનું હોય તો તેઓની ભવિષ્યની આશાઓને પણ અનુકૂળ આવે એવો નહોતો. તેઓને પુછવાથી મને જણાયું કે, પા-

સેની એક નિશાળે તેઓ જતાં હતાં પણ ત્યાં મળતી કેળવણી તેઓના પોશાકની પેઠેજ હતી, એટલે કે તેઓની સ્થિતિ ચડીઆતી હતી. મને વળી તેઓએ કશું કે; થોડાક દિવસો થયાં તેઓ ધનાઞ્ઞાધ સાથે જમવા બેસતાં હતાં અને દિવાનખાનામાં તેણીનીજ ખાસે રહેતાં હતાં. આથી મને થોડોક ખેદ ઉપજ્યો. મારી બેહેનોના સુખ તરફ હું અદેખી નહોતી—પ્રુદા મને એવું ન સુઝાડે-એવું સુખ તેઓને કાયમ રહેવાને માટે હું મારી જીંદગી ખુશીથી અર્પણ કરત, પણ તે સુખ થોડા લાંબા વખત સુધી પણ ટકશે નહીં એમ મને અદેશો ઉપજ્યો.

મારી બેહેનો સાથે હું બેઠી હતી ત્યાં તરત ધનાંબાધ આવી. તેણી હંચા કદની, પાતળા બાંધાની અને સાઠ તરસની ધરડી ડાસી હતી. તેણીની આમડી ઉપર કરચલીઓ વળી હતી અને તેણીના પેપટની ચાંચ જેવા આકારના નાક ઉપર મોટાં ચરમાં લગાવેલાં હતાં. તેણી બહુ પૈસાદાર નહોતી તેમ ગરીબ પણ નહોતી અને અતિશય પરોપકાર બુદ્ધિવાળી હતી; પણ તેણીનો સ્વભાવ એટલેજ વિલક્ષણ અને મિનજી હતો.

એક સાંકડી અને બેડોળ ખુરશી ઉપર તેણી પુતળાની પેઠે અકકડ થઇને બેઠી અને જે ખુરશી ઉપરથી હું તેણીના આવવાથી ઉભી થઇ હતી ત્યાંજ બેસવાનું માયાળુ અવાજે તેણીએ મને કહ્યું. મારા સંબંધમાં થોડાંક પ્રશ્નો કર્યા પછી તેણી બોલી. “ હું એક બલી, સદાચારી અને નીતિમાં દ્રઢ પારસણ દેખાય છે અને ખરેખર તારાજ રક્તો ઉપર ચાલવાથી તને લાભ થશે; તેથી તારે પ્રયત્ન કરી કોઇ પૈસાદાર કુટુંબમાં મૂખ્ય દાસીની નોકરી બેળવ

વી. અહિં તારી જાને બેહેનોને હું અતિશય ચાહું છું અને યોગ્ય વખતે ગવરનેસ થવાને શક્તિવાન થાય એવી કેળવણી આપું છું. તેણી બહી છોકરીઓ છે, પણ ખુરશેદ જરા વધારે હઠીલી અને અભિમાની છે અને દીનાં આનંદી તથા ધણી ખુશ મિન-જ છે. હું ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે, તેઓ જાને ધણી સારી નિવડશે અને તેઓને માટે જોઈએ કરવાનો વિચાર મેં પેહેલાં રાખ્યો હતો તેના કરતાં વધારે કુરવાનો વિચાર મારા મનમાં હવે થયો છે પણ હું પોતે મારી ભેજે કરીશ. તેમાં કાઠને વચ્ચે નાંખવાની જરૂર નથી. જો સુનાંબાઇ, તું બાવનગરમાં રહે તો તારે પાખવાડીઆમાં એક વખત કરતાં વધારેવાર તારી બેહેનોને મળવા આવવું નહીં; કારણ કે તેથી તેઓનું મન બદલાઈ જાય એવી ધાસ્તી રહે છે. તારા બાઇ અરદેશરને પણ મેં આ પ્રમાણે જ કહ્યું છે. સોરાબ વિષે તો હું કહેવાને દિલગીર છું કે, આ ધરની નજદીક પણ આવવાની તેને મના કરવાની મને જરૂર પડી છે. ”

“ ખરેખર ? ” મારા વિચારો દુઃખદાયક રીતે એકદમ બીજે રસ્તે વળ્યાથી હું બોલી “ હું આશા રાખું છું પાર્થસાહેબ, તેણે કાંઈ બોટું કૃત્ય તો કર્યું નથી ? ”

“ ના, ના. હું એવો મજબુત આરોપ તેના ઉપર સુકતી નથી. ” તે ધરડી ડોસી બોલી. “ પણ મને શક છે કે, તે કુસંગ-તમાં પડેલ છે અને ધણો આળસુ થઈ ગયો છે. વળી સુનાંબાઇ, છેલ્લી વેળા તે અહિં મળવાને આવ્યો હતો તે પછી મારો એક રૂપાનો ચમચો એકદમ ગુમ થઈ ગયો છે. ”

“ દર્યાળ ખુદા ! પાર્થ, ” હું આંસુ ભરી આંખો સહિત બો-

લી. “ તમારી મતલબ એમ સમજવવાની તો નથી કે મારો—
અને આ છોકરીઓનો—બાપ ચોર છે? ”

“ મેં એમ કહ્યું નથી. ” તે બાપ બોલી. અને તે એવી શાં-
ત રીતે કે, તેથી મને અતિશય દુઃખ થયું. “ પણ ત્યાર પછીથી
મારે ઘેર તે આવી શકતો નથી. તારે બાપએ મને તે કંઈ હોય
અથવા કરતો હોય પણ તેથી તારી આ બેહેનો વિષે હું માઠો
વિચાર ધરાવું એમ તારે સમજવું નહીં. જ્યાં સુધી તેઓ સારી રી-
તે ચાલે છે ત્યાં સુધી તેઓના સગાંઓના કુકર્મોને માટે તેઓ જ-
વાબદાર હોય, એમ હું ક્ષણવાર પણ માતું નહીં. ”

આ પ્રમાણે તે ધરડી ઓરત બોલી અને મારા રોકવાથી તે-
ણી અધીરી થતી હતી એમ મને જણાયાથી મારી મુલાકાતનો અં-
ત આણવાને મેં ઉતાવળ કરી. તેણીએ મને ત્યાં રહેવાતું ક-
હ્યું નહીં અને મારી બેહેનોને બેટલા પછી હું થોડા કંઈ દુઃખી
અંતઃકરણ સહીત ત્યાંથી ચાલી નીકળી.

મેં હવે મારાં પગલાં દાકતર ઘરજોરજીના ધર તરફ ભર્યાં
અને ત્યાં જઈ પારણું ઠોકતાંજ તે અરદેશરે ઉઘાડ્યું. મને જોઈને
આત્માનંદ સાથે તે મને બેટી પડ્યો અને મને જણાયાવિના રહ્યું
નહીં કે, તે સુખથી દૂર હતો. તે મને અંદર તેના ઓરડામાં લઈ
ગયો. ત્યાં તે વેળાએ બીજી કોઈ નહોતું. મેં તેને તેના ઉઘાસી ચે-
હેરા બાબત પૂછ્યું અને જવાબ મળતાંજ અતિ દુઃખ લાગ્યું; કા-
રણુકે અમારા સુખદાતા દાકતર ઘરજોરજીને તેના મિત્રે કરેલા વિ-
શ્વાસધાતથી મોટી ખોટ ગઈ હતી અને તેથી તેના લેણદારોના પં-
જામાંથી સટકી જવાને તેને તેજ હહાડે સવારે બાવનગર અત્યાનંદ

છોડવું પડયું હતું. વળી અરદેશરે વધારે ક્યૌં કે, તેનો સરસામાન સધળો જાહેર લીલાઈમાં મુકાશે. આથી માફ દૃઢ્ય ધણુંજ અચ-કાયું, પણ દાકતર અરજેરજી બધરી છોકરીની જાનબથી મુક્ત હ-તો, તે દિલગીરીના મૂળને તદન તો નહીં પણ થોડું કમી કર-નાઈ હતું.

વળી અરદેશરને તેની દિલગીરીનાં બીજાં પણ કારણો હતાં અને તેણે મને ખાત્રી કરતાં વચનોમાં કહ્યું કે, જો હું ન આવી હોત તો તે મને લખી જણાવવાનો હતો. તેણે વળી વધારે ક્યૌં કે, લાંબો વખત થયા તે લખવાનું દિલ કરતો હતો પણ મને દુઃખ લા-ગશે, તેજ ચિંતાથી તેણે કલ્પ મ હાથમાં લીધી નહોતી. તેના વચ-નોથી મને ધાસ્તી લાગી અને મારી આતુરતા દૂર કરવાને માટે તે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

“ મારી વહાલી સુનાં બેહેન, પેહેલવેહેલાં મને એ ધાસ્તી છે કે, જે રીતે ધનાંબાધ ધોકડાવાળાં ખુરશેદ અને દીનાંને ઉછેરે છે તે તેઓને બલિષ્ઠમાં પ્રાયદાકારક નીવડે એમ મને લાગતું નથી. પેહે-લવેહેલાં મેં તને લખ્યું હતું તેમ ખરેખર તેઓ બીજી દાસીઓની સાથે રસોડામાં રહેતાં અને દિવસે એક સારી આખરદાર ગામઠી નિશાળે જતાં, પણ છેલ્લા થોડાક અઠવાડીયાં થયાં ધનાંબાધ ધોકડા વાળાંએ તે સધળામાં તદન ફેરફાર કીધો છે. ખુરશેદ અને દીનાંને સારો પોશાક પેહેરાવી ધનાંબાધ તેણીની સાથે દિવાનખાનામાં રાખે છે અને એક નવી નિશાળે મોકલે છે. ત્યાં તેઓ ગાતાં અને નાચ-તાં શીખે છે. ધનાંબાધનો ઈરાદો તેઓને ગવરનેસ બનાવવાનો છે અને હમણું સુધી હું મારી મરજી મુજબ તેઓની પાસે જઈ શક-

તો પણ થોડાંક અઠવાડીયાં ઉપર ધનાંબાઇએ મને કહ્યું કે, મારે વારંવાર મળવા ન જતાં પખવાડીયામાં માત્ર એક વાર જવું. હું જાણું છું કે ધરડી ઓરત તેણીના વિલક્ષણ મિનનને માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે અને તેથી મેં મનમાં કાંઇ દુઃખ ધર્યું નહીં, પણ મને ધાસ્તી રહે છે—આપણી ગરીબ બેહેનોને—”

મેં અરદેશરને બોલતો અટકાવી કહ્યું કે, હું હમણાંજ ત્યાં મળવા ગઇ હતી; તે ઉપરથી મને પણ એવુંજ અનુમાન થયું છે અને એવીજ ધાસ્તી લાગે છે.

“ પણ તે કાંઇ પૈસાદાર ગણાય છે. ” અરદેશરે બોલતું જારી રાખ્યું. “ અને તેણીની મિલકતની કુલ મુખત્યાર તેણીજ એકલી છે. ખરેખર હું ધારું છું કે, તે પણ એમ સાંભળ્યું હશે. વળી તેણીને કોઈ સગું વહાલું હોય એમ જણાતું નથી; કારણ કે કોઈ પ-રોણા તેણીને ઘેર હું કદી જોતો નથી તેમ કાંઇ આવતું હોય એમ કોઈને મોઢે સાંભળતો પણ નથી; તેથી આ સઘળી જાણતો ઉપર વિચાર કરતાં તે થવું શક્ય છે. આપણે આશા રાખવી જોઇએ તથા દાકતર જરજેરજીએ પણ મને ખાત્રી પૂર્વક કહ્યું છે કે, ધનાંબાઇ ખુ-રશેદ અને દીનાંની—આવી સારી જરદારત કરે છે, તો બેશક તેણીની સઘળી મિલકતનો નહીં પણ તેનો થોડોક ભાગ આપણી બેહે-નોને આપતી જશે. જે તેમ થાય તો આપણી બેહેનોની એટલી સારી જરદારત થાય છે તેને માટે આપણે દિલગીરી ધરવી નહીં જોઇએ. ”

“ નહી, જરાએ નહીં. ” હું બવિખ્યની ઊત્સુક આશાઓના બુક્કસાથી બોલી. “ પણ મને કહે વડાત્તા બાઈ, તું તારા દુઃખનું

સવિસ્તર કારણ કહી સુક્યો ? ” અહિં મેં તેના એહેરા તરફ ન-
જર કરી અરધા બીધેલા અવાજે પુછ્યું “ અને સોરાળ—? ”

“ અરે ! ” અરદેશરે અશુભ સૂચક રીતે તેનું માથું ધુણાવી
ઊદ્ગાર કાઢ્યો અને તરત તેનો એહેરા પડી ગયો.

“ દયાળુ ખુદા ! ” મેં નિસાસો સુક્યો. “ કાંઈ ખરાબ તો
થયું નથી ? તે હજી નવરોજજીને ત્યાં છે ? ”

“ હા. ત્યાં છે. ” અરદેશરે જવાબ આપ્યો. અને તે એવે
એહેરે તથા એવી રીતે કે, તેની ઉમરના પ્રમાણમાં તે ઘણો ગંભીર
જણાયો.

“ ત્યારે તારી એમ કહેવાની મતલબ છે કે, તે સુસ્ત થઈ
ગયો છે—કાંઈ કામ કરતો નથી—દુરાચારી થયો છે અને કુસંગતમાં
પડેલો છે ? ” મેં ધીમે અને ઢ્યુપડ્યુ મન સાથે પુછ્યું, કારણ કે
મને ઉડી ધાસ્તી પેસી ગઈ હતી કે, તેથી પણ વધારે ખરાબ તો
થયો હશે.

“ અરે મારી વહાલી બેહેન, ” અરદેશરે રડતાં રડતાં કહ્યું.
“ હું ઘણી દિલગીરી સાથે કહું છું કે, સોરાળ તું કહે છે તેવોજ
થયો છે અને મને ધાસ્તી લાગે છે કે, થોડા વખતમાં તે તેથી પણ
વધારે ખરાબ થશે. ”

“ મને સઘળું કહીદે, અરદેશર. મારાથી કાંઈ છુપાવ નહીં.”
મેં કહ્યું. “ તે મને ચોખ્ખું છે કે, મારે સઘળું જાણવું જોઈએ. ”

“ હું કાંઈ તારાથી છુપું રાખીશ નહીં સુનાં બેહેન, ” અર-
દેશરે આંખો લુછતાં જવાબ આપ્યો. “ પેલા હોમશે જુગારી અને
શાપુર છાકોટી નામના બે અતિ દુષ્ટ શખ્સો જેણે એક વેળા આ-

પણા બાપને તેને પીઠે ન જવા સારૂ અપમાન કયુ હતું તેઓને હું જાણુતી હોઈશ અને તેં જોયા પણ હશે—”

“ અને શું એમ કહેવાની તારી મતલબ છે કે, આપણો ભાઈ સોરાળ એ શખ્સોની સોજતમાં પડ્યો છે ? ” મેં બીધેને એહેરે પુછ્યું અને મારી નસો માંહેનું લોહી ઠરી ગયું.

“ હા. તેમજ છે. ” અરદેશરે જવાબ આપ્યો. “ હાલમાં તે તેઓની સાથે બહુ બમ્બા કરે છે. તે વાત દાકતર બરબેરજી પાસે નવરોજજીએ જાહેર કરી છે. ખરેખર આપણુ સધળાંની દયાને ખાતર તેણે સોરાળને ન્યાયાધિશ હજીર ઉભો કરીધો નથી, નહીં તો ક્યારનો તે કેદખાનામાં ગયો હોત. ”

“ અરે ખુદા ! ” હું બોલી. “ ખરેખર આ ધણા અશુભ સમાચાર છે. અલખત તું જાણેછે કે, ત્રણ અઠવાડીયા ઉપર સોરાળ મને મળવા આવ્યો હતો ત્યારે તેણે મને સુધરવાનું વચન આપ્યું હતું. ”

“ હા, તને મળી આવ્યા પછી તેણે મને કહ્યું હતું ” અરદેશર બોલ્યો. “ પણ તે પછીથી એકવાર મને મળ્યો નથી. ખરેખર મને જોતાંજ જાણી જોઈને રસ્તો બદલી આવ્યો જાયછે; પણ મને હમણાંજ ખબર મળ્યાછે જે, તે શાપુર છાકટો અને હોમલા જીગારીની સાથેજ રહેછે અને તેઓ પુષ્કળ પૈસા ઉડાવે છે. વળી આપણો કમબાગ્ય ભાઈ સોરાળ દિવસમાં પણ છાકટો થઈ અહિં તહિં ભટકતો ફરે છે. ”

“ અફસોસ ! અફસોસ. ત્યારે તે તદ્દન નાશકારક રસ્તા ઉપરછે ? ” હું મારા હાથે અફાળતી બોલી. “ હવે તે નહીંજ સુખરે ? નહીં—હું હમણાં જઈ તેને મળીશ. તેને હું સમજાવીશ. ”

આપણાં માંબાપના રહના તેને કસમ આપીશ—પણ અરે! ” હું એકાએક ધાસ્તીથી ચમકી બોલી. “ તે પુજ્જળ પૈસા બદ્દેલીમાં ઉડાવે છે? અને ધનાંબાઈ ધોકડાવાળાંએ મને હમણાં કહ્યું હતું—અરે! તે ભયંકર શબ્દો બોલવાને મારા હોઠ ઉપડતા નથી. ”

“ તું શું કહેવા માગેછે તે હું જાણું છું. ” અરદેશરે શોક ભરેલા અવાજે કહ્યું અને અત્યંત શરમાઈને—નીચું જોયું. “ ધનાંબાઈએ તે વિષે મને કહ્યું હતું. તું રૂપાના ચમચા વિષે કહેછે કે નહીં? ”

“ હા, તે વિષે. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ પણ તું એમ ધારે છે વાહાલાબાઈ કે, આપણો ભાઈ સોરાળ એવું ધોર કૃત્ય કરીશકે? ”

“ શું ધારતું તે હું જાણી શકતો નથી. ” તે બોલ્યો. “ તે વિષે વિચાર કરવાનેજ હું ઇચ્છતો નથી. ” મેં નિસાસો મુક્યો અને પછી અમે ઉડા અને હુઃખદાયક વિચારમાં ગરક થયેલે ચેહેરે એક બીજાં તરફ જોતાં થોડીવાર સુધી ચુપ બેસી રહ્યાં.

“ હું જમને તેની શોધ કરું છું. ” મેં આખરે કહ્યું અને ખુરસી ઉપરથી ઉઠી.

“ પણ રહે. ” અદેશર બોલ્યો. “ જરાવાર રહે. તે તારા વિષે તો મને કાંઈ કહ્યું જ નહીં. ”

પછી મેં મારી નોકરી કેમ છોડી તે વિષેની સઘળી હકીકત તેને કહી અને બીજી નોકરી જેમ અને તેમ જલદી મેળવવાને આગ્રહતા બતાવી; કારણ કે મારી પાસે જે કાંઈ પુજી હતી તેના વડે માત્ર એક જોડી નવાં કપડાં થઈ શકે એટલી હતી. પણ જો હું લાંબા વખત સુધી નોકરી વિનાની બેસી રહું તો તેના ઉપર મારું જીવન આધારું અશક્ય હતું.

“ દાકતર બરબેરજી સાથે ઝોળખાણવાળા ધણા વેપારીઓ છે ” અરદેશર બોલ્યો. “ તેઓને ત્યાં જઈને હું હમણાં તપાસ કરીશ. તું રાત્રે અહિંજ સુજે. મારા શેઠના ધરની રખેવાળ તને બિ-છાતું કાઢી આપશે અને તું સોરાળને મળીને પાછી આવીશ તે ફરમાન હું નોકરીને વાસ્તે તપાસ કરી આવીશ. ”

મેં હવે થોડા વખતને માટે અરદેશરની રજા લીધી અને મારા બાઈ સોરાળના શેઠ નવરોજજીના ધરનો રસ્તો લીધો. મેં તે લાંબક શેઠને તેની ઓફીસમાં બેઠેલો જોયો અને હું અંદર પેદી કે, તરત તેણે ધણી મેહેરવાની સાથે તેનો હાથ લાંબો કર્યો અને મેં તેને માન સહીન હાથ આપ્યો પણ તેણે માથું ધુણાવીને દિલગીરી બતાવી. હું રડી પડી, કારણ કે મારું હૃદય હમણાં તદ્દન બરાબ આપ્યું હતું અને મને દીરથું કે, સોરાળને હું જ કહીશ તે સઘળું નિરર્થક જશે. સોરાળ તે વેળા કારખાનામાં નહોતો; તેમ છેલ્લા એક અઠવાડીયાથી પોતાના કામને જરા પણ હાથ લગાડ્યો નહોતો, પણ પોતાના કુષ્ટ સોગતીઓ સાથે આખો દહાડો બહાર રખડી રઝળીને ધણી મોડી રાત્રે ઘેર આવતો અને કોઈ કોઈ વેળાતો આખી રાત બહાર રહેતો. તેના આખી રાત બહાર રહેવા વિષે નવરોજજી શેઠ તરફથી એને બાંધવામાં આવ્યું કે, છેલ્લાં થોડાં અઠવાડીયાં થયાં—જ્યારથી તે મારા બાઈ અરદેશરે કહ્યા પ્રમાણે તે બે બંદકીઓની સંગતમાં પડ્યો હતો ત્યારથી તે—તેમ કરતો હતો. છેવટે નવરોજજીએ કહ્યું કે, તેણે લાંબા વખત સુધી ધીરજ રાખી પણ હવે વધારે વાર સુધી તે સહન કરી શક્યો નહોતો; તોપણ દુઃખ અને દિલગીરી સાથે તેણે મને ખાતરી કરી આપતી રીતે વચન આપ્યું કે, મારી અને અરદેશરની

ખાતર સોરાળને થોડા વધારે દિવસો સુધી તે તપાસશે. મેં અંતઃક-
રણુ પુર્વક તેનો ઉપકાર માન્યો અને સોરાળને મળવાની આશાએ
ધણી આતુરતા સાથે ત્યાંથી આલી નીકળા.

ગામની બહાર પણુ નજદીકના નવાપરામાં એક પીકુંછે ત્યાં હું
ગઇ. તેનું બહારનું બારણું ઉઘાડું હતું પણ પાસે જતાંજ અંદરથી
ગવાતી એક ખિમત્સ લાવતી મારા કાન ઉપર આવી. હું અટકી અ-
ને મેં કાન દબને સાંભળી. લાવણી હજુ જરૂરી હતી અને મારા
હૃદયમાં ધણી વેદના કારક લાગણી સાથે મારા બાઇ સોરાળનો અ-
વાજ પણુ મેં તે સથે મળેલો ઓળખ્યો. મને લાગ્યું કે, હું તે વે-
ળા ચીસ પાડી મુઠાખાઈ નીચે પડત, પણ ધણી મુસ્કેલીથી મારી
લાગણીઓ દેખાવી મારા મનની સમાધાની મેં જાળવી રાખી. જે
ઓરડામાંથી તે લાવણીનો અવાજ આવતો હતો તેના બારણા પાસે
ગઇ તો અંદર ડોકીયું કરવું સહેલ જણાયું. મેં તેમ કર્યું અને જો-
યું કે, પાંચ હમાણસો દારૂ પીતા અને ખીડીઓ ઝુકતા બેઠા હતા.
અગર જોકે આખો ઓરડો હુમાડાના વાદળાથી ભરાઇ ગયો હતો
પણુ તેમાંથી મેં મારા બાઈ સોરાળને બારણાની સામેના ટેબલ પાસે
બેઠેલો જોયો. તેનો ચેહરો દારૂના કેદથી જોસમાં આવેલો જણાતો
હતો. વાળ વિખરાઈ ગયેલા હતા. અગર જોકે, તે પુર્ણ છાકરો તે
અન્યો નહોતો પણુ તેમ યવાના રસ્તા ઉપર હતો. તેણે નવાં કપડાં
ની જોડ પેહેરી હતી. તેને હોમલા જુગારી તથા શાપુર છાકરાની
વચ્ચે બેઠેલો જોતાંજ મારા હૃદયમાં તિવ્ર વેદના યમ.

અહિં હવે આ બે શખ્સોનું વર્ણન કરવાને થોડી મિનિટ સુધી
અટકું છું. અગર જોકે તેઓનું વર્ણન કરવાનું કામ મને ધણુજ અ-

જીમતું છે. તેઓ અતિદુષ્ટ અને દુરાચારી હતા તેને લીધે—સ્વભા-
વિક રીતે તે મને ગમતા નહોતા; એટલુંજ નહીં પણ તેનાં બીજાં
પણાં દુઃખદાયક કારણો છે. જે રક્તે રક્તે આ વારતામાં આવશે.

શાપુર છાકટો તે વેળા ૩૫ વરસની ઉંમરનો હતો. તે એક
હીંગણો, પાતળા બાંધાનો અને ખુની દેખાવવાળો માણસ હતો. અ-
ગર એક તે જોર જીલ્લમથી પૈસા ખુંચવી લેવાનો ધંધો કરતો હતો
અને એજ કામમાં જગ નહોતર થયો હતો, પરંતુ હમેશાં શટેલ તુ-
ટેલ પોશાકમાં રહેતો અને વ્યભિચાર તથા બીજી બદ્દેલીમાં અત્યા-
નંદ માનતો. તે દારૂ પીવાનો ધણો શોખ રાખતો તેથી તેને શાપુર
છાકટાના નામથી સર્વ કોઈ ઓળખતું હતું.

હોમશે જીગારી દેખાવમાં તેનાથી તદ્દન જુદો હતો. તે એક
હીંગણો, જડો અને ફરબે બાવા ભાખરા જેવો ટુંકો ગરદનવાળો
હતો. બંદુકની ગોળીના આકારનું તેનું માથું હતું. તેનું નાક ટીપી ટી-
પીને એકેરા ઉપર ચપટું કરી મેળવી દીધું હોય એવું જણાતું હતું.
તેનું મોઢું મોઢું હતું, આંખો ઊંડી બેસાડેલી હતી અને એકેરા બે-
ડોળ હતો. આ સધળું મગજમાં ઉતારો અને તેથી હોમલા જીગારી-
ની છબીનો આબેહુલ ખ્યાલ તમને થશે. તેને જાણે અપરાધ કર-
વાનેજ લાયક કંઈ હોય એવો દેખાતો હતો. તે જીગારનો અઠંગ
બેલાડી ગણાતો હતો અને અત્યારે દારૂ પીતી વખતે પણ તેના
એવા દોસ્તો સાથે જીગારના સપાટા શરૂજ હતા. આવા બેશરમ,
હુઆ અને તોદાની શખ્સોની વચ્ચે મારા ભાઈને એકેલો બેચાથી
માફે લોહી ઠરી ગયું.

બચપણથીજ શાપુર છાકટો અને હોમલા જીગારીને હું નામથી

ઝોળખતી હતી. જ્યારે બાવનગરમાં કે તેની આસપાસની હદમાં કાંઈ તોફાન, ચોરી કે ગારામારી થતી ત્યારે તેઓનાં નામો અપરાધી તરીકે બહાર આવતાં. તેઓ જંને કચ્છસ્તાનની પાસેના બાગા તુટા ઘરમાં સાથે રહેતા હતા અને કોઈ કાંઈ વેળા તેઓ મોટી પેટીઓ મજબુત રીતે પેક કરીને ત્યાંથી બહાર ગામ મોકલાવતા હતા. તે પેટી ઉપર સિરનામું નીચે પ્રમાણે થતું હતું.

આ.૦ બે.૦ ચ.૦ ને પહોંચે.

સુરત.

આ ઉપરથી પોલીસ શકલાવીને ધણીક જારીક તપાસ કરતી પણ પરિણામ ક્ષતેહમાં આવતું નહોતું.

આ શખ્સોની સોજત ગારા બારીને નાશકારક હતી, એટલાજ વારતે હું તેઓના આ ખ્યાનમાં ઉતરી નથી, પણ ગારા દુર્બીચે મારી વારતાના સ્ટેજ ઉપર તેઓ કાંઈ થોડો ભાગ બળવતા નથી; જે થોડે વખતે ગારા વાંચનારની આંખો આગળ આપો આપ આવી રજુ થશે. હવે હું મારી વારતાની દોરી હાથમાં પકડું છું અને વાંચનારને સંજારી આપું છું કે, હું નવાપરાના પીઠાના જારણા પાસે બહાર ઉભી હતી અને મારા બાઈ સોરાજને શાહપુર તથા હોમજાની વચ્ચે ખેડેલો જોધને દેહેશત પામી હતી.

થોડીક મિનિટો સુધી હું સોરાજનો ચેહેરા તપાસતી ઉભી રહી, એવું જોવાને કે, તેની તે વખતની પડતી દશાને માટે તેને કાંઈ દિલગીરી ઉપજે છે કે નહીં; પણ તે તેને ક્યાંથી હુમલો? તે એક જીભની મશ્કરી કરવામાં સામેલ થઈ તેઓની સાથે મસ્તી કર-

કામાં ભાગ લેતો હતો. થોડીવાર સુધી જોઈ રહ્યા પછી મેં આગળ વધવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો અને હિંમત પકડીને અંદર પેહી.

“ અરે જુવાન સિ, તું કેમ આવી? ” પીઠાવાળાએ પુછ્યું. તે ખુરશી ઉપર બેઠો બેઠો ચોપડી વાંચતો હતો અને તે હવે મને જોઈને ઉભો થયો. “ મારો એક ભાઈ—જેવો નાશ તમારું આ પીકું કરશે—તેનું મારે કામ છે. ” મેં દ્રઢ અવાજે કહ્યું અને તે સાથે તેની તરફ દિલ્લગીરી અને ઠપકા ભરી નજર કરી.

“ અરે? સુનાંગાઈ? ” તે અચંચાથી બોલ્યો. “ મેં તને જાણખી નહીં. સોરાળને બહાર બોલાવું? ”

“ ના, હું તમારો આભાર માનું છું. ” મેં ઠંડી રીતે જવાબ આપ્યો. “તેની બેઠેલને આવી જગાએ અને તેનાં આવા સોગતી-ઓમાં શોધવા આવવાની જરૂર પડી છે, એમ જાણીને શરમાશે તો તે સુધરશે; એજ આશા રખાય. ”

“ શરમાશે? ખરેખર ? ” તે સોદેથી બોલ્યો. અને તે સાથે ખડખડ હસવા લાગ્યો.

પણ તેની તરફ વધારે ધ્યાન ન આપતાં મેં બારણું ઉઘાડ્યું અને હું જઈ ઉત્તરમાં ઉભી રહી; પણ તમાના ધુમાડાથી હું અત્યંત ઝુંગળાઈ ગઈ.

“ કાણ, સુનાં, તું છેકે? ” સોરાળ બોલ્યો અને એકદમ ઉભો થયો તથા મારા ત્યાં જવાથી જે લાગણી તેના મનમાં ઉપજાવવાની મારી મતલબ હતી તેજ અસરથી ગભરાઈ ગયો હોય એમ જણાયો.

“ બહાર જ સુનાં,—હું તને હમણાંજ આવી મળું છું. ”

તે બોલ્યો અને હોગલા જુગારી પાસે થઈને ચાલતાં લડતડત લાગ્યો.

“ નહીં, જમણ નહીં ઉડ્યું..” તે વિકળ સખસ બોલ્યો- “પણ આહ? ઉડ્યું, તારી બેઠેન કેવી ખુબસુરત થઈ છે? તેણીને અહિં આવી આપણી સાથે બેસવા દે. જે જગા ભાઈને માટે સારી છે તે બેઠેનને સારી હોવીજ નેઈએ. જે આ બેન્ય ઉપર જગા નહીં હોય તો મારા બોળામાં તેણીને બેસારીશ. ”

એમ કહીને ખડખડાટ હસતા લાગ્યો અને મારા બાઈ શિવાય બીજા સમજા તેમાં સામેલ થયા. હવે શું કરવું. તેના વિચારમાં ગભરાએલા જેવો સોરાળ જણાયો.

“ આવ, સોરાળ. ખુદાવાસ્તે આવ બાઈ. ” મેં ધણી જુરસાદાર આજીજી સાથે કહ્યું અને મેં જોયું કે, સોરાળ અગાઉ કરતાં વધારે પીગળ્યો.

“ આ ક્યાંથી શું ટકટક કર્યા કરે છે ? ” શાપુર છાકટો બોલ્યો. “ હું ધાંડું છું ઉડ્યું, તું તારી બેઠેન સાથે બંધાઈ રહેવાનો તો નથી? અને જે એમ હોય તો હું તથા હોરમસજી તને એક સપાટમાં કાપી ન નાંખીએ તો થઈ રહ્યું સમજવું ”

“ સોરાળ, સોરાળ, બાઈ. ” હું ધણીજ દયા ઉપજાવે એવા અવાજમાં બોલી. “ બસો થઈને માત્ર થોડીક મિનિટને માટે બંદાર આવ. મારે ધણી અગત્યની વાત તને કહેવી છે. ”

“ ત્યારે સુકે હોઠે ન બોલ મારી પ્યારી. ” હોગલાએ બાંટલી મારી તમ્મ લાંબાવતાં કહ્યું અને ફરીથી તેનું મોઢેથી ખડખડ હસવું આખા ઓરડામાં ગાજી ઉઠ્યું.

“ સોરાળ, મારું આ પ્રમાણે અપમાન થાય છે તે છતાં તું

ઉભો રહે છે? ” હું બોલી અને મને લાગ્યું કે, હું હમણું તમ્મર ખાધ નીચે પડીશ; સોરાળ પણ અતિ દુઃખી લાગણીઓથી રી-ખાતો જણાયો અને જે તેના મનમાં થતું હતું તે સધળાનું ખરે-ખરું દર્પણ આ ક્ષણે તેનો ચેહેરો થયો. તેના સારા સ્વભાવે મારી ઈચ્છાને તામે થવાનું તેને ખેંચાણ કર્યું પણ તેના સોળતીઓના હ-સી કાઠવાની ખીકથી તે એજ જગાએ જડાઈ રહ્યો. વળી જે એ બદ્દેસોની વચ્ચે તે હતો તેઓએ તેના ઉપર સખ્ત કાણુ ખેસાડેલા હતા અને તેમાંથી કાઠ તેને ચાત્રવાનો રસ્તો આપતા નહોતા.

“ સોરાળ, આવીશ કે નહીં? આટલા લાંબા વિયોગ પછી તારી બેહેનને તું મળવા ચાહતો નથી બાઈ? તારે તેણીને કાંઈ ક-હેવું નથી? ” હું બોલી અને માનું છું કે, આ પ્રમાણે બોલતી વે-ળા જેવી જુસ્સાદાર આજીજી મારા ચેહેરામાં મેં જણાવી એ-વી કાંઈ ચોરતે કદી જણાવી હશે નહીં.

“ અરે ! આ શું ક્યારથી બકબક કર્યા કરે છે. ” હોમસો ધુરકમે “ મારે જે આવી બેહેન હોય તો ક્યારની મેં તેણીને લ-ત મારીને કાઢી મુકી હોય. જે ઉલ્લુ, તેણી તને ખરેખર ચહાતી હોય તો તારા મિત્રો તે તેણીના પણ મિત્રો છે એમ તેણીએ માન-વું જોઈએ. ”

“ હું પણ તેજ કહું છું. ” શાપુરે ટાપસી પુરી અને તેઓ-ના ખીજ સોળતીઓ પણ એકમત થયા.

“ એક મિનિટને માટે માફી માગું છું. ” સોરાએ કહ્યું અને એકએક હિંમત પકડીને દ્રઢ થયો હોય એવો જણાયો. “ હું તે-ણીને ત્રણચાર શબ્દો કહીને હમણું પાછો આવું છું. ”

આ પ્રગાણે કહીને તેણે પોતાની પાસેની ટંગલ એવી રી-
તે ખસેડી કે, તેના ખંને સોગતીઓની વચ્ચે થઇને ચાલવાને તે
શક્તિવાન થયો અને ઉતાવળાં પગલાંથી તે ઓરડા બહાર આવ્યો;
પણ તેની પછવાડે હોમલાનો ગર્જના કરતો અવાજ સંભળાયો
કે, જો ઉઠ્યુ, તણુ મિનિટમાં તું પાછો નહીં આવે તો હું તથા
શાપુર તારી સાથે કદી બાલશું નહીં. ”

આ શબ્દો મારા ભાઈના કાન ઉપર આવતાંજ તેને કાંઈ ક-
ડવાં વચનો યડાડતો મેં સાંભળ્યો અને મને ઉતાવળથી પીઠા
બહાર લેઈ જઈને તેણે તિક્ષણ અને જંગલી અવાજે કહ્યું. “ તું
અહિં મને શા વાસ્તે શોધવા આવી? ”

“ જે જગાએ તું મળવો જોઈએ ત્યાં મેં પેહેલી તપાસ ક-
રી. ” હું બોલી.-

“ નવરોજી શેઠના કારખાનામાં કે? ” તેણે પુછ્યું. “ વા-
ર, ત્યારે તેણે બેશક મારા વિષે કાંઈ તરેહવાર વાતો ધડી કાઢી હશે. ”

“ મેં મારી નજરે જોયું તે કરતાં વધારે ખરાબ તેણે કાંઈ
કહ્યું નથી. ” મેં ત્રણ પણુ ધણી દિલગીરી ભરેલા ઠપકામાં જવા-
બ આપ્યો. “ અરે ! સોરાળ, છેલ્લી વેળા તું મને મળવા આવ્યો
હતો ત્યારે તેં જે વચન આપ્યું હતું, તે આ રીતે પાળે છેકે?
અરે ખુદા ! તારું શું થશે ભાઈ? તે વિષે વિચાર કરતાંજ મને
ધુનરી છુટે છે. તે બદ્દેસે તને અતિ ખરાબ રસ્તે ચડાવશે. ”

“ હું તને કહું છું સુની, ” સોરાળ તોછડાઈથી બોલ્યો. “ કે
જો તું મને શિખામણ દેવા આવી હોય, તો હું અને તું હમણાંજ
એકદમ જુદાં પડશું. એવી શિખામણ હું કદી પસંન કરતો ન-

થી અને કદી કરી નથી. મારા મિત્રો સાથે બેસીને—”

“ મિત્રો ? ” મેં ગર્જના કરી. “ તું તે બદમાસોને મિત્ર કહે છે ? અરે સોરાળ, જો આપણાં વહાલાં માળાપ જીવતાં હોત તો તું તેઓની આગળ તારા આ મિત્રો વિષે કશું બોલી શકત વાર ? ”

“ હું એમ ઈચ્છું સુનાં, કે તું આવી રીતે મારી સાથે વાત કર નહીં. ” મારા બાધએ કહ્યું અને તેણે પાછો ફરી પીઠના બારણા તરફ બેઝેતીથી નજર કરી.

“ કેમ નહીં ? ” હું બોલી અને તેનો હાથ પકડી તેને જરા વધારે દૂર અંધારામાં હું લઈ ગયો. તે વખતે મારું હૃદય આશાથી પ્રડપડવા લાગ્યું, કારણ કે મેં ખરેખર ધાર્યું કે તે પીગબો હશે. “ પ્યારા બાધ, તે શમ્સો જે દુરાચરણને માટે ગામ પ્રસિદ્ધ થયેલા છે તેઓની સોગત તું છોડીદે અને બહારના સઘળા લોકોનો ત્યાગ કરી તારા કામમાં ધ્યાન આપ. યાદ કર મારા પ્યારા બાધ, કે આપણાં વહાલાં માળાપો આ દુનિયામાં આપણાથી વિખુટાં પડ્યા છે પણ બીજી દુનિયામાંથી તેઓ આપણી ઉપર જોઈ રહ્યાં છે. તને આવે કુમારો ચાલતો જોઈને આપણી પ્યારી મા જે તને વહાલ ગતાવતી તેણીને તથા આપણા અતિ પ્યારા બાવાજી જે તને તેનો પ્રાણ કહીને બોલાવતા હતા તેને કેટલી વેદના થતી હશે ? આપણા એકવાર સુખી ધરનો, આપણે સઘળાં એક બીજાં ઉપર સ્નેહ રાખતાં તેનો અને જો આપણામાંથી કોઈ રડતું તો આપણે સઘળાં તેની પાસે દોડી જઈને તેને કવી રીતે દિલાસો આપી શાંત કરતાં તે સઘળાનો વિચાર કર અને હમણાં હું તને આ પ્રમાણે કહું તેને વાસ્તે મારી ઉપર બીજકુલ રીસ કર નહીં. વળી વહાલા બાધ,

તું મારા કરતાં મોટો છે અને સૌથી મોટરો હોવાથી મારે એકલીએ તને આશ્રય અને રક્ષણને વાસ્તે વળગવું જોઈએ નહીં પણ નાનો બાધ અરદેશર અને બીજી બંને નાની બેહેનોને પણ વિશ્વાસુ પ્યાર અને માન સહીત રક્ષણાર્થે તારી તરફ નજર કરાવવાને તારે શક્તિવાન થવું જોઈએ. અરે સોરાળ, આપણુ સધળાના સંભાળનાર તરીકે તારે ગણવાનું છે અને આપણાં મરહુમ માળાપના કસમ આપી તને વિનંતી કરું છું કે, તે દુષ્ટાની સોગત તું છોડીદે; કારણ કે તે તને નાશના રસ્તા ઉપર દોરીને લઈ જાય છે. ”

હવે મારો અવાજ મારી છાતીને આંચકો આપી નીકળતાં દુસકાંઓથી ગુંગળાઈ ગયો અને મારા બાધના બંને હાથો મારા હોઠ સુધી ઉચકીને મેં તે બચ્ચી તથા આંસુઓથી ભરી દીધા. તેહંગન પીગળ્યું હતું તે વિષે મને શક નહોતો. અગર જો કે, તેનો ચેહેરો તપાસવાને ઘણું આંધારું હતું પણ તે ઝડપથી શ્વાસ લેવા લાગ્યો. તેના હૃદયના ઉતાવળા ધગકારા મને જણાતા હતા અને તેણે તેના હાથો મારી પાસેથી પાછા ખેંચી લેવાને પ્રયત્ન કર્યો નહીં.

“ મને કહે બાઈ, ” મેં ફરીથી બોલવાની શક્તિ લાવીને પુછ્યું. “ તું તે સંગત છોડી દઇશ કે નહીં ? અને હમણાં તું મારી સાથે ચાલી નીકળીશ કે કેમ ? ”

આ ક્ષણે પીકાના આરણ્યમાં એક શખ્સ આવી ઉભો રહ્યો જેનાથી અમે ૩૦ વારને છેટે હતાં તેને મેં થરથરાટ સાથે ઓળખ્યો કે, તે હોમલો જુગારી હતો. તેણે યુમ પાડીને કહ્યું. “ઉદ્ધુ, હવે તું એકદમ આવ; નહીં તો હું અને શાપુર ચાલ્યા જઈએ છીએ.”

મારો દરિદ્ર અભાગીયો બાઈ જેણે પોતાની અક્ષય વેચીખા-

ધી હતી તેના મન ઉપર ઉપલા વાક્યે જાડુની માફક ધણી ઉડી અસર કરી અને તે સામે ધડીવાર પણુ ટકાવ કરવાને તદ્દન અશક્ત જણાયો. તેણે તરત તેના હાથ પાછા ખેંચી લીધા અને મને ઉતાવળા આવેશી અવાજમાં કહ્યું. “ વાર સુનાં, તું જીએછે કે મારે પાછો ગયા વિના છુટકો નથી. જો હું નહીં જાઉં તો તે મારા દિલોગ્મન દોસ્તદારોને દુઃખ લાગશે. હવે તું આવતી કાલે મારા શેઠને કારખાને આવજો. આપણે બંને ત્યાં મળશું. ”

“ રહે—એકશબ્દ—હું તને કસમ આપું છું. ” મેં કહ્યું અને દિલગીરીથી અરધી ગાંડી જેવી થઈ જવાથી મરણીયા માણુસની પેઠે તેને વળગી પડી.

પણુ તેણે જલદીથી મને એક જાણુએ હાસેલી અને બીજી પળે પીઠાને ખારણુ તેના ભયંકર મિત્રને જઈ મળ્યો. પછી મેં તેઓ બંનેને અંદર જતા જોયા અને જાણુ મારી છાતી ધાટી જતી હાથ એવી લાગણીઓ સહીત હું દાકતર ખરબેરજીના ઘર સુધી પાછી ધસડાતી આવી.

જે સઘળું બન્યું હતું તે અરદેશરને મેં કહી સંભળાવ્યું અને અમે બંને એ સાથે બેસીને એ કમખાત ભાઈનાં કાળાં કમોં યાદ કરીને તે ઉપર ખુબ આંસુ પાડ્યાં. દાકતર ખરબેરજીના ઘરની રખેવાળે મને સુવા વાસ્તે બિછાતું કાઢી આપ્યું અને બીજી સવારે વેહેલાં હું તથા અરદેશર શેઠ નવરોજીને ઘેર ગયાં; એવી આશાથી કે સોરાળને જહાર જવાનો વખત થાય તે અગાઉ તેને પકડવો, પણુ અમારી અવર્ણનીય વેદના સાથે અમે જાણુ કે, સોરાળ રાત્રે ધણુ મોડો ઘેર આગ્યો હતો તથા અતિ કેદમાં હતો પણુ સવારે

વેહલો ઉઠી નાસી ગયો હતો. અને તેણે જતી વખતે શેઠ નવરો-જીના નામથી એક ચીઠી લખીને મુકી હતી તેમાં તેણે એક અઠવાડીયાની રજા માગી હતી અને તે મુદત પુરી થયે પાછો આવવાનું વચન આપ્યું હતું. આથી મને તથા અરદેશરને એટલું દુઃખ લાગ્યું કે, શેઠ નવરોજીએ અમને તેના દિવાનખાનામાં બોલાવી બેસાડ્યાં અને પછી અમે થોડાં શાંત થયાં ત્યારે મારા સંબંધમાં તેણે મને પુછવાથી મેં તેને જણાવ્યું કે,—હું નોકરીથી બહાર હતી અને જેમ જાને તેમ જલદી જીજી નોકરી મેળવવાને આતુર હતી. તે ઉપરથી જાણે એકાએક તેને કાંઈ સાંભરી આવ્યું હોય તેમ તેણે એક વર્તમાનપત્ર ઉઘડ્યું અને થોડી મિનિટો સુધી જાહેરખબરની કોલમો તપાસ્યા પછી તેણે નીચે પ્રમાણેની નોટીસ ઉપર મારું ધ્યાન ખેંચ્યું.

જેઘએ છીએ.

એક વેપારીના કુટુંબમાં એક કરાંણી કરીયાણા સંબંધી સંપૂર્ણ જ્ઞાન તેને હોતું જોઈએ અને ખુદથી ડરતો રહે એવો હોવો જોઈએ. વળી તેજ કુટુંબમાં એક દાસીને માટે પણ જગા છે. તેણીને સાદું સીવવાનું કામ આવડતું હોતું જોઈએ તેણી ચારસી મત પ્રમાણે જરતોરથી ધર્મ ઉપર આસ્થાવાળી હોવી જોઈએ અને સાધારણ જીજી રીતે પોતાને ઉપયોગી કરવામાં તેણીએ વાંધો ઉઠાવવો નહીં જોઈએ. નીચલે શિરનામે સરટીક્રિકેટ સહીત અરજી કરવી.

પે. ૫૦ પા. ૫૧૩.

ત્રણ દરવાજા પાસે.

અમદાવાદ.

“ હવે નવરોજી શેઠ પોતાના એહેરા ઉપરના અરધા હા-
ર્ય સાથે જોડ્યો. “ આ જાહેરખગર પેસ્તનજી પાવડી નામના
એક મારા જુના મિત્ર તરફથી છે. તે ગાંધી તરીકે બોહોજો વે-
પાર ચલાવે છે અને હાલમાં તે કાંઈ કાગ સાફ અહિં બાવનગર-
માં આવેલો છે. તે અને તેની ઓરત ગણાં ધર્મ સુસ્ત માણસો છે.
તારે તે જગ્યાને માટે ઉમેદવાર શા વાસ્તે ન થવું, તેનું કારણ
હું સમજતો નથી. તેઓના ધરની રીતભાતથી હું અજાણ્યો છું
કારણ કે હું કદી અમદાવાદમાં તેમને ઘેર પડેલો થયો નથી,
પણ પેસ્તનજી, અને હું નાનપણમાં એકજ નિશાળે બાણતા ત્યાર-
થી તેની સાથે મારે મિત્રતા થઈ છે. તે શાંત સ્વભાવનો અને
આળસદાર પારસી ગૃહસ્થ છે એમ હું જાણું છું. હવે ત્યારે તું
તે નોકરી વાસ્તે શું કહે છે?”

મેં ઘણા આનંદ સાથે ત્યાં રહેવાની મારી મરજી જણાવી
અને શેઠ નવરોજી પાસેથી બધાગણ—ચીટ્ટી લઈને એકદમ લા-
તી તરફ મારા બાધ અરદેશરને સાથે લઈને ગઈ કારણ કે ત્યાં પે-
સ્તનજી પાવડી રહેતો હતો. તે ઉંચા કદનો, પાતળો માણસ હતો.
તેનો એહેરા કીકડા તથા નિસ્તેજ હતો અને માથા ઉપરના સધ-
ળા વાળ સફેદ હતા એ સમજાવું મેં બહારથી જોયું. અરદેશર બ-
હાર ઉભો રહ્યો અને હું અંદર તેની પાસે ગઈ અને મારા આ-
વવાની મતલબ જણાવી. તે તેણે ઘણા ધ્યાનથી સાંભળી લીધા
પછી શેઠ નવરોજીનો કાગળ વાંચ્યો. તે કાગળ તેણે બેવાર વાં-
ચ્યો પણ હજી સુધી એકે શબ્દ તેના મોઢામાંથી બહાર નિકળ્યો ન-
હોતો. પ્રીતી તેણે સિરનામું વાંચ્યું અને ખાત્રી કીધી કે, તે કા-

ગળ તેની ઉપરજ લખેલો હતો. અને પછી તેણે પોતાના ગળવામાંથી મોટી કાળી તોંધપોથી કાઢી તેમાં ચુક્યો અને તે તોંધપોથી પાંધી ધીમેથી તેણે ગળવામાં ચુકી.

“ નવરોજીના કાગળમાં લખેલી સુનાંબાઈ તુંજ છે કે ? ” તેણે આખરે વિચાર પૂર્વક ધણી ધીરજથી ચુપકી તોડી અને મારા તરફથી હાનો જવાબ મળતાં તેણે ખોડવું જારી રાખ્યું. “ તે મારી જાહેરખતર જેઠ હશે અને તું જાણતી હોઈશ કે, મારે કેવી આશા કરડી જેઠએછીએ. વળી હું તેણીના તરફથી કેવી આશા ધરાવું છું તથા તું દીનચુસ્ત વક્ષણની છે એવી તારી પક્કી ખાત્રી તને છે ? ”

“ હું માનું છું સાહેબ, કે ધર્મ સંબંધી અગત્ય જોગ મને સારી સમજ છે. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ હું આશા રાખું છું જીવાન સ્ત્રી. ” પેસ્તનજીએ કહ્યું. “ કે તને વાંચતાં લખતાં તો આવડતું હશે ? ”

“ મને આવડે છે સાહેબ. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ અને તું સાદું સીવણ કામ કરી શકે છે ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ હા, સાહેબ. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ તું જાણકને સાચવી શકીશ ? ” તેણે પૂછ્યું અને મારી તરફ એક નજરે જેઠ રજો જાણે મારા જવાબ ઉપરજ સમજા આપાર હોય. મેં હા કહી.

“ હું સમજી જાણત વિષે બહુ ચોકસી કરું છું જીવાન સ્ત્રી, ” તે બોલ્યો, “ અને મારી ઓરત પણ એવીજ ચોકસ છે. તે મણી-જામણતપકા સ્વભાવની, દાખલો લેવા લાયક અને દીન મિનજની પ્રામાણ્યસ્ત્રી છે. તેણી એક લક્ષી સ્ત્રી, માયાળુ સોજતી અને સલા-

હકાર મિત્ર છે, તેથી જો તું તેણીની સાથે મળતાવડી થઈ શકે એ-
મ હોય તો તને રાખવામાં મારે કાંઈ હરકત જેવું દીસતું નથી. ”

મેં તેને ધણો આભાર બતાવ્યો અને મારાથી બનતી કાશી-
શ કરી તેને પુણું સંતોષ આપવાની ઇચ્છા જણાવી.

“ અને હવે પગાર વિષે શું ? ” તે બોલ્યો. તે વિષે મેં તે-
ની મરજી પ્રમાણે રહેવા ખુશી જણાવી અને કહ્યું કે, મોજ્ય કપડાં
અને રહેવાની સગવડ એજ મારી જરૂરીયાત હતી.

“ વાઈ ત્યારે. ” પેસ્તનજીએ ધણી ગંભીરતાથી કહ્યું. “ વ-
રસના પચાસ રૂપિયા તને આપશું અને વખતે વખતે મારી ધણી-
યાણી પીલાં તેણીનાં ઉતરેલાં કપડાં આપશે. જો તું તેણીને પસંદ
આવીશ તો વરસની આખરે તારા પગારમાં વધારો કરી આપવામાં
આવશે. ”

અગર જો કે રેડીમની લોજમાં મને પગાર મળતો હતો તેના-
થી આ પગાર કમતી હતો. પણ મેં ના કહી નહીં અને કબુલત
આપી નોકરીમાં દાખલ થઈ.

“ હું આજની બપોરની ગાડીમાંજ અમદાવાદ જવાનો છું. ”
પેસ્તનજીએ કહ્યું. “ અને તેથી તારે મારી સાથે આવવું હોય તો
તૈયાર થા. ”

મેં તેની સાથેજ જવાની ઇચ્છા જણાવી, કારણ કે એકલાં
જવાનો વિચાર મને પસંદ નહોતો. મારા નવા શેઠ પેસ્તનજીની
ચોડા વખતને માટે રજા લઈ ઉતાવળથી અરદેશરને મળી. તે પછે
ગાંડો ફરામ, પેલો બિચારો મૂર્ખ જેના વિષે આગળ કું બોલી
છું તેને મારા શેઠના ઘરમાં પેસતાં બોલ્યો. તેના હાથમાં એક મો-

દી પેટી હતી અને તે ઉપર દોરડાં બાંધી મજબુત કરી હતી. દોરડાંની ગાંઠો ઉપર સીક મારેલાં હતાં.

“ વાઈ છોકરી, ” તેણે મારી તરફ તાકીને જોઈ રહ્યા પછી કહ્યું. “ તને જોઈને હું બહુ આનંદ પામ્યો છું. તું ફરીથી મળી તેથી ધણો રાજી થયો છું. તું ધણી ખુશસુરત દેખાય છે—ધણી સ્વસ્થતાન. તું મને જુલો તો ગઈ નથી? ના. એમ હોય નહીં, એમ હોય નહીં. કેમ છો અરદેશર? તું ધણો સુંદર છોકરો થયો છે. મરીબ ફરામ તરફ હમેશાં માયાળુ રહે છે. કોઈ વેળા એકાંક પેસો ફેંકે છે તેને જુલો જમણ નહીં—એમ હોય નહીં, એમ હોય નહીં. ” અને તેણે પોતાની વિચિત્ર વ્યવસ્થામાં દાંતીયાં કર્યાં.

જેવામાં તે આ પ્રમાણે બોલતો હતો તેવામાં ચાકરે આવીને પુછ્યું કે, તે શા વાસ્તે આવ્યો હતો? પછી હું અને અરદેશર ત્યાંથી ચાલતાં થયાં. હું પેસ્તનજીની નોકરીમાં રહી હતી તે વાત મેં અરદેશરને કહી. મેં મારી જવાની સમજી તૈયારી કીધી અને ખુરશીદ તથા દીનાંને મળી આવ્યા પછી અરદેશરની રજૂ લીધી. મારા મોઠા ભાઈ સોરાગના તથા અમારા બધા મદદનીશ દાકતર બરજોરજીના ખગર લખવાતું અરદેશરે મને વચન આપ્યું અને પછી અમે જુદાઈનાં આસુઓ ભરેલી આંખો સહીત વિપ્રુટાં પડ્યાં. લાતીમાં મઠ તો પેસ્તનજી શેઠ મારી રાહ જોતો જોતો હતો. એક બાકુતી ગાઠીમાં અમે ચડી બેઠાં અને મેં ધણી અચંચા સાથે જોયું કે, પેલી ગાંઠો ફરામની લાવેલી પેટી ઉપર મારા નવા શેઠ પેસ્તનજી પાવડીનું નામ લખેલું હતું. આંખો મને એકાએક વેઢેમ આવ્યો કારણ કે, શાપુર તથા હોમલા વિશે

મેં સાંભળ્યું હતું તે સધળું મને યાદ હતું; પણ થોડોક પળના વિ-
ચારે મારી ખાત્રી કરી આપી. નવરોજીએ મારા નવા શેઠ પે-
સ્તનજીની આગર વિષે મને પક્કી ખાત્રી કરી આપી હતી અને તે-
થી તે બદ્દેશો સાથે મારા નવા શેઠને કાંઈ પણ સંબંધ હશે એ-
વો ખ્યાલ વટીકે હું લાવી શકી નહીં. ગાડી ચાલવામાં આવી
અને અમે સ્ટેશનમાં આવ્યાં. મારા શેઠ મારી વાસ્તે એક ટીપ્પા-
ટ અમદાવાદ સુધીની લાવીને મને આપી તે લઈ હું બધરાંઓની
ગાડીમાં ચડી બેઠી અને મારો શેઠ પુરુષોની ગાડીમાં બેઠો. થો-
ડીક મિનિટ બાદ આગગાડીએ પોતાની મુસાફરી શરૂ કરી.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મારી બીજી નોકરી.

અમે અમદાવાદને સ્ટેશને આવી ઉતરી પડ્યાં અને ઘોડા ગા-
ડી બાંહે કરી તેમાં સામાન ભરી અમે ચડી બેઠાં. ત્રણ દરવાજા
પાસે મારા શેઠના ઘર પાસે ગાડી ઉભી રહી. એક કોમળ દેખાતી
ઓરત દરવાજે ઉઘાડી હાથમાં જતી સહીત ઉંચરમાં આવીને ઉભી
રહી તેણીને એહેરો ફીકો હતો અને તે ઉપર શૌકનાં ચિન્હો જે-
ખાતાં હતાં. પોશાકમાં તેણી બહુ સ્વચ્છ નહેાતી પણ થોડી કાંઈ
મેલી હતી.

“ વાંરે વહાંલો પેસ્તનજી, ” તેણીએ નમ્રતાથી કહ્યું “ તમે
જમદી પાંખા આવ્યા તેથી હું ધણી ખુશી થઈ છું. ”

“ કીક છે. તે પછીથી કહેજે. ” મારો શેઠ કરદી રીતે બોલ્યો. ”

માડીયાને સામાન સાંખ્યો અને અમે અંદર ગયાં પણ મારી શેઠાણી થોડીવાર સુધી મારી તરફ બમ્બર ચડાવીને બેઠ રહી અને પછી બીકથી તેણીના ધણી તરફ તેણીએ નજર કરી, જાણે કે કોણ હતી તે જાણવાની તેણીની ઇચ્છા થઇ હોય; પણ પુછવાની છાતી ચાલતી નહોતી.

“ આ જુવાન સ્ત્રી ” અમે ત્રણે ઉભાં હતાં ત્યાં પોતાનો કોટ ઉતાર્યા પછી મારો શેઠ બોલ્યો. “ એક આગરદાર, ભક્તિમાંન અને ઉપકાર સિળ માણસ છે. મારા દોસ્ત નવરોજજીએ તેણીને વાસ્તે સારો મત લખ્યો છે અને હું આશા રાખું છું કે, તેણી તને પસંદ આવશે. ”

“ હું પણ એમજ આશા રાખું છું. ” પીરોજખાન શેઠાણી ધીમેથી બોલી, પણ જે નજર તેણીએ તેજ પળે મારી ઉપર ફેંકી તેમાં જરાપણ પ્રીતિ બાવ નહોતો.

મારો શેઠ હવે રસોડા પાસે ગયો અને તોજીદી તથા હુકમ કરવાની રીતે “ આસી ” કહી હાક મારી. તરત એક ઘણો મંદી દેખાતી મધ્યમ વયની સ્ત્રી ઉભી રહી. તેણીની સંભાળ તમે મારા નવાશેઠે અને સોંપી અને મને વાળુ આપત્તનો તેણે હુકમ કર્યો. તે પછી મારો સ્ત્રી અને બતાવી સવારે મારે શું કામ કરવાનું હતું તે મને કહેવાનું તેણે તેણીને ફરમાવ્યું. મારાથી તપત્તવા પિના રહેવાયું નહીં કે, જે વખતે મારો શેઠ આ સધળી આજ્ઞા આપતો હતો તે વખતની દરખાશ મારી શેઠાણી જાણે પેતે એક ચાકરડી હોય તેમ જતી પકડી મારો શેઠની સાથે ઉભી રહી હતી

અને મારી તરફ તેણીની અવકૃપાળુ નજર તેણીએ જારી રાખી હતી.

મી. નવરોજીના કહેવા પ્રમાણે મારો નવો શેઠ પોતાના ધંધામાં આળાદ હતો. ત્રણ દરવાજા પાસે તેના જેવી સારી દુકાન ખીમ કાઢાવી નહોતી. અને તે ઘણો બકિતવાન, પરોપકાર બુદ્ધિવાળો અને આગરદાર માણસ તરીકે મનાયલો હતો. તેની દુકાન ખાતે બે નોકરો હતા અને બે ચાકરડીઓ હતી. એક તો પેલી ગંદી દેખાતી આસી નાગની ઓરત જે વાંચનારને ક્યારની ઓળખાવી છે તે અને બીજી હું હતી. મારી દાસી—એહેન બજારચીની સઘળી ધરજ અને ધરનું બીજું સઘળું સ્ત્રી—કામ કરતી હતી. ખોરાક તેણી તૈયાર કરતી ગિઠાંનાં તેણી ગિઠાવતી અને ધરને સાફ સુક પણ તેણીજ કરતી. દરેક શનીવારે આખું ઘર તથા તે માહેનો ધણું કરીને સઘળો સામાન તેણીને સાફ કરવો પડતો હતો અને તેથી તેણી હમેશાં ગંદી રહે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી જે શનીવાર એટલે ધોવાના દિવસ ગિવાય બીજે દહાડે તેણીને સાંપ થવાનો વખત મળતો તો તે ધણું આશ્ચર્યકારક ગણાતું. ઉનાળામાં તેણીને સવારના ચાર વાગતે અને શિયાળામાં છ વાગતે ઉઠવું પડતું હતું અને કદાચ મારો શેઠ તે વખતે તેને ઉઠાવી ન જુએ તો પોતે પડે તેણીને જગાડતો હતો. વળી ઉનાળા જેટલું વેહેલું તેણીને શિયાળામાં ઉઠવું પડતું નહોતું તેવું કારણ એજ કે, જે શિયાળામાં તેણી વેહેલી ઉઠે તો સખ્ત ટાઢને લીધે તેણીને તાપણી કરવાની જરૂર પડે; જે માસ શેઠના કરકસરીયા વિચારને અનુકુળ નહીં આવતું—ઉડાઉપણું હતું. તેણી ગરીબ, સારા સ્વભાવવાળી અને ખરેખરા માયાળુ અંતઃકરણની હતી. એક સુધામડીની પેઠે તેણીને કામ કરવું પડતું અને પગાર ઘણો નહોતો

હતો. વરસના ૭૦ રૂપિયા, લુગડાંવત્તાં તથા ચા—સાકર ખીજી નોકરોની પેઠે તેણીનાં પોતાનાં હતાં. અલખત મારે માટે આવી સ-રત નહોતી, કારણ કે મારે તો બાળકોની સાથે દિવાનખાનામાં બે-સીને જમવાનું હતું.

અને હવે મારા શેઠની દુકાન ખાતાના નોકરોના સંબંધમાં એક બે રાખ્દો કહીએ. એક આશરે ૨૯—૨૮ વરસનો જુવાન હતો. તે હંચો, પાતળો, ચાપલુસીયા દેખાવનો અને ખોરદેહ અવસ્થાની નિ-યાએશો પઢવામાં પોતાના શેઠ જેટલોજ ડોળધાલુ હતો. તે આવી આવીને વેણુ બોલતો અને અતિશય ખુશામતિયો હતો. તે પગના અગ્રુદા ઉપર ચાલતો—જણે નીચે કાંટા પાથરેલા હોય—આમ ચાલ-વાની તેની એક ઢળ હતી.

તેનો સોજતી તેના કરતાં વધારે નાનો, કદમાં વધારે નીચો પણ મજબુત, રીતબાત તથા વાતચિતમાં દેખીતો શાંત પણ કપટી હતો. જાને તેઓના પોશાકમાં અતિ સ્વચ્છ રહેતા. જેવી ચોખ્ખાધ મારો શેઠ પોતે પણ દુકાનમાં બેસતી વખત રાખતો હતો અગર જો કે ધરમાં ચોખ્ખાઈ તે અકવાડીયામાં એકજ વાર થતી.

મારા શેઠ પેસ્તનજી પાવડીને છ છોકરાં હતાં. ત્રણ છોકરા ત-થા ત્રણ છોકરી હતી. સૌથી મોટો દસ વરસની ઉંમરનો છોકરો હ-તો અને સૌથી નાનું બાળક થોડાક મહિનાનું હતું. મેં મારી આ-ખી ઉંમરમાં એવાં શાંત અને ગરીબ છોકરાં જીજ્ઞે કોઇ ઠેકાણે દીઠાં નથી. આ ગરીબાધ ઉપરથી એમ કહી શકશે નહીં કે, તેઓ-નો સ્વભાવ ઠંડો અને આગ્રાધિન હતો; પણ તે ગિયાણાં બાળકોમાં જૈતનજ નહોતું—તેઓમાં જરા પણ જુસ્સો નહોતો. તેઓ ભાગ્યેજ

રમવાનું પસંદ કરતાં અને રમતાં ત્યારે એટલાં કમળેર તથા માંદા જેવાં દેખાતાં કે, ખરેખર તેમને જોઇને મને હૃદયમાં દુઃખ થયું. મારા ગયા પછી એહેલે દિવસે તો મેં ધાર્યું કે, તેઓ નવી આયાંથી શરમાતાં હશે તેથી તેઓની સાથે મળતાવડાપણું બતાવવાને મેં મારાથી જાનતી મેહેતાત કીધી, પણ મારા અચળા સાથે મેં જોયું કે, તેઓ મારી કાઠે વળગી પ્રડયાં અને રડવા લાગ્યાં. હર્ષ ઉપજાને એના શાબ્દોથી તેઓનો મિબ્બજ ખુશ કરવાનો પ્રયત્ન હું કરવા લાગી તથા આસપાસ કુદવાને ઉત્કેરવા લાગી ત્યારે સૌથી મોટા ઓકરો બોલ્યો. “ જો અમે કાંઈ અવાજ કરશું તો અમારો બાપ દોડી આવશે અને ધમકી દઈ અમને મારશે. ” તરત મારી આંખમાંથી આંસુનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં, કારણ કે મારા શોઠનો સ્વભાવ કેવો હતો તે અને આ નિર્દોષ ઓકરાના કહેવાથી જણાઈ આવ્યું. તેની ઓરતના એહેરામાં જે બીજીપણું હું જોતી હતી તેનું કારણ પણ મારા સમજવામાં આવ્યું અને મારા શોઠનું જીવનમારપણું એક પળમાં ખુલ્લું થયું.

મારા અનુભવ જિયરથી જણાઈ આવ્યું કે, મારો શોઠ મેસ્ત-નજ માવડી અંતઃશુદ્ધિના ડોળ નીચે એટલું કંઈયે હૃદય રાખતો હતો કે, ધર સગંધી કામોમાં સખ્તાઈ વાપરનાર તેના જેવો જીવનથી શોઠ મારી આખી જિમરમાં મેં કદી બીજે કાઈ જોયો નથી. તે એકલા હલકા વિચારનો તથા એટલો મખખીયુસ હતો કે, તેનું આખે-હસ વર્ણન કરવાને મારી કલમ શકિતવાન નથી. તેના સમજના વિચારો પૈસા પેદા કરવા તરફજ વળેલા જણાતા હતા. તેના આ વલણે તેના માનની અધણી બધી લાસણીઓનો વધન નાશ તો કીધો નહોતો.

પણ અત્યંત કચ્છેર જનાની દીધી હતી. તે કરાંણીઓ તથા ખીન્ન નોકરો રાખતો તેનું કારણ એટલુંજ કે, એવો દેખાવ રાખવાની તેને જરૂર હતી. પેટ પુરતું અન્ન ખાવામાં તથા ખવડાવવામાં તેનો જીવ બહુ કચ્છવાતો હતો. આ નિયમમાં તે તદ્દન નિષ્પક્ષપાત હતો કારણ કે, પોતાને વાસ્તે પણ કાંઈ જુદો નિયમ તેણે રાખ્યો નહોતો. જેમ તે ખીન્નઓને ખોરાક માપીને આપતો તેમજ તે પોતે લેતો પણ જરાએ વધારો કરીને પોતાનો હમેશનો નિયમ તોડતો નહોતો. મને મારા ઔરડામાં જન્મવાનું ન મળતાં દિવાનખાંનામાં આવી જન્મવા એસવું પડતું હતું તેનું કારણ આજ હતું. જ્યારે કરાંણીઓ, મારો શેઠ તથા શેઠાણી જગી રહેતાં ત્યારે એક ઘંટ વાગતો એટલે હું બાળકો સહીત ત્યાં જતી. અમે જમતાં હોધએ તે તપાસવાને મારો શેઠ દરરોજ અમારી પાસે એસતો અને પછી એક ચીજને માટે ખીજવાર માગણી કરવાને કોઈ બાળકની છાતી ચાલતી નહીં. જે દલાડે તે હાજર નહોતો તે દલાડે તપાસ રાખવાને તેના બદલામાં મારી શેઠાણીને એસવું પડતું હતું અને તે વેળા બાળકોની માગણીને સંતુષ્ટ નહીં કરતાં દયાળુ માની હૃદય વેધક વેદના સાથે ના કંટુવી પડતી હતી, એટલુંજ નહીં પણ તેઓના “ બાહુજ ” ખાધરાપણાના વલણ તરફ પોતાની ગરજ વિરૂદ્ધ ધમકી આપી દાયમાં રાખવાની તેણીને જરૂર પડતી; કારણ કે જે મારા શેઠને એમ જણાતું કે ખોરાક વધારે જલદી ખુટી ગયો ત્યારે તે ઘણી કઠોર, ઘણી કરડી, અને અતિ સખ્ત બાપામાં તેનાં વહુને ખખેરી કાઢતો હતો તેથી તેણીને ડર રહેતો કે, જે તેણીનાં બાળકો વધારે ખાશે તો તેનો ઠપકો તેણીને ખમવો પડશે.

પોતાના ધરમાં આવી હદ બહાર કરકસર અમલમાં લાવવાને મારા શેઠને જીલ્લમી થવાની જરૂર પડી હતી. ખીજી બાબતોમાં પણ તે એવેજ હતો. ધરના વિસ્તારના પ્રમાણમાં નોકરો અતિ થોડા હોવાથી મારી શેઠાણીને ધરના કામકાજમાં આસીને મદદ આપવાની જરૂર પડતી હતી—જે કામને ખીજા કોઈ આબરૂદાર વેપારીની ઓરત હાથ પણ અડકાડતી નહીં—પણ શનિવારે તો આસીના કામમાં મદદ કરવી જરૂરની હતી અને તે દિવસે અમદાવાદના એક અતિ આબાદ સ્થિતિમાં ગણાતા પારસી વેપારી પેસ્તનજી પાવડીની ઓરત હાથમાં પાણીનું એક વાસણુ લઈ આસીની સાથે સરસામાન સાફ કરવા મંડી ગયેલ જણાતી. વળી તેણીના પોશાકની બાબતમાં પણ એવી હદ બહાર કરકસર કરવાની મારા શેઠની આજ્ઞા હતી કે, તેણીની સ્થિતિને છાજતો પોશાક પેહેરવો તેને અશક્ય હતો. કરાણી-ઓને પગાર ધણો નજીવો મળતો હતો અને દેખાવ ધણો આબરૂદાર રાખવાની જરૂર પડતી હતી. વળી તેહેવાર કે ખીજા કોઈ દિવસે રાત્રી મળવાની તો ખીલકુલ આશા નહોતી. વડો કરાણી જેતુનામ ખસે હતું તે છ સાત વરસ થયાં પેસ્તનજી પાવડીની નોકરીમાં હતો, પણ ખીજા કરાણીની વારંવાર ફેર બદલી થયા કરતી હતી. આ ખીજા કરાણીએ એક મહિનાની નોટીસ આપ્યાથી જે બહુરખખર એક વર્તમાન પત્રમાં જોઈ હતી તે આ જગ્યાને માટે હતી. હવે તે જોતું તાજુખી બરેલું હતું કે, મારો શેઠ આટલો નજીવો પગાર આપતા હતા તથા કામ ધણું સમ્પત્ત કરવાનું હતું અને પેટ પુરતું અન્ન મળવાના પણ સાંસા હતા તે છતાં ખીજો કરાણી કેવી રીતે મળી આવે છે તે જોવાનું હતું.

હું આવી તેજ રાત્રે મારી શેઠાણીની દ્રષ્ટિ મારી તરફ કેવી ફૂર હતી તે મેં ક્યારતું જણાવ્યું છે. તે પછી બે ત્રણ દહાડા સુધી મેં જોયું કે, તેણી એવીજ દ્રષ્ટિથી મારી તરફ જોયા કરતી; પણ રફતે રફતે તેણીના વિચારો બદલાયા અને જેટલી તેણી મારી તરફ અકૃપાળુ હતી તેટલીજ મેહુરબાન તરત થઇ. આ સધળાતું કારણ હું સમજી શકી નહીં અને જ્યારે તેણીની વર્તણૂક આટલી બદલાઇ ગયેલી જોઇ ત્યારે તે વિષે વિચાર કરવાને પણ હું ઠકી નહીં. તેણીએ માફ સધળું વૃતાંત અથવા જેટલું જણાવવા યોગ્ય હોય તેટલું જણવાની ખાએશ બતાવવાથી મારા માખાપનાં વખાણ કરીને મને તેઓએ કેવી સારી રીતે ઉછેરી તથા ઉમદા કેળવણી આપી હતી તે મેં જ્યારે તેણીને કહી સંભળાવ્યું ત્યારે તેણી વિચિત્ર ડાળથી મર્મવાળા બાર સહીત બોલી. “ સુનાં, આ તારા મનના ધોરણને તું વળગી રહેજે. તું જીવન અને દેખાવડી છે તથાપિ દુર્ભાગ્યે એવી સ્થિતિમાં આવેલી છે કે, સંસારી લોભ લાલચો તરફ ખુલ્લી મુકાએલી છે, તેથી તું બધી તરફની સાવચેતી તો રાખી શકીશ નહીં, પણ હું તને કહું છું તે ઉપર પુરતું ધ્યાન આપી મારા દરેક શબ્દો તારા અંતઃકરણમાં બરાબર ઠસાવી રાખજે. જો તું કાંઈ એવા કુટુંબમાં આવી પડે કે, તે કુટુંબનો ધણી પોતાની બૂલથી અણધારી રીતે તારી સાથે બોલવાની હિંમત બીડે અથવા અધર્મિત આચરણ આદરે તો તારે માત્ર તેને ઠપકા આપીને સંતોષ માનવો નહીં, પણ નોકરી છોડવાની ચેતવણી આપવી અને જો તેની વર્તણૂક વધારે અસહ્ય દેખાયતો તેજ ક્ષણે નોકરી છોડવાને તત્પર થવું. મારા કહેવાની મતલબ સમજો છે કે ? ”

“ હું સમજું છું બાઈસાહેબ. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ અને આપની સારી સલાહને માટે હું અંતઃકરણથી આપનો ઉપકાર માનું છું, પણ ખાત્રીથી માનજો કે, તમે આ સલાહ મને આપી નહોત છતાં એવે પ્રસંગે હું મારી પોતાની ગરજથીજ એ રસ્તો પકડત.”

“ તું તે તારા નિયમને વળગી રહેજો સુનાંબાઈ. ” મારી શે-ઠાણીએ હવે મારા ગાલ ઉપર પ્યારથી જે આંગળીની ટાપલી મારી તથા પોતાની પુણી કૃપાળુ નજર મારી ઉપર કરીને કહ્યું. “ ખરેખર તેથી તું તારી પોતાની ફરજ સારી રીતે યજ્ઞવી બીજના હકમાં અવસ્ય લાભ કરે. જો કોઈ ખુશસુરત દેખાવની દાસી પોતાના શેઠનાં અસબ્ય કહેણો માન્ય કરે અને બવિષ્યમાં તેને તેમ કરતો અટકાવવાને પુરતો તિરસ્કાર બતાવે નહીં, તો તે દાસી પોતાની સામે તેમજ તેણીની શેઠાણી સમે અતિ દુષ્ટતાનું પગલું ભરેજે; કારણ કે એમ થવાથી તે આંધળો શેઠ આડે રસ્તે જવાને લલચાય છે—અને એક વફાદાર ઓરત તરફ બેવશાઈ ભરેલું પાપનું પગલું—”

“ અરે બાઈસાહેબ. ” હું વચ્ચે બોલી ઉઠી. “ હું આશા રાખું છું કે, આવા દુષ્ટ કર્મ કરનારા માણસો તો ઘણા થોડાજ હશે.”

“ તારા આ જવાબથી હું ઘણી ખુશી થાઉં છું. ” મારી શે-ઠાણીએ કહ્યું. “ કારણ કે તે સાબીત કરી આપે છે કે તું દેખાય છે એવીજ નિર્દોષ અને બીન અનુભવી ખરેખર છે. પણ જ્યારે સંસાર વ્યવહાર તારા સમજવામાં આવશે અને લાંબા વખત સુધી નોકરી કરીશ ત્યારે તને જણાશે કે, મેં કહી એવી અવિચારી અને દુષ્ટ ઓરતો ઘણી—અરે !—પાર વિનાની છે; પણ ચાલ હવે આપણે આપણી વાત ફેરવીએ. ” તેણીએ એકાએક વધારો કર્યો.

“ અગર હાલ તે વિષય ઉપર વધારે લંગાણુ નહીં ચલાવીએ. ”

જમી રહ્યા પછી આ વાતચિત થઇ હતી અને તરત મારી શેઠાણી વાત કરતી અટકી જારી પાસે જઇને એક ખુરસી ઉપર બેસી ગઇ; જાણે તેણીએ કાંઇ વાતચિત કરીજ નહોય એવો ગંભીર દેખાવ ધારણુ કર્યો. થોડી વાર સુધી તો હું અચંગામાં રહી કે, મારી પાસેથી એકદમ ખસી નીકળવાનું તેણીને શું કારણુ હશે ? વળી મને ધારતી લાગી કે, રખેને તેણીને મારી વાત ઉપરથી રીસ ચડી હોય; પણ તરત મારો સધજો વેહેમ દુર થયો, કારણુ કે મારો શેઠ જારણું ઉઘાડીને અંદર આવતો હતો તેથી મારી શેઠાણીને આટલું વિચિક્ષણુપણું દેખાડવું પડયું હતું. તેણીએ મારા શેઠના પગલાંનો અવાજ સાંભળ્યો હતો, કારણુ કે તે ખાસ અવાજ ઝોળખવાને તેણીના કાન અતિ તિવ્ર થયેલા હતા.

“ શું ? ” જે સખ્ત અવાજમાં પોતાની ઓરત સાથે મારા શેઠને બોલવાની ઢબ પડી હતી તેજ અવાજમાં તેણે કહ્યું. (અગર જો કે મારા સાથે બોલતી વેળા તો તે અતિ સભ્ય વચ્ચનો વાપરતો હતો.) “ વાસણો વગેરે હજુ કાંઇ સાફ કર્યું નથી ? પીલાં, તારે તપાસ રાખવો અને જો આ સુની છોકરાંઓને તેમની મરજી માફક પેટ ઠાંસીને ભરવા દે તો તારે તેઓને અટકાવવાં. ”

“ હું તેઓને તપાસતી બેઠીછું. ” મારી શેઠાણીએ ધણા નમ્ર અવાજમાં બીધેલે એહેરે જવાબ આપ્યો. “ અને હું તમને ખાતરીથી કહું છું કે—”

“ તારે મને કાંઇ ખાતરીથી કહેવાની જરૂર નથી. ” મારો શેઠ સખ્ત કરડા અવાજથી વચ્ચે બોલ્યો. “ કારણુ કે મારે આં-

ખો છે અને હું જોઈ શકું છું. હું ટેબલ ઉપરથી ઉઠ્યો ત્યારે આ માંસનો કકડો અહિંથી અહિં સુધી કાપેલો હતો અને તું જુઓ છે કે, તે કેટલો બધો ખવાઈ ગયો છે. આવતી કાલને વાસ્તે હવે શું રહેશે ? વળી આ રોટલા તરફ જો હમણાંજ તે અહિં સુધી ખવાયો હતો અને જો કે તે કેટલો બાકી રહ્યો છે ? ” અને જો વસ્તુઓ વિષે તે બોલતો હતો તેવું માપ તેણે ઉપર પ્રમાણે કહેતી વખતે છરી ઉપર બતાવ્યું.

“ વાઈ, હું તમને ખાત્રી પુર્વક કહું છું વહાલા પેસ્તનજી, ” ફરીથી મારી શેઠાણી બોલી. “ કે આપણાં છોકરાંઓએ દરરોજ કરતાં જરાપણુ વધારે ખાધું નથી. ”

“ વાઈ, ત્યારે કોણે ખાધું ? ” મારા શેઠે ગર્જના કરી અને પછી અતિશય કરડાઈ સાથે ધીમેથી મારી તરફ નજર કરી.

“ માથામાં દુઃખ થવાને લીધે, સાહેબ, ” મેં કહ્યું. “ હું તો બીલકુલ ખાવા બેઠીજ નથી. ”—અને આ ખરું હતું.

“ વાઈ, ત્યારે બાળકોએ ખાધેલું હોતું જોઈએ. ” તેણે વધારે સખ્તાઈ વાપરીને કહ્યું અને હું આસા કરું છું કે, તું. ” તેણે પોતાની ઓરત તરફ ફરીને કહ્યું. “ હવેથી આ બાબતમાં થકેક તપાસ રાખજો. ”

આ પ્રમાણે બોલીને તે ઓરડા બહાર ચાલી નીકળ્યો અને તેની પછવાડે બારણું બંધ થતાંજ મેં જોયું કે, મારા શેઠનાં બે મોઠાં છોકરાંની આંખોમાંથી દડદડ આસુ ચાલી નીકળ્યાં અને બીજાં ત્રણ બાળે તેઓના બાપની આ રીતબાતથી અતિશય દેહશત ખામી પથ્થરના પુતળાની પેઠે સજ્જડ થઈ ગયેલાં જણાયાં. મામ

નાનું બાળક આ સધળાથી અજ્ઞાન હતું. મારી શેઠાણી પણ રડવા લાગી અને જાણે અરધી દિવાની બની ગઈ હોય તેમ એક પછી એક બાળકોને ગાદમાં દાખીને બચ્ચીએ લેવા લાગી.

ઉપરની હકીકતથી મારા શેઠની રીતભાત વિષે વાંચનારને ખ્યાલ આવશે-ખરેખર તે એક જીવંત માણસ હતો. દયાનો લેશ ભાગ તેના અંતઃકરણમાં વસેલો નહોતો તેથી તેની ઓરત અત્યંત દુખી હતી. તેણી દેખીતીજ તેણીના ધણીથી બીતી હતી. જ્યારે તેના આવવાનો અવાજ તેણી સાંભળતી કે તરત ઉભી થઈ બીકની નજર આસપાસ ફેરવતી, તે એવી ખાત્રી કરવાને કે સધળી સ્ત્રીને તેઓની જગ્યા ઉપર બરાબર ગાઠવેલી છે કે નહીં; અને કદાચ કાંઈ ચુક મારા શેઠને જણાઈ આવી હોય તો તે સખ્ત ઠપકા સાથે તેણી બાપડીને ધમકાવતો. એક વેળા તેણીએ એક ખાલો ફાડ્યો અને પછી મારા શેઠની બીકથી તગીયત બગડ્યાનો ઢાંગ કરીને સુઈ ગઈ, પણ મારા શેઠને ખબર પડતાંજ તેણીની પાસે દોડી પહોંચ્યો અને ઠપકાથી ભરપૂર એક લાંબુ લેકચર તેણીની પાસે કર્યું અને તે સાથે એવા તિક્ષ્ણ બાણોથી તેણીનું હૃદય તે નિર્દય શેઠીઆએ વીંધ્યું કે, જો તેણીએ મોટો મુન્હો કર્યો હોત તો પણ તેનાથી વધારે કરડા શબ્દો વાપરવાને એ અવિચારી માણસને મળી શકત નહીં.

હ અઠવાડીઆં ગર્ભ અને હજુ તે નાના કરાણીને રજા મળી નહીં વર્તમાનપત્રમાં જાહેર ખબર આપ્યાથી ધણા ઉમેદવારો આવ્યા પણ કોઈ પસંદ આવ્યો નહીં—અગર ખરું કહીએ તો—કાર્નને તે મોકરી પસંદ આવી નહીં, તેથી હાલને માટે તો તે નાનોકરાણીજ પોતાની જગ્યા સાચવી રહ્યો હતો.

એક વેળા રવિતારની સવારે હું બાળકોને લઈને નાસ્તો કરવાની ટેબલ પાસે બેઠી હતી ત્યારે મારી શેઠાણી બોલી.—“ સુનાંબાઈ, તને આ ધરમાં ગમતું હશે નહીં—”

“ ના, બાઈ સાહેબ, મને ગમે છે. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ હું બાળકોને લઈને દરરોજ વાડીઓમાં કે નદી કિનારે ફરવા જાઉં છું, કારણ કે એમ ફરવાથી બાળકો વધારે ચંચળ થાય અને તેના શરીરમાં જોડાતું કૌવત આવે. આવા ગરીબ મિજબાનનાં છોકરાં બીજે કોઈ ઠેકાણે મેં કદી જોયાં નથી. ”

“ અને મા. ” સૌથી મોટા છોકરો, જે ધણો ગરીબ અને માંદાજેવો દેખાતો હતો તે બોલ્યો. “ સુનાંબાઈ અમારી તરફ જલ્દી ગયાળુ રહે છે. ”

“ હા, બેટા, હું જાણું છું કે સુનાંબાઈ તમે સઘળાં ઉપર અતિ વહાલ રાખે છે. ” મારી શેઠાણીએ કહ્યું. “ અને તેનો બદલો સારી રીતે વાળવાની મને ધણી મરજી થાય છે પણ શું કરું ? મારી પાસે કાંઈ સાધન નથી. ના, ના. મારી પાસે કાંઈ નથી. ” એમ બોલતી બોલતી તેણી એધાર આંસુએ રડવા લાગી.

“ આપ ધણાં ગયાળુ છો બાઈસાહેબ, ” હું ધણી પીગાળાઈને બોલી. “ અને હું તમને વધારે સુખી જોવાને ઇચ્છું છું. ”

“ વધારે સુખી ? ” તેણી દિવાના માણસની પેઠે પોતાના હાથ મરડીને બોલી. “ અરે ! “ મારું સઘળું દુઃખ તું જાણતી નથી. ”

“ આ પ્રમાણે તમને કહેતાં જોઈ હું ધણીજ દિલગીર થાઉં છું. ” મેં કહ્યું. “ પણ શાંત થાઓ. જુઓ આ બાળકો પણ રહે

છે. અરે! તેમને દુખી થવા ન દો. તેઓ બિચારાં બીજાં બાળકો જેવાં નથી. જીવોને તેઓના શરીર ઉપર લોહીજ ક્યાં છે? ”

“ યુપ, યુપ.” મારી શેઠાણી એકાએક બોલી ઉઠી. “ એવી રીતે વાત ન કર. કાંઈ સાંભળશે. ” અને પછી બારી તરફ ફરીને તેણી બોલી. “ અરે! કેટલો સખ્ત તાપ પડે છે? ”

“ હું ધારંછું બાઇસાહેબ. ” હું બોલી. “ કે આજે પ્રાર્થના સમાજમાં જવાશે નહીં. ”

“ યુપ રહે. ” પ્રીતી મારી શેઠાણીએ મને કહ્યું કારણ કે મારા શેઠના પગલાંનો અવાજ તેણીના કાન ઉપર આવ્યો હતો અને થોડી પળમાં તે અંદર આવ્યો.

“ હવે પીલાં, ” તેણે પેસતાંજ કહ્યું. “ ટેબલ સાફ કરાવ, અને ધુપ સુખડની ગોઠવણ કર. કારણ કે આજે પ્રાર્થના સમાજમાં જવાશે નહીં તેથી અહિંજ ખુદાની બંદગી કરશું. તું સંધ્યાની ગોઠવણ કરજે અને તે દરમ્યાંન હું થોડા વખતને વાસ્તે નીચે દુકાનમાં જાઉં છું. ત્યાં મારે એકલા બેસીને તે બારે હકતાલાની દુવા ચલાવી છે. પીલાં અહિં તૈયારી કર્યા પછી તું મને નિયમ પ્રમાણે નીચે આવીને બોલાવજે

આ પ્રમાણે કહીને તે ઓરડો છોડવાની તક ઉપર હતો, એવામાં કાંઈ સાંભરી આવવાથી તે પાછો આવ્યો અને પુછ્યું. “ પેલી પેટી ક્યાં છે? તું જાણે છે કે કઈ પેટી ? ”

“ કળાટના પેટેલા ખાનામાં બીજી ચીજો સાથે મુકેલી છે. નીચે સુધી ઉપાડી જવા સાર કરાણીને બોલાવું ? ”

“ નહીં, નહીં. ” તેણે ગુસ્સો બતાવીને કહ્યું. “ તું જાણે

છેક, મારા કામોમાં કાઈ કરાણીને તેતું ધ્યાન ખુંચાડવાની તક હું મળવા દેતો નથી. ”

“ હું પોતે તે ઉપાડીને આવી શકીશ નહીં. ” મારી શેઠાણી ખીકથી બોલી. “ કારણ કે આજે હું માંદા જેવી છું. ”

“ વાર, ત્યારે સુની આવશે ” મારો શેઠ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. “ ચાલ ” તેણે મારી તરફ ફરીને વધારો કર્યો.

હું તેની પાછળ ચાલી અને નીચે ગયા પછી એક મોટા કબાટ ઉઘાડ્યો. તેમાં પેટી પડી હતી. બીજાં નાનાં મોટાં ધણા પારસજો પડ્યાં હતાં. તે પેટી ઉપાડી તેની પછતાડે લાવવાની મને આજ્ઞા કરી અને તે મુજબ હું દુકાનમાં ગઈ ત્યારે તેણે મારા ગાલ ઉપર ધીમેથી ટાપલી મારી અને બોલ્યો—“ સુની, તું બહુ સારી છોકરી છે. ”

આ તેની વર્તણૂક મને પસંદ ન આવવાથી મારો રંગ તરત બદલાઈ ગયો અને દુકાનમાંથી નીકળી હું તરત ઉપર ગઈ. ઝોરડામાં પેસતાંજ મારી શેઠાણી વધારે ધ્યાનથી મારી સામું જોઈ રહી અને હું શરમાઈ ગઈ.

“ શું થયું ? સુનાંબાઈ, ” તેણીએ ધ્રુજતે અવાજે અને વિચિત્ર ચેહેરે પૂછ્યું.

“ શેઠે તેનો હાથ મારા ચેહેરાને અડકાવ્યો. ” મેં કહ્યું. “ તે મને ખીલકુલ ગમ્યું નહીં. અજાણ તેની મતલબ મને કાંઈ ઇજ્જત કરવાની નહોતી પણ—”

મારી શેઠાણી તરત ખીજા બાજુ ઉપર ફરી અને પોતાના મોઢા ઉપર રંગાલ ઢાંકીને રડવા લાગી. થોડીવાર પછી ધીમા અ-

વાજે છોકરાં સાંભળે નહીં એવી રીતે તેણીએ મને ફરીથી પુછ્યું.
“ બસ શેઠ એટલુંજ કીધું? ”

“ જો તેણે કાંઈ વધારે આગળ પગલું ભરવાને હિંમત બી-
ડી હોત. ” મેં આ સવાલથી આશ્ચર્ય પામીને તથા ગુસ્સે થઈને
કહ્યું “ તો હું તમને એકદમ કહી દેત. ”

“ હા, હા. હું જાણું છું કે તું કાંઈ છુપું રાખે એવી નથી. ”
તેણી બોલી અને ફરીથી રમાલ વતી પોતાનો ચેહેરો ઢાંક્યો.

સધળી તૈયારી થઈ રહ્યા પછી મારી શેઠાણી તે યુના ધણી-
ને બોલાવવાને નીચે ગઈ. અમે સધળાં ટેબલ પાસે ઉભાં હતાં.
હું નાના બાળકને તેડીને ઉભી હતી. તરત આસી આવી અને તે-
ણીએ નાના બાળકને રમાડવા તેડ્યું, એટલામાં મોટા કરાણીએ જો-
યું કે, ચટાઈ પાથરેલી નહોતી તેથી મારો શેઠ આવ્યા અગાઉ તે
સાદડી લઈ આવવાનું કહ્યું; કારણ કે જો શેઠ આવેતે વખતે સા-
દડી પાથરેલી નહોત તો શેઠાણીની પુરી કમળપ્રતી આવી પડે. હું
દુકાનના ઓરડા પાસે થઈને ચાલી તે વેળા નીચે પ્રમાણે વાત
ચિત મારા કાન ઉપર આવી, જે મેં બરાબર યાદ રાખી છે.

“ કેમ ? ” મારો શેઠ બોલતો હતો અને આ પેહેલી વેળા-
જ મેં તેને આનંદી મિઝમજમાં જોયો. “ મેં ઠીક કામ કર્યું કે
નહીં ? જો આ સાકર સાથે રેતી મેળવી છે, રાઈ સાથે હળદર મે-
ળવી છે અને રાજગરી સાથે મરાઠી મેળવી છે. આ સાથે.....મે-
ળવ્યું છે અને આ કામને મારી પ્યારી પીલાં, હું ઉદ્યોગ કહું છું.”

“ મેં કાંઈ વધારે સાંભળ્યું નહીં. બીજી ક્ષણે ત્યાં રોકવાની
મારી છાતી ચાલી નહીં. હતાવળથી ચટાઈ લઈને હું જલદીથી પા-

છી ગઈ.

થોડી વારે મારો શેઠ અને શેઠાણી આવ્યાં. મારા શેઠે અતિ ગંભીર દેખાવ ધારણુ કર્યો હતો. ટેબલ પાસે ઉભો રહીને તે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો અને તેનો દાખલો બાકી રહેલાં અમે સઘળાંએ લીધો.

હવે મારે ખુલ્લા દિલથી કબુલ કરવું જોઈએ કે, બંદગી કરતી વેળા મારા વિચારો તો જીદા વિષય ઉપર લાગેલા હતા. જે થોડા શખ્દો મેં મારા શેઠને તેની ઓરતને કહેતાં સાંભળ્યો હતો તે શખ્દોએ બેશક તેની સઘળી લુચ્ચાઈ ખુલ્લી પાડી હતી. તે ધ્યાન ધરવાને બહાને દુકાનમાં જઈ એટલો વખત અધર્મિપણામાં તથા દગા, પ્રપંચ અને કુકર્મમાં ગાળતો હતો. વળી આ વખતે તેણે નિયાએશો બાળુવામાં ગંભીર દેખાવ કરેલો બેઠને તેની તરફ મને તિરસ્કાર છુટયા વિના રહ્યો નહીં તેની ઓરત તથા બાળકો તરફ તે જીલ્લમગાર હતો અને ધંધામાં લુચ્ચાઈ વાપરતો હતો. શેઠે તેના નોકરો તરફ કેટલી છુટ લે છે, તે વિષે મારી શેઠાણીનું કહેલું વચન મને યાદ આવ્યું. વળી થોડા વખત અગાઉ જ તે મારી સાથે થોડોક ગેરકાયદે વર્ત્યો હતો, તે યાદ કરતાં તેની ખાનગી ચાલચલણુ વિષે મને મજબુત શક ઉત્પન્ન થયો અને જેમ જેમ તે વિષે વધારે વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ હું દ્રઢ થતી ગઈ કે, થોડ્ય વખત આવતાં નોકરી છોડવાને ચુકવું નહીં.

પ્રકરણ. ૧૧ મું

સાબરમતિના કિનારા ઉપરના દેખાવો.

મેં રેડીમની લોજ છોડ્યાને લગભગ એમહિના થઇ ચુક્યા હતા અને તે દહાડાથી હું મારા હાલના શેઠ પેસ્તનજી પાવડીને ઘેર નોકર હતી. મને મારા પ્યારા ભાઇ અરદેશર તરફથી કાગળ મળ્યો હતો, તે મારે આમલા પ્રકરણમાં યોગ્ય ઠેકાણે દાખલ કરવો જોઈતો હતો પરંતુ મારી વારતાની દોરી તાણી થોભવાનું પસંદ ન આવવાથી મેં તેમ કર્યું નથી. તે કાગળમાં અરદેશરે મને જણાવ્યું હતું કે, દાકતર બરબોરજીએ તેના કોઈ મિત્રની મદદ મેળવીને પોતાનું કરજ અદા કરીધું હતું અને તે પાછો પોતાને ધંધે લાગ્યાથી સઘળું અગાઉની પેટે દીકઠાક ચાલતું હતું. અગર જોકે, નાંણા સંબંધી જે અગવડ તેને સેહેવી પડી હતી તેના કારી શટકાએ તે લાયક દાકતરની તન અને મન શક્તિને નબળી પાડી દીધી હતી. સોરાળ વિષે તેણે લખ્યું હતું કે, નવરોજીની નોકરી તેણે તદ્દન છોડી દીધી હતી અને તે કેવી રીતે પોતાનું ચુજરાન ચલાવતો હતો તે વિષે અરદેશર કાંઈ કહી શક્યો નહીં. નવરોજીનું ઘર છોડ્યા પછી તેણે એક નાનું ઘર લીધું હતું અને પૈસાની રેકમછેલ ચલાવતો હતો. બ્યારે તે અરદેશરને જોતો ત્યારે ખરેખર તે તેની નજરથી દૂર જવાનું કરતો અને જાણે તેનાં ભાઇ તથા બહેનો સાથેના સઘળા સંબંધ ભેડવાની ઈચ્છા ધરાવતો હોય એવો આલમ પડતો. મને તેણે કાંઈ લખ્યું નહોતું તેમ પેલા રૂપાના મુમત્તાના બનાવ પછી ધનાંબાઈ ધોકડાવાળાંને ઘેર પહોંચ્યા નહોતો. ખુરશીદ અને દીનાં ધનાંબાઈ ધોકડાવાળાંની બરહસ્ત ની-

એ મેં જોઈ હતી એવીજ રીતે ચાલી જતી હતી.

સોરાળ વિષેના આ સમાચારે મને કેટલું દુઃખ કર્યું તે કહેવાની મને જરૂર નથી. મેં તેને ધણા કાગળો લખ્યા પણ એકેનો જવાબ તે મનમોજી ભાષ તરફથી મળ્યો નહીં. ધણી વેળા રાત્રીની શાંત ઘડીઓમાં સુપકી દરમ્યાન અંધારૂ પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ રહ્યું હોય અને થાંચા પાંચા પ્રાણીઓ પોતાના જીવને આરામ આપવા મનગમતી જગાએ વિશ્રાંતી લેતાં હોય, તે વખતે હું નિદ્રાથી શ્રાપિત થઈ મારા ગિછાનામાં પડી રહીને મારા કમનસીબ ભાઈની ભવિષ્યની સ્થિતિ વિષે વિચાર, યજ્ઞાપો અને શોક કરતી માફ ઓસીકું બીંજવી દેતી.

પણ મારી દિલગીરી અને દુઃખના મૂળ ઉપર હું ઝાઝું લંબાણ કરીશ નહીં. માત્ર એટલું કહેવા અટકું છું કે, જે ગિચારી દાસી પોતાનાં સગાં વહાલાંઓથી દૂર રહી અન્નદયાં માણસોને આશરે પડેલી હોય, અને તેણીને એવો કોઈ મિત્ર નહોય કે, તેની પાસેથી તે પોતાની દિલગીરીને વાસ્તે દિલાસો મેળવે, અગર જેની દુઃખમાં ભાગ લેતી છાતીમાં પોતાની વેદનાનો ગરમ જોસ રેડીદે; એવી ચાકરડીની સ્થિતિ ખરેખર ધણીજ શોકજનક છે. વળી રખેને તેણી ખીજાંઓના મનમાં ચીડીયા સ્વભાવની ગણાય, એવી ખીકથી પોતાની દિલગીરી છુપાવીને તે ગિચારીને આનંદી દેખાવ રાખવો પડે છે.

પણ હવે મારી વાત ઉપર આવું છું. મેં કહ્યું છે કે, મારા હાલના શોક પેસ્તનજી પાવડીના ઘરમાં પગ મુક્યાને લગભગ એ મહિના થઈ ગયા હતા. એક દહાડો હવા ખાવાના ધરાદાથી હું સૌથી નાના બાળકને લઈને સાબરમતીના કિનારા ઉપર ફરતી હતી. પુલ ઉ-

પરના બગીચાની મનહર છટા નીરખીને તથા સાગરમતીના ધોધબધ વેહેતા પાણીનો દેખાવ જોતી ચાલી જતી હતી. બીજાં છોકરાંઓ તેઓની મા સાથે તેઓની ક્ષેત્રને ઘેર ગયાં હતાં, કારણ કે, તે દહાડાને તેહેવાર તરીકે ગણીને ખુશાલીમાં ગાળવાની મારા શેઠે તેઓને રમ્મ આપી હતી અને મને કહેવાદો કે, મારા શેઠની નોકરીમાં હું દાખલ થયા પછી આ પેહેલોજ તેહેવાર તેઓને મળેલો મેં જોયો હતો. મારા હાથમાં બાળક સહીત હું ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી, એવામાં એકાએક આનંદ અને આશ્ચર્યનો મિશ્રિત ધીમે અવાજ મારી પાસેજ કોઈ કાઢતું અને સંબળાયું અને પાછું ફરી જોતાંજ માનવંતા પીરોજશા પીટીટને મેં જોયો.

“ સુનાંબાઈ—કાણુ આ, તુંજ કે? ” તે બોલ્યો. અને આગળ કુદીને મારો હાથ પકડીને અતિશય મિત્રતાઈના ના જોસથી તે દાખ્યો.

હું ગભરાટમાં પડી અને આશરે બ મિનિટમાં મારા મોઢા ઉપર પંદર જતના રંગો ચડ્યા અને ઉતર્યા. પીરોજશા પીટીટ સુંદર દેખાવનો તથા મોટા હોદ્દા વાળો અમલદાર મારા સરખી ગરીબ—તેની આગળ કશી ગણતરીમાં નહીં એવી—ચાકરડી પાસે આવીને તેણે હાથ મેળવ્યો તેથી હું એટલી શરમાઈ ગઈ કે, જાણું મેં કાંઈ અપરાધ કીધો હોય અને ધુણુ એટલી ધુજવા લાગી.

“ અહિં આવ અને એક મિનિટ—માત્ર એક મિનિટને માટે બેસ. ” પીરોજશાએ કહ્યું અને એક લોઢાની બેન્ચ તરફ આંગળી કરી બતાવી. આની ધણી બેન્ચો ત્યાં ફરવા આવનારાઓને બેસવાને માટે રાખેલી છે.

મારાથી કયુલ થયા વિના રહેવાયું નહીં. હું મારા પોતાના કાબુમાં પણ આ વખતે નહોતી. ખરેખર આ વેળાએ મારા મનમાં જે ગુસ્સાઓ આવ્યા હતા તેનું આખેહુલ વર્ણન કરવાનું કામ કોઈ મહા કવિને પણ કઠણ થઈ પડે એવું છે. હું પગથી તે માથા સુધી ધ્રુજવા લાગી અને જેમ પક્ષી તેના પાંજરામાં ફરડે તેમ મારું હૃદય ફરડવા લાગ્યું. જે તેણે સરકરદુનગની પેઠે બે-આઢથી વાપરી હોત તો મારું લોહી ગુસ્સાથી તપી આવ્યા વિના રહેત નહીં અને એક પળમાં હું તેનો તિરસ્કાર કરત; પણ તેના શખ્દોમાં તથા દ્રષ્ટીમાં ધણીજ નમ્રતા અને મારું મન તેની તરફ અનિવાર્ય રીતે ખેંચાયેલું લાગ્યું; તેથી હું તેણે બતાવેલી બેન્ચ ઉપર બેઠી અને તે મારી બાજુએ બેઠો.

“ તારા ખીજવાર મળવાથી હું ધણો ખુશી થયો છું સુના, ” તેણે ધણી માન બરેલી રીતે કહ્યું. “ તે રેડીમની લોજ એકાએક છોડી દીધો ” તેણે બોલતું જારી રાખ્યું. “ અને રતનજ રેડીમનીએ જે ધરડા માળીના તાળામાં લોજ સોંપી ગયાછે તેને તારા વિષે પુછતાં મને ખજર મળ્યા કે, સઘળા નોકરોને એકદમ રજા આપવામાં આવી હતી. તારી બાજતમાં મેં એટલી છુટ લીધી તેને વાસ્તે મારી ઉપર રીસ ચડાવીશ નહીં. હું ખરું કહું છું કે, મેં કાંઈ ખાલી જીજ્ઞાસાથી તપાસ કરી નહોતી. ” મેં સઘળું ધ્યાન દઈને સાંભળ્યું અને જે શખ્દો મારા કાન ઉપર આવ્યા તે તેઓની સાથે મારા હૃદયમાં આનંદની લાગણીને મધસડી ગયા—એમ કહું તો હું જૂઠું બોલી કહેવાઉં. હું કાંઈ બોલ્યા વિના બેસી રહી. જાણે સુખની સ્વપ્નવત હાલતમાં હોઈ અને તે હાલત ખરી હોય એમ

બાગ્યેજ માની શકતી હોઈ; પણ મારી આંખો નીચે ભોંય તરફ ઢા-
ળેલી હતી. મારા સોળતી તરફ જોવાને હિંચુ મોં કરવા મારી હિં-
મત ચાલી નહીં અને મારા મોઢા ઉપર શેરડા પડતા હતા એમ મ-
ને લાગ્યું તથા મારી છાતી જોરથી ધબકતી જણાઈ.

“ એકસ વખતે મને વાડીમાં મળવાને મેં તને બોલાવી હતી
તે તને સાંભરતું હશે. ” તેણે બોલતું જરી રાખ્યું. “ અને હું
માનું છું કે, તારે આવીતું રેડીમની લોજવાળું મકાન છોડતું પડ્યું
તેથી તું નહીં આવી શકી હોય. ”

“ ના, સાહેબ. મેં હવે બોલવાની તાકાત એકાએક લાવીને
કહ્યું. “ મને કહેવાની રજા આપો કે, ત્યાંથી ચાલી નિકળવામાં જો-
ટણી ઉતાવળ કરવી જરૂરની હતી, તે કરતાં વધારે ઉતાવળ મેં ક-
રી; કારણ કે હું નિઃકપટપણે કહું છું કે, તમને મળવાની મારી મ-
રજી નહોતી. ”

“ તેં મને આ પ્રમાણે કહ્યું તેથી હું ધણે ખુશી થયો છું. ”
તે આનંદ બતાવી બોલ્યો. “ અને આથી જો મેં તારી પ્રશંસામાં
સાંજળ્યું છે તેને મજાસુતી મળે છે. ”

“ આપની પાસે માફી માગી સાહેબ;—” આ જુવાન અમલ-
દાર સાથે લાંબા વખત સુધી વાતચિતમાં ગુથાયાની અયોગતા વિ-
ષે સમજણ મારા મનમાં સંપૂર્ણ જાગૃત થવાથી મેં કહ્યું. “ મને
એકદમ જવાનીરજા મળવાની હું અરજ કરું છું. આપ મારી તરફ
ધણા માયાળુ છો, આપની મૈત્રેયતા ધણી સારી છે;—પણ—”

અહિં હું અટકી પડી, કારણ કે મને ગુંગળાવી નાંખે એવા
મનોવિકાર ઉઠી આવ્યાથી મારી વધારે બોલવાની શક્તિ રૂંધાઈ ગઈ.

મને શુદ્ધ ભાવવાળા પ્રમાણિક મિત્રની ખોટ હતી, પણ આ મિત્રા-ચારી કપ્પલ રાખવાની મારી છાતી ચાલી નહીં—તેમ વળી ના કહે-વી તે સુખના પંજરામાંથી ઝૂંટાઇ ગયા સરખું હતું.

“ તારી મરજી વિરૂદ્ધ હું તને કદી રોકી રાખવાનો નહીં. ” તેણે કહ્યું અને તે મગરૂરી તથા ઠપકાના એવા મિશ્રિત અવાજે હતું કે, એકદમ મારું મોં ઉચ્ચ કરીને તેના તરફ જોયા વિના મા-રાથી રહેવાયું નહીં અને તેના એહેરા ઉપરથી જણાઇ આવ્યું કે, મારી વર્તણૂકથી તેને હૃદય બેદક ધા લાગ્યો હતો. “ પણ અરે! ” તેણે હવે એકદમ ગર્વ છોડીને નમ્ર અને દિલગીરી ભરેલા ઠપકાના અવાજે કહ્યું. “ જે બનાવથી તારે અને મારે પેહેલી ઝાળખાણ થઇ તેથી મારે કેતું અને કેટલું દુઃખ સેહેવું પડ્યું છે, તેજ જો તે જાણ્યું હોય—”

“ દુઃખ સેહેવું પડ્યું ? ” હું ઉડી દિલગીરી સાથે મોટેથી બોલી.

“ હા. ” તેણે કહ્યું. “ તને સાંભરતું નથી કે, ૫૨૬નજીએ તે દહાડે મને કહ્યું હતું કે મારે તેને સંતોષ આપવો ? ”

“ સંતોષ ” હું જલદીથી બોલી અને તેજ પજો મને યાદ આવ્યું કે, તે અરસામાં હૃદયુદ્ધ વિષે મેં સાંભળ્યું હતું.—“ શું તે ખરું છે કે,—? ”

“ હા, તે ખરું છે અને તે ખરુંખરું છે. ” તેણે હસીને કહ્યું. “ રેડીમની લોજના તે બનાવ પછી બેદહાડે મારે ફરફુનજી સાથે હૃદયુદ્ધ રમવાની જરૂર પડી અને તેમાં મારે ડાબેહાથે જખમ થયો. ”

“ જખમ થયો ? ” મેં હવે તેની તરફ દેહેશત ભરેલી ન-

જર કરીને મોટથી પુછ્યું અને મારા સંબળા વિચારે તેજ વિષય ઉપર સંજ્ઞા મોટયા.

“ હા, મને ઇચ્છા થઈ હતી અને હમણું સુધી મારા હાથને ઝોળીમાં રાખવો પડ્યો હતો. ” તેણે કહ્યું. “ થોડા દહાડા થયાજ તદ્દન આરામ થયોછે. ”

“ મારે વાસ્તે તમારે દુઃખ સહેવું પડ્યું ? ” મેં એક બાઈને હાજતા પ્યારથી તેને વાસ્તે ઉઠી લાગણી બતાવીને કહ્યું.

“ કાંઈ નહીં સુનાંબાઈ, એમાં શું ? ” તેણે હજી હસ્તે મોઢે કહ્યું. “ મેં તને આ હકીકત કહી તેમાં મારી ગતલજ સ્તુતિપાત્ર ગણાવવાની નથી. ખરેખર હું જાણતો નથી કે, મેં તને શાવાસ્તે કહ્યું—અને એમ કરવામાં મેં કદાચ ખોટું કીધું.—”

“ ના, ના. તમે વાજબી કીધું છે સાહેબ, ” હું બોલી. “ કારણ કે તેથી તમારો ઉપકાર મારા ઉપર કેટલો થયોછે તેનાથી હું જાણીતી થઈ; પણ અરે ખુદા ! તેનો બદલો હું કેવી રીતે વાળી શકીશ ? ” અને ફરીથી પીરોજશાની સ્થિતિ સાથે મારી સ્થિતિની અતિ ગરીબાઈ સરખાવવાનો વિચાર દુઃખદાયક રીતે જોર બેર આવ્યો.

તે કાંઈ બોલ્યો નહીં અને લાંબા વખત સુધી ચુપ રહ્યા પછી જાણે હવે તેને ચુપકી દુઃખદાયક લાગતી હોય એમ દેખાઈને કહ્યું.

“ તું અહિં અમદાવાદમાં કેટલું થયાં આવી છે. ? ”

“ બે મહિના થયા. ” મેં જવાબ આપ્યો. “ પણ જમ અને તેમ જલદી છોડવા ચાહું છું અને હવે સાહેબ હું માફ માગીને આપનાથી જુદી પડવાની રજા લઈશું; પણ હું જાઉં તે અગાઉ તમે

મારે ખાતર જે હુઝમ સહન કર્યું છે તેને વાસ્તે મારી દિલમીરી તથા જે માયાળુપણું મારી ઉપર દર્શાવ્યું છે તેને માટે મારે આભાર જણાવવા હો. ”

“ એક શબ્દ વધારે. ” તે પણ મારી સાથે ઉઠીને બોલ્યો. “ પ્રરુદનજ સાથે મારે તે કજીઓ થયો નેને લીધે એ મારી અસલ નોકરી છાંડી નવી નોકરી અગીકાર કરી છે અને તે નોકરી અહિંજ છે તેથી હું હાલ અમદાવાદમાં જ છું. હવે મેં કહે સુનાંયાધ, ” તેણે ઉઠકંઠા ખતાવીને પુછ્યું. “ તું અને ફરીથી મળીશ? તારી વાતચિત્થી અને અણી કથા આવે છે અને તેથી મારા ઉપર મેહરયાતી કરીને હું કંઈકું તે સાંજળ. હું જાતે કદી મારાજ કરીશ મહીં જાને કદી જરાપણુ આહું સાગે એવી મારી વર્તણુક છે ? ”

“ ના, મિ. પીરોજશા, ના. ” મેં કહ્યું. “ તબુ તેમ એક મોટા હોદ્દાદાર અને તમારી સાથે હું એક ગરીબ—કંગાળ—આકરડી આવી જાહેર જગામાં ઉભી રહીને વાત કરું—”

“ અને એટલા વાસ્તે હું જાને કહું છું કે, જાને અનુકુળ આવે એવી જગાએ તું આવ. ” તેણે અને બોલતી અટકાવીને કહ્યું. “ ત્યાં આપણે જરા વધારે વાર બેસીને વાતો કરીએ. હું જાને ખાત્રી કરી આપું છું કે, જે શબ્દો મારા હોઠમાંથી નિકળશે તે મિત્રચારી બરેલા—માઈવા બેહેન તરફના શબ્દો નજવા પાડ અને પવિત્ર હશે. મારે તવંગર સગાં છે. ધનવાન દેવો છે તેમાંના બધાં કુટુંબવાળાં છે. હું તેઓને તારા વિષે બહુ મળ્યું કરીને તારે વાસ્તે એક સારી નોકરી બેળવી આપીશ. ત્યાં તારી સારી બરદાસ્ત કરવામાં આવશે. ”

“ પ્રરી ફરીને મીરોજશા, ” મેં અતિશય ખીગળીને કહ્યું.

“હું તમારો ઉપકાર માનું છું, પણ તમે જાણો છો કે, તમારા હાથથી આ મેહેરબાની કમુલ રાખવાને મારી હિંમત ચાલતી નથી. હમણાં-જ તમે મને કહ્યું કે, બાઇ પોતાની બેહેન તરફ બેસે તેમ તેમ મારી સાથે બેસવા ઇચ્છો છો. ચારે ! સાહેબ, ત્યારે જો તમે એક વહાલી બેહેન તરફ જોટલી માયા અને ક્ષમા દર્શાવો એવીજ રીતે મારી સાથે ચલાવવા ચહાતા હો તો, મને અહિંથી એકદમ ચાલી જવાની રમઝાપશો અને ફરીથી જો તમે મળો તો જાણે તમે મને ઓળખતાજ નથી એમ માનીને મારી પાસે યધને ચાલ્યા જવું; નહીં તો જે મિત્રાચારી, જે મમતા અને જે ક્ષમાથી તમે મને માન આપવાની ઇચ્છા ધરાવો છો, તેજ મમતા, તેજ મિત્રાચારી અને તેજ ક્ષમા ભવિષ્યમાં મારા લાભોને હાનીકારક થઈ પડશે. ”

એમ કહીને હું ચાલી નિકળી અને પાછું ફરી જોવાની હિંમત ધર્યાં શિવાય ઉતાવળે પગલે આગળ વધી. દરેક પળે મેં ધાર્યું કે, મારી ભાઈજી આવતાં પગલાંનો અવાજ હું સાંભળીશ. પણ નહીં-મને વધારે રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યાં શિવાય જવા દીધી.

અને હવે જુઓ કે, માણસ જાતનું મન કેવું અવશું, કેવું કમ અકબલ અને કેવું સ્વાર્થી છે; કારણ કે જેની હું ધારતી રાખતી હતી તે ન થયું ત્યારે મને અતિશય માહું લાગ્યું અને ઉદાસ થવા લાગી. મેં હંડા અને સાથે વિચાર કરીધો કે, જે પીરોજશા પીટીટ મારા ભલામાં એટલું હેતુ ધરાવતો હોત તો મને રોકવાને એક વધારે પ્રયત્ન કર્યા વિના જવા દેતજ નહીં.

પણ જ્યારે હું આ વિચારોમાં લીન થયેલી મને માલમ પડી ત્યારે હું મારી પોતાની ખામી તરફ એક ધરીને અચરત થઈ અને

મારી સધળી સદ્ગુણી વૃત્તિને મદદે બોલાવી મારી ખ્યારી માના શિખવેલા વખાણવા યોગ્ય દાખલાઓ અને અતિ ઉત્તમ શિખામણોનો વિચાર કરવા લાગી; પણ આ વિચારો તેઓની પવિત્ર અસર સાથે મારા મનને યોગ્ય સ્થળે લાવવાને પુરતા શક્તિવાન થયા નહીં; કારણ કે જેમ જેમ હું વધારે ગંભીર અને વધારે નીતિવાન થવા લાગી તેમ તેમ તે સુંદર જીવાન જેણે મારે વાસ્તે પોતાની જીંદગી જોખમમાં નાંખી હતી તેની મૂર્તિ વચ્ચે આવવા લાગી અને જ્યારે મારા સરખી એક રંક દાસીને વાસ્તે તેને આજ્ઞરી, શિક્કા અને ધાયલ થયેલો તેનો એક હાથ ઝોળીમાં સહીત મારી કલ્પનામાં મેં જોયો ત્યારે મારી છાતી અતિ કામળ ઉભરાઓને શરણુ થતી જણાઇ.

ખરેખર મારી મનોવૃત્તિ એટલી ગભરાયેલી સ્થિતિમાં આવી પડી હતી કે, મારાં પગલાં પાછાં સીધાં ધર તરફ વાળવાને મારી હિંમત ચાલી નહીં; પણ ધાર્યું કે, “ કોઇ એકાંત જગામાં કોઇ ફરવા આવનારમાંથી મને જુએ નહીં ત્યાં એકલી બેસીને ખુબ રડું અને મારી મુંઝાતી છાતીને ખલાસી આપું. ” એ વખતે સાબરમતી નદીના આરાતું તથા અમદાવાદના કિલ્લાતું રીપેર કામ ચાલતું હતું તેથી પથ્થરના મોટા ઢગલાઓ આસપાસ ખડકયા હતા. આવા એક મોટા ઢગલાની વચ્ચે હું પેઠી તો એક ખુણામાં મેં એકાંત જોઈને મારા મનને શાંતિ આપવાના ધરાદાથી ત્યાં બેસી ગઇ અને તરત મારી મનસ્વી કલ્પનાઓને શરણુ થઇને મેં ઉપર કબા તે વિચારોમાં હું લીન થઇ. એવામાં મને જણાયું કે, મારી પાસેજ પણ ઢગલાની બીજી બાજુએ કોઈ વાતો કરતું હતું. મારી

કદપનાઓ એટલી હદ સુધી પહોંચી કે, મારી થોડીક શુદ્ધિ મેં જોઈ દીધી અને અરધી ખેતીન અવસ્થામાં આવી પડી. એવામાં મારી પાસે થતી વાતચિત મારા કાન ઉપર આવ્યા કરતી હતી. આ પ્રમાણે મારી મરણ વિના તે વાત મેં સાંભળી.

“ હું કહું છું કે, પૈસા તમારે આપવા પડશે અને તે લીધા વિના હું રહેનાર નથી. ” એક ચોરતના ગુસ્સા ભરેલા અવાજે કહ્યું. “ શું, તમે એમ ધારો છો કે, અમને બિખારી ગણીને કકડો રોટલો તમે આપો છો તેથી હું આ બે બાળકોને રાખી શકું ? ના, ના. એમ થશે નહીં. એક મહિનાના દસ રૂપિયાથી શું થાય ? અડવાડીયાના કક્ત અઠી રૂપિયા તેમાં તે બિચારાંઓનું શું થાય ?—આ છોકરાં હવે મોટાં થયાં છે. મારા જોડે જોરાક તેઓને જોઈએથી. એ. હું તમને કહું છું કે, મારાથી હવે દુઃખ સહન થઈ શકશે નહીં અને જો તમે પુરતું ગુજરાન ચાલે એટલા પૈસા આપશો નહીં, તો આ બંને છોકરાંને તમારે ઘેર નાંખી જઈશ અને હું મજૂરી કરીને પેટ ભરીશ. ”

“ ચુપ, ચુપ. ” એક મરદના અવાજે કહ્યું. પણ તે એવા ધીમા અવાજથી હતું કે તે પછી તે શું બોલ્યો તે હું સમજી શકી નહીં. અગર જો કે, તેણે બે ત્રણ મિનિટ સુધી જુસ્સાથી વાત કર્યા કરી હતા.

“ તમારી આખર જાળવવાની વાત કરો છો ? ખરેખર ! ” તે ચોરત અગાઉ કરતાં વધારે ગુસ્સાથી બોલી. “ જ્યારે તમે મારી આખર જાળવવાને બીલકુલ દરકાર રાખી નથી ત્યારે તમારી આખર જાળવવા-વાસ્તે મારે શાવાસ્તે દરકાર રાખવી ? હું જ્યારે પેટે-

લી તમારી નોકરીમાં દાખલ થઇ ત્યારે હું એક બધી અને સદ્ગુણી છોકરી નહોતી ? અને તમે મારો નાશ કર્યો નથી ? અરે ! હું બાણું છું કે, તમે શુ કહેશો ? તમે કહેશો કે, તમે મારે વાસ્તે તમારાથી બની એટલી મેહેનત કીધી. મારે વાસ્તે દાકતરો બોલાવ્યા હતા. ધાવ રખાવી હતી, પણ તેમાં શુ ? તમે કાંઈ ઉપકાર કર્યોછે ? તમે તમારી ફરજ બજાવી છે. તમે મને ભોળવી છે. છોકરાં તમારાં પોતાનાં છે. અરે ! હુંજ મૂર્ખ કે, આ નાશકારી સંબંધ પ્રીતી તાબે કરવા દીધો. જ્યારે હું બીજા આગરદાર કુટુંબમાં નોકર રહી ત્યારે તમે મારી પાછળ ન આવ્યા ? અને બીજા વેળા પાછી મને ન ભુલાવી ? અને હવે હું ચાહી બે છોકરાં—તમારાં બાળકો સહીત નિરાધાર પડી છું. ” તેણીએ જીરુસાથી વધારો કર્યો.

હવે મને પુણું શુદ્ધિ આવ્યાથી હું સમજી શકી કે, એ વાત-ચિત ધણીજ બાનગી હતી. હું ત્યાંથી છુપી રીતે નાસી જવાનો ધરંદો કરતી હતી, એવામાં મરદના અવાજને ફરીથી સાંભળ્યો અને તે એટલે મોટેથી હતું કે, હું તે સંપુર્ણ રીતે સમજી શકી. એટલુંજ નહીં પણ મેં તે તરત જાગ્રખ્યોઃ અરે ! ખુદા, જે આ પ્રમાણે બોલતો હતો તે મારો શેઠ પેસ્તનજી પાવડી પોતે હતો. હું ગભરાઈ જવાથી તેજ જગ્યાએ ખીલાની પેઠે જડાઈ રહી.

“ તે સધળું સાચું છે અને તે ઠીક થયું છે. ” તેણે અરધા ધમકાવતાં અને અરધા પતાવતા અવાજે કહ્યું. “ પણ આ-પણા સંબંધને લીધે જેમ તને દુઃખ પડ્યું છે તેમ મને પણ પડ્યું છે. મારી ઓરતે તે ન શોધી કાઢ્યું ? સધળું તેણી જણાતી નથી ? હા—અને તારા બાળકોના પોષણ વાસ્તે હું તને વરસે સ-

વાસો રૂપિઆ આપું છું તેથી પણ તેણી કાંઈ અનણી છે ? ”

“ અરે ! ખરેખર. ” તે ઝોરત બોલી. “ હું જાણું છું કે, તમારી ધણીઆણીને માટે તમે કેટલી દરકાર રાખો છો ? ગરીબ બિચારી ! તેણી મારા વર્ગની છે તેથી મને તેણીના ઉપર દયા આવ્યા વિના રહેતી નથી. તમારી સઘળી બેવફાઈને વાસ્તે તમારી તરફ ઠપકા ભરેલી રીતે જોવાની પણ તેણી હિંમત ધરી શકતી નથી. તમારી ચાલ ચલણને માટે ઠપકા આપવાનો સંતોષ પણ તેણીને નથી. ના. તે બિચારીને નીચી મુડીએ સઘળું ધીરજથી સહન કરવું પડે છે. પણ હું તમને કહું છું પેસ્તનજી, કે આવી નિર્દય અને જુલમી રીતે મારી સાથે વર્તો નહીં. મારાં બાળકો તે તમારાં છે. અને તેનો સાક્ષી તે પાક પરવર દેગાર છે તથા તમે પણ જાણો છો; એટલા સાથે તમને વાસ્તે સારો બદોબસ્ત તમારે કરવો પડશે. હું આડી થવા માગતી નથી. કામ કરવામાં હું વાંધો લેતી નથી અને ખુદા જાણે છે કે, મને કામ મળે છે ત્યારે સવારથી સાંજ સુધી મારી સોય હું કેવી ચલાવું છું, પણ હાલમાં મારા સારા સારા ગ્રાહકો તુટી ગયા છે અને તે સઘળું તમારે લીધેજ થયું છે, લોકોને માલમ પડે છે કે, હું દુરાચારી છું અને નિધવા કહેવડાવવાનો ઢોંગ કરું છું પણ વિધવા નથી અને તેઓ મને કામ આપવાની ના કહે છે; એટલુંજ નહીં પણ તેઓના બારણામાંથી મને તુચ્છકારી હાંકી કાઢે છે. મારાં બાળકોને જીખે મરતાં હું જોઈ શકતી નથી અને હવે તમે જાણો છો કે, આજે સવારે મેં તમને મને મળવા શા વાસ્તે બોલાવ્યા છે ? ”

“ વાઈ, રૂપાં. ” મારા શેઠે લાંબા વખત સુધી ચુપ રહ્યા

પછી કહ્યું. “ તારે વાસ્તે શું કરવું તે ખરેખર હું સમજી શકતો નથી. આજ કાલ વેપાર પડતી ર્થાતિમાં છે અને હરીફાઈથી મારા જેવા સધળા વેપારીનું સત્યાનાશ જશે. ”

“ અરે ખરેખર, તમારું સત્યાનાશ જશે નહીં ત્યારે ખી. જા કોનું જશે ? ” તે ઓરતે મસ્કરીના હાસ્ય સાથે કહ્યું. “ જ્યાં- સુધી તમારા કપાટ માંહેની ચીજો વાપરવાનું કાવત્રું કરે છે ત્યાં સુધી તમને શું હરકત થવાની છે? અરે ! મારી તરફ આવી રીતે જુઓ નહીં તમે સારી પેઠે જાણો છોકરે, તમારા તે કિંમતી કપાટની શુભ વાત હું જાણી ગયે છું. અરે ! હજુ પણ તમારાં તે અસલી કાવત્રાં તમે સાચવી રાખ્યાં છે? અને રવિવારની સવારનો એકાંત વખત તમારા ધ્યાન ધરવામાં અર્પણ કરે છે? ” અને અહિં ખરેખર ઘણી વખાણુ પાત્ર રીતે તે કાઢ રૂપાંચે જે પવિત્રતાના ડોળ ધાલુ અવાજે મારા શેઠને આવા પ્રસંગે બોલવાની દબ્બ હતી તે અવાજની ખરાબર નકકલ કરી. “ રૂપાં, આજે મારા ઉપર એટલી કરડી ક્રમ છે? પોતે જાણે ખીનો હોય એવો અવાજ કરીને તેણે પુછયું. ”

“ કરડી, ખરેખર ! ” તેણી બોલી અને જેમ તેણીએ બોલવું જારી રાખ્યું તેમ તેણીનો અવાજ વધારે કરડો થવા લાગ્યો. “ શું, તમે એમ ધારો છો કે, હું તમને આહું છું ? ના, ના; હું તમને એક વેળા આહતી હતી પણ હવે તો ધિક્કાર છું; હું તમને તુઝકાર છું, કારણ કે તમે અતિ નિમ્ન, નિર્દય અને બેહદ દુશ્મની છો, તેથી જે તમને ઓળખતું હોય તે તમને શિ-ક્ષક થી બિના રહેજ નહીં અને હું તમને ધિક્કાર છું તેમાં પણ—કાણ

જાણે શા કારણથી તે હું સમજી શકતી નથી—હું અદેખી થઈ છું.”

“ અદેખી? ” મારા શેઠે આશ્ચર્યકારક અવાજથી બૂમ પાડી.

“ હા, અદેખી ” તે ઝોરતે બાર દબને ફરીથી કહ્યું. “પણ તમારી ગરીબ ધણીઆણીને લીધે નહીં. ના, ના. તેણીને વાસ્તે નહીં; કારણ કે હું જાણું છું કે, તેણી બિચારી તમારા ઘરમાં એક ગુલામડી કરતાં ઉચી સ્થિતિમાં નથી અને તે બિચારી તરફ તેણીના ધણીનો વિશ્વાસ કે પ્યાર કાંઈ નથી; પણ તમારા છાપરા તજે કાંઈ બીજી છે.—અરે! હવે તમે ચમક્યા છો. હવે ગુન્હેગાર જેવા દેખાઓ છો. ”

“ ખુબ માથે રાખીને હું કસમ ખાઉં છું ” મારો શેઠ બોલ્યો. “ કે મારા ધારવા પ્રમાણે સુનીને હું સદ્ગુણી ગણું છું.”

“ વાર, કદાચ તમે હજી સુધીમાં તમારી હુશિયારી તેણીને નહીં બતાવી હોય તેમાં શું ? ” તેણી બોલી. “ પણ તે બિચારીને તમે બચી જવા દેશો એમ મનાય નહીં, હું તમારે ઘેર નોકર હાજી ત્યારે પેહેલાં થોડા મહિના સુધી તો તમે મારી તરફ કેવી સારી વતણુંક ચલાવી, પણ પછી એક દહાડે અને સારી પેઠે યાદ છે કે, તમે બાપને છાજતા પ્યારથી મારા ગાલ ઉપર ટાપવી મારી અને પછીથી તમારી કુડી જાળ—રફતે રફતે તમે મારી આસપાસ ગુંથવા માંડી. હું ધાઈ છું કે, તેજ પ્રમાણે સુનીને વારને પણ કરશો એમાં શક નથી; પણ સાંભળો. જો તમે પેહેલાં પેહેલાં તે છોકરીને હાંકી કાઢશો નહીં અને પછીથી અમારું સારી રીતે ગુજરાન ચાલે એવો બંદોબસ્ત કરશો નહીં, તો આખા ગામમાં તમારી ફજેતી થયેલી જોશે.”

“ સુખે શું થાય છે રૂપાં ? ” મારા શેઠે તેણીને પટાવવા માંડી. “ મારા ધર સખંધી કામમાં કોઈ પણ રીતે વચ્ચે ન પડવાનું વચન આપ અને હું તને હમણાંજ ૫૦ રૂપિયા આપું છું તથા મહિનાનો પગાર વધારી સાડાબાર રૂપિયા કરી આપું છું ”

“ વારે , ત્યારે , ” તેઓના કજીઆનું છેવટ આવ્યું હોય એમ તેણીએ કહ્યું. “ મારે કાંઈ કજીઓ કે કંકાસ કરવાની ઇચ્છા નથી. ”

“ લે. ત્યારે આ બેન્કનોટ. ” મારા શેઠે કહ્યું. — “ અને યાદ રાખ કે તે વચન આપ્યું છેકે— ”

“ સુનીને તમારા કપાળમાં રહેવા દેતાં કાંઈ હરકત કરવી નહીં. ” તેણીએ જવાબ આપ્યો. “ એતો તમને અઘાટ આપી પણ લાવો રૂપિયા અને મને જવા દો. ”

“ સલામ છે રૂપાં , ” મારા શેઠે કહ્યું. “ ખરેખર તું આજે ધણી સુંદર દેખાય છે. સાબરમતિની હવાએ તને નવો રંગ આપ્યો છે. આવ. માત્ર એક બચ્ચી. ”

“ નહીં, એકે નહીં. ” તેણીએ કહ્યું. “ કારણ કે હું તમને ધિક્કારું છું. ”

આ પછી તરત પગલાંનો અવાજ સાંભળાયો અને થોડીવાર પછી મારા શેઠનાં બારે પગલાં પણ મેં સાંભળ્યાં. મારા નસીબે બાળક આ સઘળા વખત દરમ્યાન ભર ઉધમાં સુઈ રહ્યું. હું પણ જાદુથી જાડાઈ રહી હોડ તેમ સજ્જડ પુતળાની પેઠે સ્તબ્ધ બેસી રહી; પણ તે બેસુકો વાતચિતમાં માફ નામ બેળાયેલું સાંભળતી વખતે મારો ક્રોધ કેટલી દદ સુધી પહોંચ્યો હશે તેનો વાંચનારે ખ્યાલ કરવો મારે આખે શરીરે કમકમાટ છુટયો અને મારી જગ્યાએથી નિકળી તે વાત કરનારાંઓની સામે જઈ માફ નામ વધારે વાર લેવાની મના ન કરતાં મારાથી ચુપ કેમ બેસી રહેવાયું તે હું બાજીતી નથી.

જાહેરખબર. સુનાંબાઈ સુતારણ. એક વારતા.

ભાગ બીજો.

આ પેહેલા ભાગ જોઈલા કહ, ૩૫ અને રંગથી આવતા સપ્ટે-
બર માસની પેહેલી તારીખે જાદાર પડશે. તેની કાચકીના નમુના
તરીકે આ પેહેલો ભાગ આપની સનમુખ રજુ છે તે વાંચવાથી ખા-
તરી થશે. ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે તેની કિંમતના આઠ આના તથા
ટપાલ ખર્ચનો એક આનો મળી કુલ નવ આના તા. ૨૦ મે સન
૧૮૮૯ સુધીમાં મોકલી આપવા કૃપા કરવી. નાંણાં અગાઉથી નહીં
મોકલનારને ચોપડી તૈયાર થયેથી વેદ્યુપેએજલ પાર્સલ તરીકે મો-
કલવામાં આવશે. અગાઉથી ગ્રાહક થનાર પાસેથી આઠ આના અને
પાછળથી દસ આના લેવામાં આવશે. તા. ૧-૫-૮૯

આત્મારામ નારણજી ત્રવાડી.

દેવજી મગતની ધર્મશાળા પાસે.

ભાવનગર.

સૂચના.

અમે હેંડબીકનાં આ પુસ્તકનાં આઠ ફોર્મ આપવાની કચ્છલત
આપી હતી, પરંતું અમને કિદાર ગ્રાહકો તરફથી વધારે આશ્રય
મળવાયા તેનાં બે ફોર્મનો વધારો કરી આ પુસ્તક દસ ફોર્મનું બ-
નાવવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકનો વધારો તેના કદરવાન ગ્રાહકો ઉપર
આધાર રાખેછે. તા. ૧-૫-૮૯

આત્મારામ,

